

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Müasir dövrdə maliyyə siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Abbaszadə Orxan Mehman oğlu

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

“ ” 2019-cu il

“Müasir dövrdə maliyyə siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Qrup: 2622

Magistrant
Abbaszadə Orxan Mehman oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.e.n., dos. Zeynalov Vidadi Zeynal oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.e.n., dos. Seyfullayev İlqar Zülfüqar oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., professor Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2019

FISCAL POLICY IN MODERN TIMES AND ITS IMPROVEMENT

Summary

Actuality of the research: The formation of fiscal policy in the development of social spheres, attracting foreign investments, improving the social welfare of the population, and the efficient use of financial policy are one of the topical issues of today.

Purpose and objectives of the research: The main purpose of the research is to investigate the scientific-theoretical issues of the state's fiscal policy in modern times, to analyze the current state of fiscal policy in the country and to make proposals for the improvement of the policy. The objective of the research is to improve the policy prepared by the state in the correct implementation of the policy.

Research methods: The effects of fiscal policy are highlighted by using theoretical methods in the research. Economic statistical, analytical analysis, observation, synthesis, dynamic development and comparative methods were used in the research process.

Information database of the research: The information database of the research is based on published books of foreign and local scientists in this field, and other information based on government agencies.

Limitations of the research: The research in this area requires a broader and more accurate information. However, problems such as tax evasion have a negative impact on the statistical indicators.

Results of the research: The application of fiscal policy in modern times plays an important role in the dynamic and sustainable development of the countries. Thus, through the state spending and revenues, the economy is seriously affected, and government can make economical and social environment better. Governments can achieve price stability, full employment and economic growth by increasing or decreasing the aggregate demand in the economy by using the opportunities provided by the fiscal policy.

Scientific and practical importance of the results: It may be used in the state programs or projects to be formulated in this area from the suggestions and recommendations set out in the research.

Key words: fiscal policy, socio-economic development

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	5
I fəsil.	MALİYYƏ SİYASƏTİNİN MƏZMUNU VƏ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ.....	8
1.1.	Maliyyə sistemi maliyyə siyasətinin obyektı kimi.....	8
1.2.	Maliyyə sistemi mexanizmi onun daxili strukturunun əsası kimi.....	15
1.3.	Maliyyə siyasətinin inkişafı və həyata keçirilməsi prinsipləri.....	24
II fəsil.	AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT MALİYYƏ SİYASƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	32
2.1.	Azərbaycanda maliyyə siyasətinin təşkili prinsipləri.....	32
2.2.	Azərbaycanda maliyyə siyasətinin mövcud vəziyyətinin təhlili	43
III fəsil.	DÖVLƏT MALİYYƏ SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞMƏSİ YOLLARI VƏ NƏTİCƏLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	57
3.1.	İqtisadi böhranların qarşısının alınmasında maliyyə siyasətinin tətbiqi	57
3.2.	Maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	67
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	78
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	80
	Cədvəllərin siyahısı.....	84
	Şəkillərin siyahısı.....	84
	Qrafiklərin siyahısı.....	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir ölkədə maliyyə sistemindən səmərəli və düzgün istifadə etmək günün ən vacib məsələlərindən biri hesab edilir. Ölkə iqtisadiyyatının, xüsusən də sosial sahələrin inkişaf etdirilməsində, eləcə də dövlətin müdafiə gücünün artırılmasında maliyyə siyasətindən səmərəli istifadə olunması günün ən aktual məsələlərindən biridir. Belə ki, hansı dövlət öz maliyyə sistemini düzgün və səmərəli təşkil edirsə, təbii ki, həmin dövlət özünün maliyyə siyasətini də səmərəli həyata keçirir.

Artıq son dövrlərdə ölkəmizdə maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra işlər görülmüşdür ki, bu da öz müsbət nəticələrini artıq iqtisadiyyatda göstərməyə başlamışdır. Maliyyə siyasətini daha da yaxşılaşdırmaq üçün ölkə üzrə bir sıra maliyyə ehtiyatlarının birbaşa dövlət büdcəsinə səfərbər olunması qaydaları ardıcıl olaraq bir neçə dəfə dəyişdirilərək daha da təkmilləşdirilmişdir.

Ölkə üzrə düzgün maliyyə siyasəti aparılarkən istər dövlətin və istərsə də fiziki şəxslərin mənafeyi düzgün nəzərə alınmalıdır. Çünki, maliyyə siyasətindəki hər hansı bir kiçik səhv böyük bir itkilərə səbəb ola bilər. Daha doğrusu, maliyyə siyasətində hər bir dövlətin mənafeyi ilə hüquqi və ya fiziki şəxslərin mənafeyinin düzgün olaraq qurulmaması hər hansı bir xoşa gəlməyən məsələyə gətirib çıxara bilər. Belə ki, xüsusi tipli müəssisələrdə onların gəlirlərindən daha çox vergi tutularsa, bu zaman müəssisələr müflisləşərək ləğv oluna bilər və ya əksinə, xüsusi müəssisələrdən daha az vergi alınarsa, onda dövlət büdcəsinin gəlirləri də yerinə yetirilməyəcək və nəticədə dövlət büdcəsinin kəsri daha da artacaqdır. Ölkə büdcəsinin kəsrlili olması sonda heç də yaxşı hal sayılmır. Çünki, bu vaxt əhəlinin sosial vəziyyəti getdikcə pisləşir, dövlətin müdafiə gücünü artırmağa, təbii fəlakətlərin birbaşa qarşısını almağa, eləcə də təbii hadisələrin vurduğu ziyanları ödəməyə və s. kimi məsələlərə dövlətin maliyyə vəsaiti kifayət etmir. Ayrıca dövlətin maliyyə cəhətdən möhkəm və zəif olması çox şey deməkdir. Yəni, maliyyə cəhətdən daha qüdrətli olan dövlət, demək olar ki, hər şeyə qadirdir. Belə ki, iqtisadi cəhətdən daha qüvvətli olan bir dövlət özünün iqtisadiyyatını, hərbi

potensialını gücləndirməklə yanaşı, əhalinin sosial vəziyyətini də bir qədər yaxşılaşdırmaqla bilir və s. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi maliyyə siyasəti bazar iqtisadiyyatının formalaşmasında və inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır. Maliyyə siyasətinə dövlət büdcə siyasəti, fiskal siyasət və maliyyə qanunvericiliyi, investisiya siyasəti, sığorta siyasəti, gömrük siyasəti, fond siyasəti aid edilir ki, bunların da öyrənilməsi çox vacib bir məsələdir. Söylənilənlərdən aydın olur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə siyasəti və onun ayrı-ayrı tərkib hissələri iqtisadiyyatın, eləcə də sosial sahələrin inkişaf etdirilməsində çox mühüm əhəmiyyətə malikdir və bu da seçilmiş mövzunun aktuallığını daha da artırır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Bu problemin öyrənilməsi və tədqiq edilməsi istər keçmiş, istərsə də müasir dövrdə həmişə iqtisadçı alimlərin birbaşa diqqət mərkəzində olmuşdur. Əsasən iqtisadçı alimlərdən Y. A. Kəlbəyev, Ə. C. Muradov, Ə. Ələkbərov, D. Bağirov, M. X. Həsənlı, A. Ş. Şəkərlıyev, M. M. Sadıqov, Z. Məmmədov, S. M. Məmmədov və başqaları problemin müxtəlif tərəflərini öz tədqiqatlarında və eləcə də nəşr olunmuş əsərlərində araşdırmışlar. Eyni zamanda xarici ölkə alimlərindən P. Samuelson, C. Stiqlics, C. M. Keynes, A. M. Babiç, A. Q. Popov, L. N. Pavlova, A. M. Babəşkina, V. İ. Nazarenko, İ. N. Qerçikova, A. L. Zloçevskiy bu problemlə bağlı daha ətraflı tədqiqatlar aparmışlar. Bütün bunlarla yanaşı, müasir dövrdə, maliyyə siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədqiqat işləri heç də az aparılmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi müasir dövrdə dövlətin maliyyə siyasətinin elmi-nəzəri məsələlərini araşdırmaqdan, ölkədə makroiqtisadiyyatın tənzimlənməsi sistemində maliyyə siyasətinin müasir vəziyyətini təhlil etməkdən, iqtisadi böhranlarının qarşısının alınmasında maliyyə siyasətinin tətbiqindən və bu siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı olan və elmi cəhətdən əsaslandırılmış konkret təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Bu baxımdan, tədqiqat işində aşağıdakı bir sıra məsələlərin araşdırılması qarşıya qoyulan vəzifələrdəndir.

- dövlətin maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi zəruriliyi və onun elmi-nəzəri konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi;

- müasir dövrdə maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsinə uyğun olaraq forma və metodların düzgün müəyyənləşdirilməsi;
- müasir dövrdə maliyyə siyasətinin iqtisadiyyatın formalaşmasında və inkişafında rolunun və funksiyasının qiymətləndirilməsi;
- dövlətin maliyyə siyasəti və bu siyasətin düzgün həyata keçirilməsində dövlətin hazırladığı siyasətin təkmilləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiyada tədqiqat obyektı kimi Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatı və iqtisadi siyasətin əsas həlqələrindən olan maliyyə siyasəti götürülmüşdür. Tədqiqatın predmetini milli iqtisadiyyatın inkişafında maliyyə siyasəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində iqtisadi statistik, analitik təhlil, müşahidə, sintez, dinamik inkişaf və müqayisə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri-metodoloji bazasını bu sahədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanunvericilik aktları, xarici və yerli iqtisadçı alimlərinin dərc edilmiş əsərləri, dünya klassik və neoklassik məktəblərin elmi-nəzəri konsepsiyaları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin milli iqtisadiyyatın inkişafı və tənzimlənməsi ilə bağlı fərman və sərəncamları, Mərkəzi Bankın, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Maliyyə, Vergi və İqtisadi İnkişaf Nazirliklərinin, komitələrinin və Beynəlxalq Maliyyə İnstitutlarına əsaslanan məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Bu sahədəki tədqiqat daha geniş və dəqiq məlumatlar tələb edir. Lakin vergidən yayınma halları kimi problemlər statistik göstəricilərin reallığına mənfi təsir göstərir.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatda maliyyə siyasətinin formalaşması və inkişafı üçün qeyd olunmuş təkliflərdən və tövsiyələrdən bu sahə üzrə formalaşdırılacaq dövlət proqram və ya layihələrində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. MALİYYƏ SİYASƏTİNİN MƏZMUNU VƏ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Maliyyə sistemi maliyyə siyasətinin obyektı kimi

İqtisadi fikir tarixi maliyyə siyasətinin ölkənin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynadığını göstərir. Buna paralel olaraq, maliyyə sistemi isə maliyyə siyasətinin mərkəzi obyektı kimi əks etdirilir. Çünki maliyyə sistemi, təkcə ödənişləri asanlaşdıran və kredit istifadəsini genişləndirən təşkilatlar sistemi olmayıb, özündə müxtəlif elementləri birləşdirən bir sistemdir. O, resursları son istifadəyə (təşkilat məqsədlərinə) yönəldən bütün funksiyaları əhatə edən bir sistemdir. Bu aspektdən yanaşdıqda, maliyyə sistemi bazar iqtisadiyyatının "mərkəzi sinir sistemi"dir. Maliyyə sistemi bir neçə müstəqil, lakin bir-birinə bağlı olan komponentlərdən ibarətdir ki, bunların hamısı onun effektiv işləməsi üçün çox vacibdir. [27]

Elmi ədəbiyyatlarda maliyyə sistemi ilə bağlı müxtəlif şərhlər vardır. Bu şərhlərin əksəriyyəti bir-birinə çox oxşar olsa belə onlar arasında fərqlər də mövcuddur. İlk yanaşma institusional yanaşmadır. İnstitusional yanaşmada maliyyə sistemi maliyyə qurumlarından ibarət olub, bir-biri ilə birbaşa əlaqəli olan hissələrdən, maliyyə fəaliyyətində birbaşa iştirak edən vahidlərdən və elementlərdən ibarətdir. Başqa sözlə, bu yanaşmada maliyyə sisteminin institusional aspekti onun əsas nüvəsi kimi vurğulanır.

İnstitusional yanaşmada banklar, sığorta şirkətləri, investisiya və pensiya fondları, maliyyə bazarları və mərkəzi banklar kimi müxtəlif institutlar maliyyə sisteminin əsas komponentləri qəbul edilir. Bu yanaşmanın tərəfdarlarının hazırladığı ədəbiyyatda maliyyə sistemini analiz edərkən əsasən bu təşkilatlar analiz edilərək öyrənilir. [36; 6]

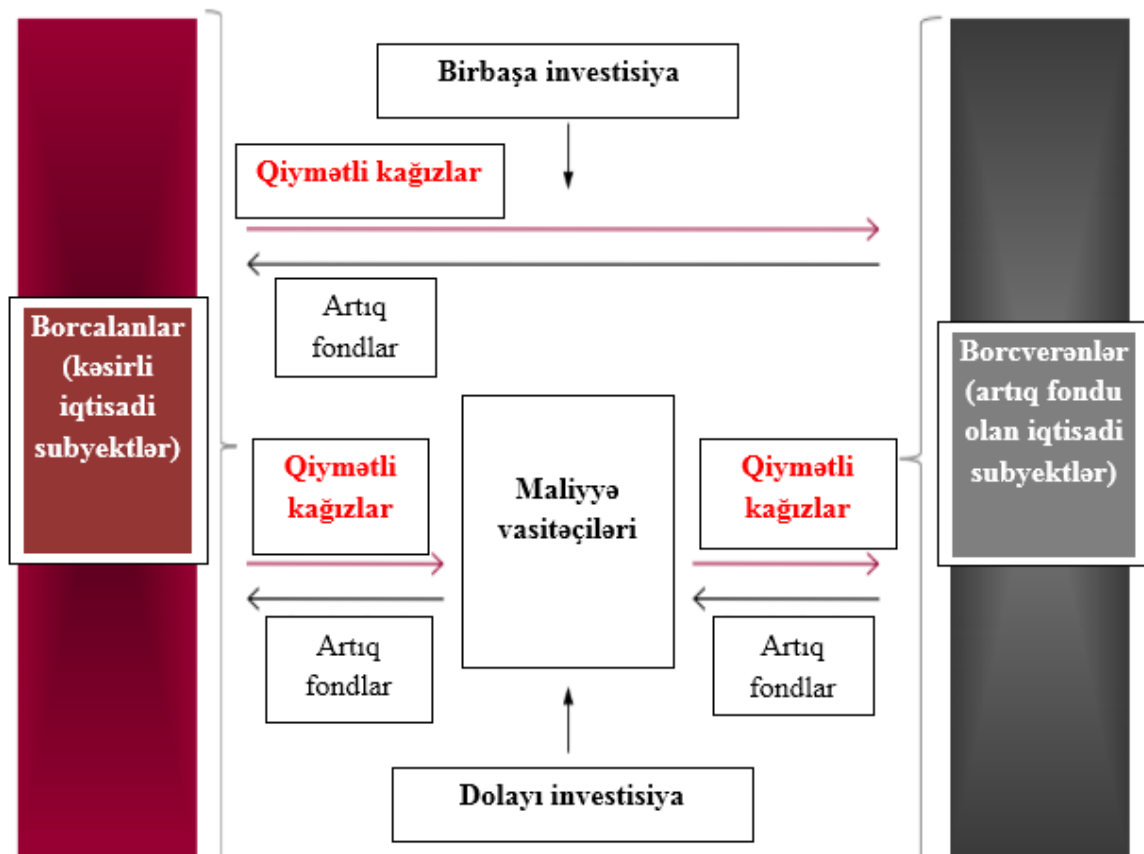
Şəkil 1. Maliyyə sistemində institutlar

Bundan başqa, bu yanaşmada verilmiş təsnifatlar, izahlar və statistik materiallar qeyd edilmiş təşkilatların maliyyə sektorunda və ya ümumilikdə iqtisadiyyatda sahib olduğu xüsusiyyətlərinin şərhinə və qiymətləndirilməsinə yönəlməkdədir. Məsələn, bank sektorunda rəqabət dərəcəsinin, xarici rəqiblərə qarşı rəqabətcabiliyyətliliyini və ya ölkə daxilində müxtəlif maliyyə vasitəçiləri arasında rəqabətin qiymətləndirilməsi aparıla bilər. Maliyyə bazarlarında qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi və investorların qorunmasının şəffaflığı, ya da bu sahədə tənzimləmə və nəzarətin keyfiyyəti araşdırıla bilər. [35]

Başqa bir yanaşmada isə maliyyə sistemi əsasən maliyyə münasibətlərinin məcmusu kimi qələmə alınır, bir-biri ilə əlaqəli pul münasibətlərindən formalaşdığına diqqət yetirilir. Maliyyə və ya pul ehtiyatlarının bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı münasibətlərin mövcudluğu maliyyə sisteminin əsas xüsusiyyəti kimi qəbul edilir. Məsələn, bu yanaşmanın tərəfdarları olan A.P.Faure və O.N.Kusaki maliyyə sisteminin əsas altı ünsürünü qeyd edirlər (Şəkil 2.).

Şəkil 2. Maliyyə sisteminin ünsürləri

Mənbə: A.P.Faure, Financial Systems: An Introduction, Quoin Institute, 2013, s.9

Bu yanaşmada ilk ünsür *borcverənlər* və *borcalanlardan* ibarətdir. Borcverən və borcalanlar qeyri-maliyyə iqtisadi sublektləri olub borcvermə və borcalma prosesində iştirak edirlər.

İkinci ünsür olan *maliyyə vasitəçiləri* isə, borcverənlər və borcalanlar arasında əlaqə yaratmaqda və bu əlaqənin davamlılığını təmin etməkdədir.

Maliyyə institutları olaraq qəbul edilən üçüncü ünsür, müxtəlif iştirakçıların ehtiyaclarını qarşılamaq üçün yaradılan qurumlardır.

Bu yanaşmanın tərəfdarlarına görə bazarda ehtiyac olduqda banklar tərəfindən pulun yaradılması baş verir ki bu da beşinci ünsürü formalaşdırır. Yəni *pulun yaradılması* növbəti ünsür kimi qəbul edilir.

Nəhayət bu yanaşmada maliyyə sisteminin sonuncu ünsürü kimi *qiymətin əmələgəlməsi* qəbul edilir. Burda faiz dərəcəsinin formalaşmasına xüsusi diqqət ayrılır.

Maliyyə sisteminin məzmununun başa düşülməsində başqa bir yanaşma M. Afanasevin (2007) əsərində toxunulur. Bu yanaşmaya əsasən, maliyyə sistemi ilk növbədə, maliyyə münasibətlərinin idarə edilməsinin kompleksidir, yəni onun ünsürləri arasında bəzi qarşılıqlı əlaqələrin olması ilə deyil, həm də bu prosese ciddi təsir göstərməsi ilə xarakterizə olunan bir sistemdir.

Bu görüş tərəfdarlarına görə maliyyə sistemi maliyyə resurslarının formalaşmasını və istifadəsini təmin edən və bir-birinə bağlı üç alt sistemə bölünə bilər:

- (a) təsərrüfat subyektləri;
- (b) əhali;
- (c) dövlət və yerli hakimiyyət orqanları.

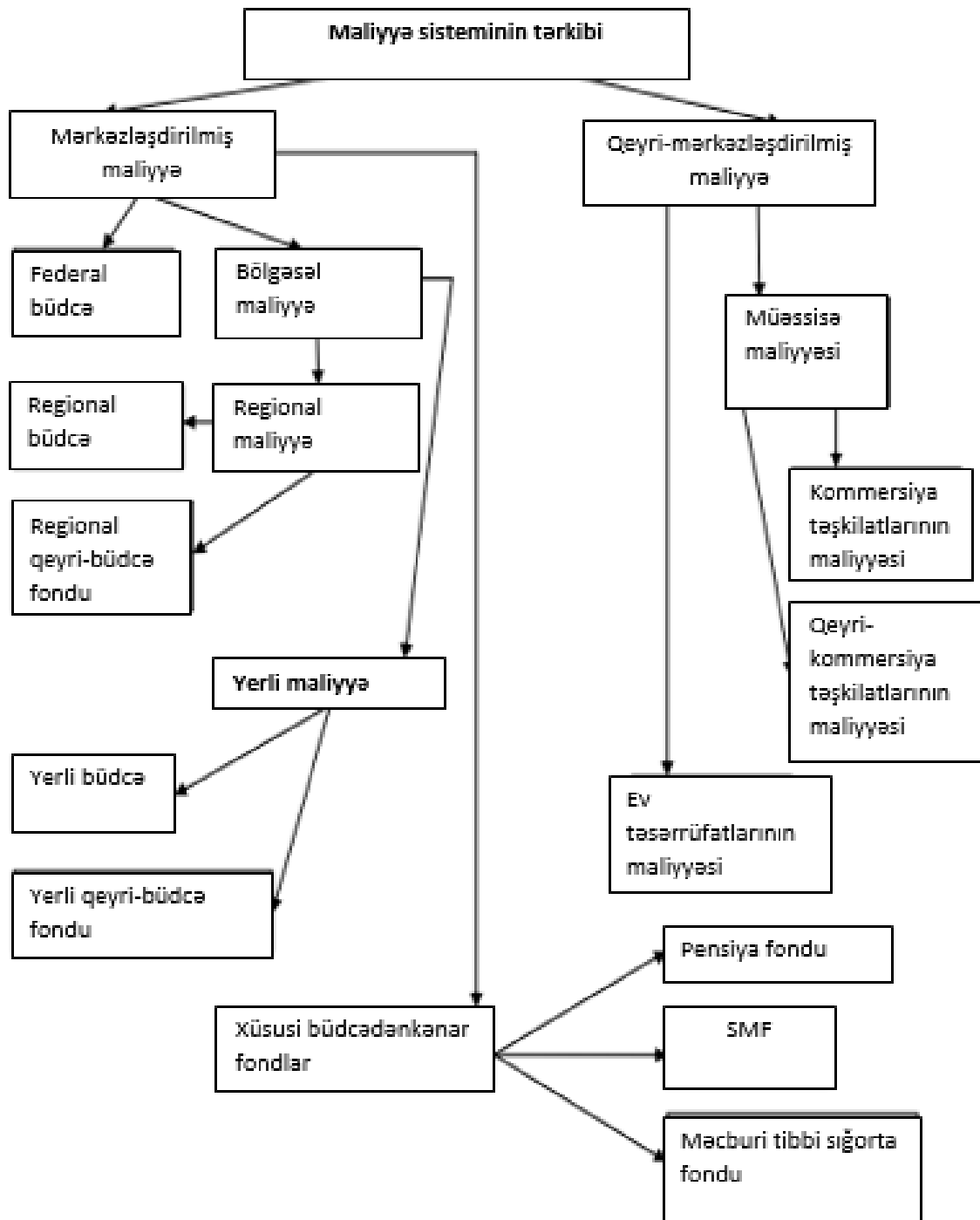
Ümumiyyətlə, ikinci yanaşma ilə maliyyə sisteminə verilən üçüncü yanaşma arasında müəyyən ziddiyyətlər olduğu deyilə bilər. Belə ki, üçüncü yanaşmada maliyyə sistemi yalnız maliyyə qurumları arasında qarşılıqlı əlaqəni deyil, eyni zamanda xammal, yarı bitmiş məhsullar və onun komponentləri, habelə hazır məhsulları satan və ya təmin edən bütün təsərrüfat subyektləri arasında əlaqəni də əhatə edir. Göründüyü kimi, sivilizasiya, bütövlükdə isə iqtisadiyyat maliyyə sisteminə daxil olur. Yəni hər hansı bir müəssisə və təşkilat arasında mövcud olan müxtəlif maliyyə əlaqələri burada əhatə edilir. Əmək haqqı, pensiya, digər gəlirlər əldə edən və sonra malların alınması və xidmətlərin ödənilməsi üçün xərclər aparan əhali də müxtəlif ticarət və xidmət müəssisələri ilə maliyyə münasibətlərinə daxil olur.

Göründüyü kimi maliyyə sistemini izah etməyə çalışan yanaşmaların hər biri yalnız bu sistemin fərqli xüsusiyyətlərini deyil, eyni zamanda maliyyə sisteminin alt sistemlərini də fərqli bir konsepsiyadan izah etməyə çalışırlar. Beləliklə, maliyyə sistemlərinin necə təsvir edilməsi barədə vahid bir fikir mövcud deyil.

Dördüncü yanaşma isə ilk iki yanaşmanın bir sintezidir. Bu halda maliyyə sistemi maliyyə fəaliyyəti üzrə bütün əlaqələrin və sahələrinin cəmi olub, həm də pul vəsaitlərinin formalaşması, bölüşdürülməsi və istifadəsini ifadə edir. Ancaq

burda qeyd edilməlidir ki, bu yanaşmada maliyyə sistemlərinin mahiyyətini daha da tədqiq etmək üçün maliyyə sistemi daha da genişlənməlidir.

Şəkil 3. Maliyyə sisteminin tərkibi

Mənbə: R.K.Arıkbaev, R.A.Nabaev, Q.E.Frenkel, 2008

Robert C. Merton əvvəlki yanaşmalara alternativ olaraq maliyyə sektorunu izah edərkən funksional yanaşmanı hazırlamışlardır. Bu yanaşmada funksional yanaşmanın əksinə olaraq maliyyə sektorunun daşdığı funksiyalara diqqət verilir.

Bu yanaşmada altı funksiya müəyyən edilir. Bu funksiyalar aşağıdakılardır: [36; 12]

1. maliyyə sisteminin əsas funksiyası olaraq seçilmiş iqtisadi resursların köçürülməsi,
2. malların, xidmətlərin və maliyyə əməliyyatlarının ticarətini asanlaşdırmaq üçün ödəniş sisteminin qurulması,
3. ehtiyatların birləşdirilməsi və böyük ölçülü müəssisələrdə səhmlərin bölüşdürülməsi mexanizminin təmin edilməsi,
4. qeyri-müəyyənlik və nəzarət riskini idarə etmək üçün sistemin qurulması;
5. mərkəzləşdirilmiş qərarların qəbul edilməsini koordinasiya etmək üçün istifadə edilə bilən qiymət məlumatlarının formalaşması,
6. asimmetrik informasiya və təşviq problemləri ilə məşğul olmaq üçün bir sistemin formalaşması.

Maliyyə sistemi “mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş məqsədlər, dövlət (bələdiyyə) maliyyə qurumları və maliyyə xidmətləri şirkətlərinin maliyyə resursları üçün vəsaitlərin formalaşdırılması mexanizmini və əlaqəli bir sistemin daxil olduğu maliyyə münasibətlərinin idarəedici bir kompleks olaraq da qəbul edilir. Eyni zamanda, maliyyə sisteminin bütün hissələrinin bir-birinə bağlı olduğu, maliyyə əlaqələrinin hər bir hissəsinin ölkənin böyümə prosesi ilə əlaqələndirildiyi və onun funksiyalarını yerinə yetirdiyi vurğulanır.

Əvvəlki yanaşmada qeyd edilən xüsusiyyətlərə əlavə olaraq həm sənaye, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşanan maliyyə böhranlarını maliyyə sisteminin bu böhranların nəzərdən keçirilməsi və qarşısının alınmasını tənzimləyən bir sistem kimi qəbul edir. Çünki daha yaxşı tənzimləmə və nəzarət onları idarə etmək üçün ən mühüm metoddur. [38]

Maliyyə sisteminin sərhədləri ilə bağlı müxtəlif yanaşmalara baxmayaraq, maliyyə siyasətinin cəmiyyətin inkişafı üçün bir neçə iqtisadi məqsədlərə xidmət etdiyi görülür. Ölkədə aparılan maliyyə siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:[22]

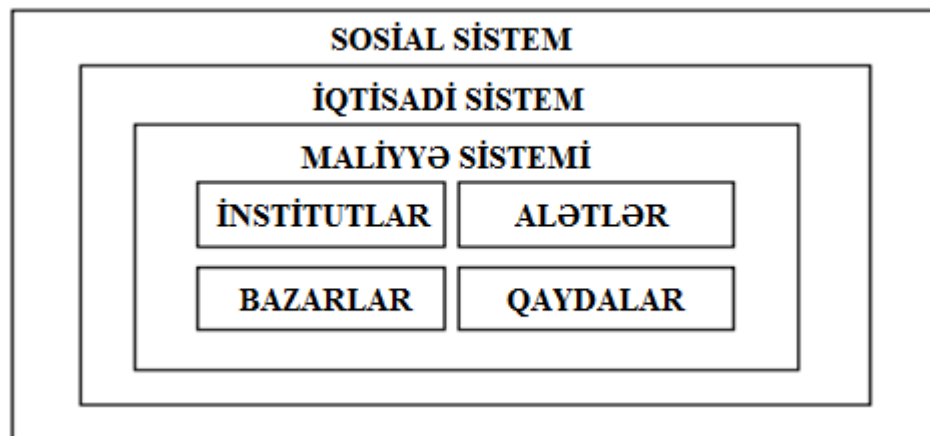
- İqtisadi sabitlik,

- İqtisadi artım və inkişaf,
- Gəlirlərin bölüşgüsündə ədalət.

Maliyyə siyasəti ilə iqtisadi sabitliyə nail olmaq - ölkədə həm qiymət sabitliyini, həm də tam məşğulluğa çatmağı ifadə edir. Qiymət sabitliyi, qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməyəcəyi və ya çox az dəyişəcəyini, başqa sözlə, sabit qalacağını ifadə edir. Tam məşğulluq iqtisadiyyatda bütün istehsal amillərinin istehsal olunduğu səviyyəyə istinadən əldə edilir. Bu qeyd edilənlərə əsasən, dövlətin iqtisadi sabitliyi yalnız inflyasiya ilə mübarizə deyil, həm də işsizliyin qarşısını almağın zəruriliyini göstərir.

Maliyyə siyasəti ilə iqtisadi artıma nail olmaq digər mühüm məqsədlərdən biridir. İqtisadi artım iqtisadiyyatda ildən-ilə milli gəlirinin artımını göstərir. Ən sadə nümunə ilə desək, milli gəliri 100 manat olan iqtisadiyyatda, əgər növbəti il milli gəlir gələn artaraq 105 manat olursa, onda iqtisadiyyatın 5% artdığı deyilir. İnkişaf isə, iqtisadi artıma paralel olaraq ölkədə sosial göstəricilərin də artdığını göstərir. Məsələn, xəstə başına düşən həkim sayı, tələbə başına düşən müəllim sayı, təhsil səviyyəsi, uşaq ölümü səviyyəsi və s.

Şəkil 4. Maliyyə sistemi sosial sistemin bir hissəsi kimi

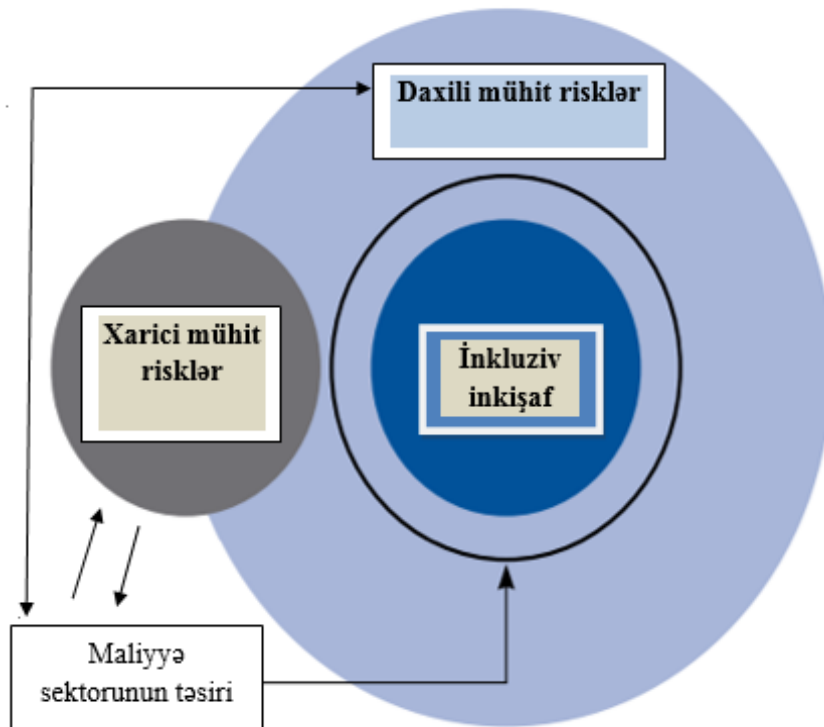
Mənbə: Joanna Błach, Financial Innovations And Their Role in The Modern Financial System – Identification and Systematization of the Problem, Financial Internet Quarterly “E-Finance” 2011, vol. 7, nr 3, s.14

Maliyyə siyasəti ilə gəlir bölgüsündə ədalətin təmin edilməsi isə milli gəlirlərin cəmiyyət üzvləri və ümumilikdə istehsal amilləri arasında ədalətli bölgüsünü göstərir. Maliyyə siyasətinin bu məqsədi dövlətin sosial aspektini

göstərir. Günümüzdə maliyyə sektoruna olan bu yanaşma daha da dərinlənmişdir. Belə ki, Dünya İqtisadi Forumuna görə maliyyə sektoru səmərəli maliyyə bazarlarına, habelə kapital və maliyyə xidmətlərinə çıxmağa imkan verən amillər, siyasətlər və qurumlar hesab edilə bilər. [41]

Sürətli iqtisadi artım, iqtisadi diversifikasiyaya, iş yerləri yaratmağa və ölkədə bərabərsizlik və yoxsulluğun azaldılmasına kömək edərək inkişaf strategiyaları vasitəsilə ölkənin davamlı və inkluziv inkişafına təkan verən bir sistem olaraq qəbul edilir.

Şəkil 5. Maliyyə sektorunun dövlətin inkluziv inkişafına təsiri

Beləliklə, müxtəlif yanaşmalarda əks olunan maliyyə sistemi bütünlükdə maliyyə siyasətinin əsas obyekti olub, cəmiyyətdə mühüm məqsədlərin reallaşmasına xidmət edir.

1.2. Maliyyə sistemi mexanizmi onun daxili strukturunun əsası kimi

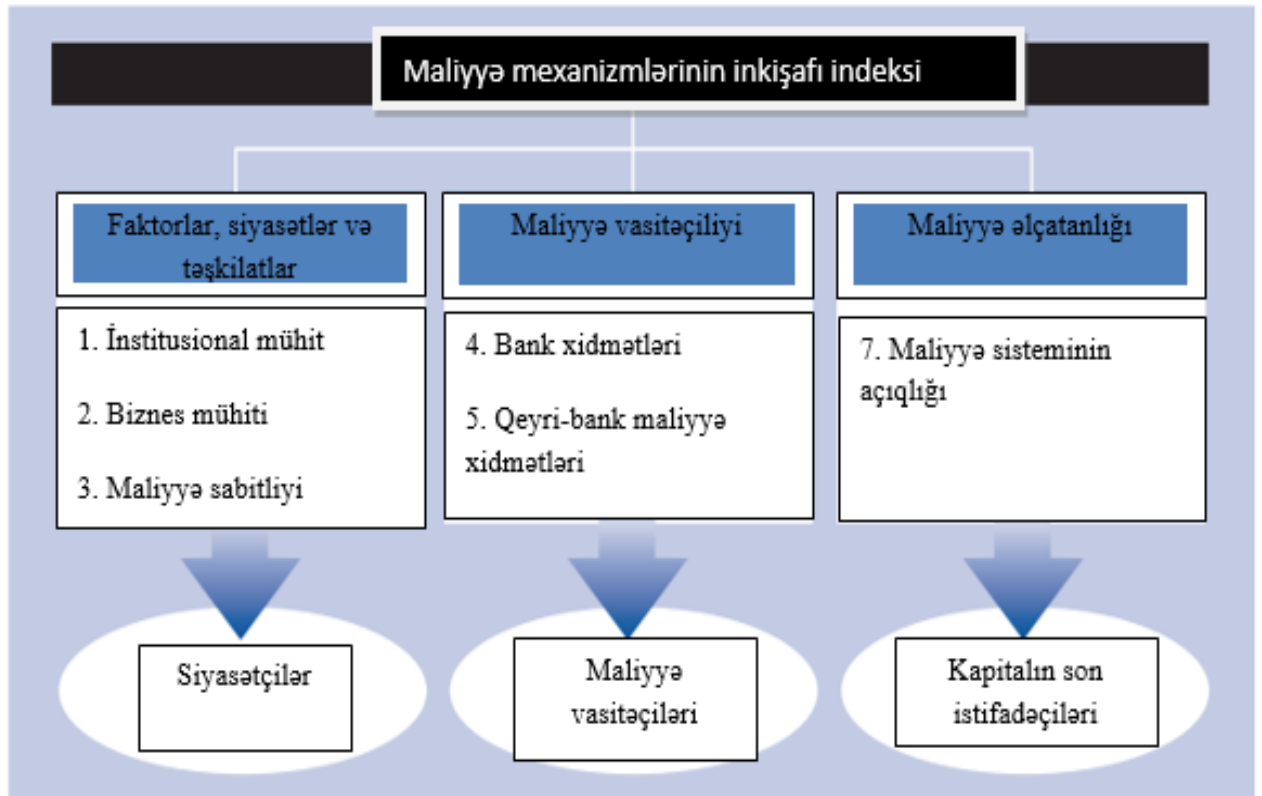
Maliyyə siyasətini öyrənmək üçün maliyyə sisteminin mahiyyətini və bu sistemin necə fəaliyyət göstərdiyini anlamaq zəruridir. Bu sistemin necə işlədiyini tam başa düşmək üçün maliyyə mexanizmi tədqiq edilməlidir. Onun tərkib

elementləri arasındakı əlaqənin təbiətini anlamaq çox vacibdir. Çünki bu proseslərin mahiyyətini aydınlaşdırmaqla, onların vəziyyətini tənzimləmək, proqnozlaşdırmaq və planlaşdırılmış bir nəticə əldə etmək üçün onlara güclü təsir göstərmək mümkündür. Əks təqdirdə, ayrı-ayrı, zahirən ağlabatan, amma əsasən intuitiv qərarlar və hərəkətlər gözlənilməz nəticələrə, o cümlədən mənfi nəticələrə səbəb ola bilər.

Maliyyə mexanizmləri vasitəsilə göstərilən xidmətlərinin dərinliyi və səmərəliliyinin dərəcəsi bir neçə faktordan asılıdır. Bu faktorların hamısı, onların bir-birinə qarşılıqlı təsirləri ilə yanaşı, ölkənin maliyyə inkişaf səviyyəsini anlamaq istəyərkən mütləq qaydada nəzərə alınmalıdır. Konseptual olaraq, maliyyə mexanizmlərinin tətbiqi və aparılan proseslərin əlaqəsi Şəkil 6-da göstərildiyi kimi, üç geniş kateqoriyaya bölünən yeddi "sütun"dan ibarətdir. Bu kateqoriyalar aşağıdakılardır: [41; 21]

1. Faktorlar, siyasətlər və təşkilatlar: maliyyə vasitəçiləri, bazarlar, alətlər və xidmətlərin inkişafına imkan verən əsas ünsürlər.
2. Maliyyə vasitəçiliyi: maliyyə xidmətləri göstərən maliyyə vasitəçiləri və bazarlarının çeşidi, ölçüsü, dərinliyi və səmərəliliyi.
3. Maliyyə əlçatanlığı: fiziki və hüquqi şəxslərin müxtəlif kapital və maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları.

Şəkil 6. Maliyyə mexanizminin inkişafı indeksi

Mənbə: Feyen, E. 2009. "Financial Development, Financial Crises, and the Millennium Development Goals." The Financial Development Report 2009. New York: World Economic Forum USA Inc.

Şəkil 6-dan görüldüyü kimi, maliyyə mexanizmi müxtəlif kateqoriyalardan ibarət olduğundan elmi tədqiqatlarda ona verilən yanaşmaların da fərqli olmasına səbəb olmuşdur. Maliyyə mexanizminin mahiyyətinin tədqiq edən nəzəriyyələr təhlil edildikdə, onlar arasında bəzi oxşarlıqlar və fərqliliklər olduğunu görmək olar. Bu oxşarlıq və fərqliliyə əsasən müxtəlif qruplarda sistemləşdirmək olar.

Birinci qrup tədqiqatçılar, maliyyə mexanizmini izah edərkən, ilk növbədə onun komponentlərinin, alətlərinin, üsullarının, metodlarının və formalarının "birləşməsi" kimi təsvir edir. İkinci qrup alimlər maliyyə mexanizmini əsasən bir növ fəaliyyət aparatı və ya "maliyyə münasibətlərinin təşkili" cihazı kimi nəzərdən keçirən yanaşmalardan ibarətdir. Maliyyə mexanizmini izah edən üçüncü qrup isə ilk iki yanaşmanın əslində sintezləndiyi bir yanaşmadır. Bu qrupda, maliyyə mexanizminin maliyyə əlaqələrinin təşkilati formalarını, onların sifarişini, üsullarını və formalarını ehtiva etdiyini nəzərdə tutur. Növbəti, dördüncü qrup "sosial məhsulun dəyərinin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesini

icra edən maliyyə mexanizmi” kimi qəbul edilir və öyrənilir. Sonuncu qrupda isə, əvvəldə sadalanan qruplara ya tamamilən ya da qismən daxil edilməmiş maliyyə mexanizminin mahiyyətini müəyyənləşdirməyə çalışan digər yanaşmaları daxil etmək olar.

BMT tərəfindən aparılmış “Financing Mechanisms for Information and Communication Technology for Development” (2010) adlı tədqiqatda maliyyə mexanizminin mahiyyəti "geniş bölgü sistemlərinin, gəlirlərin və əmanətlərin formalaşmasının, mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş vəsaitlər üzrə fondlarının yaradılması və istifadəsinin əhatəli bir sisteminin həyata keçirilməsi yolu, formaları və metodları" kimi qələmə alınmışdır. Maliyyə mexanizmi eyni zamanda maliyyə idarəçiliyi, maliyyə borclarının idarəedilməsi, maliyyə göstəricilərinin yüksəldilməsi, standartların hazırlanması kimi izah edilmişdir. [40]

Bu yanaşmada maliyyə mexanizminin forması və üsullarının nə olduğu izah edilir. Ancaq maliyyə mexanizmini tərkibinə fondların vəsaitlərinin istifadəsi də göstərilir.

Yuxarıda göstərilən tərif maliyyə siyasətinin əsasən iki mərhələsini əhatə edir. Bu mərhələlər planlaşdırma və idarəetmə olub, maliyyə prosesinin fərdi şərtlərini (təşviqlər, göstəricilər, standartlar, məhdudiyyətlər və ehtiyatlar) nəzərə alır.

İkinci yanaşma maliyyə münasibətlərinin inkişafı və ya tənzimlənməsini koordinasiya edən müəyyən bir aparatın varlığını nəzərdə tutur, bununla da maliyyə mexanizminin mahiyyətini izah edir. Bu yanaşmada maliyyə mexanizmi "iqtisadi və sosial inkişaf üçün əlverişli şərait təmin etmək məqsədilə cəmiyyət tərəfindən istifadə olunan maliyyə münasibətlərinin təşkili üçün bir sıra metodlar" kimi müəyyən edilir. [36]

N.S.Zeltov və V.V.Nesterov rəhbərliyindəki bir qrup iqtisadçı 2004-cü ildə maliyyə mexanizminin mahiyyətini aşağıdakı şəkildə formalaşdırmışdır: "maliyyə mexanizmi, maliyyə fəaliyyətinin daxili strukturundan başqa bir şey deyil, onları fəaliyyətə gətirmək və müəssisələrin, firmaların, təşkilatların müxtəlif aspektlərinə təsirli bir idarəetmə vasitəsi kimi istifadə etmək imkanı verir". [26; 102]

Maliyyə mexanizmi yalnız təsərrüfat subyektlərinin işinin müxtəlif aspektlərini deyil, bütövlükdə dövləti, onun bütün regionlarını və əlbəttə ki, bütün vətəndaşları, müxtəlif fəaliyyət sahələrində məşğul olurlar. Buna görə də maliyyə mexanizmi "cəmiyyətin sosial və iqtisadi problemləri həll etmək üçün istifadə etdiyi, dövlətin qurduğu maliyyə münasibətlərinin təşkilinin formalarının, növlərinin və metodlarının məcmusunu təmsil edən maliyyə siyasəti vasitəsi" kimi hesab edilir.

L.M.Podyablonskaya (2009) hesab edir ki, maliyyə mexanizmi maliyyə əlaqələrini idarə etmək üçün müxtəlif vasitələr toplusudur və dövlət büdcəsi vəsaitləri (həm milli, həm də regional səviyyədə), dövlət büdcəsindən ayrılan büdcədənkenar fondların vəsaitlərinin yaradılması metodlarından ibarətdir planlaşdırma, proqnozlaşdırma və maliyyə nəzarətini əhatə edir. Bu yanaşmada maliyyə mexanizmi maliyyə əlaqələrinin təşkilati formaları, mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş vəsaitlərin formalaşdırılması və istifadəsi, maliyyə planlaşdırma metodları, maliyyə idarəetmə və maliyyə sistemlərinin formaları, maliyyə qanunvericiliyini də özündə ehtiva etmişdir. [26; 100]

Digər tərəfdən, maliyyə mexanizminin tərkibi ilə bağlı verilmiş ilk tərifdə bütün bu aspektlər yalnız məqsədyönlü və şüurlu fəaliyyət prosesinin xüsusiyyətlərinə, pulların təşkili, ödəmə növlərinin inkişaf etdirilməsi, proqnozlaşdırma, planlaşdırma və nəzarətin həyata keçirilməsi yolları ilə bağlı olmuşdur. Buna əlavə olaraq, İ. Türkə görə maliyyə mexanizmi eyni zamanda maliyyə əlaqələrinin müəyyən təşkilati formalarını deyil, onların üsullarını, qaydalarını və formalarını təmsil edir. Bu xüsusiyyətə görə maliyyə siyasətinin iqtisadi mexanizminin tərkib hissəsi kimi qəbul edilən maliyyə mexanizminin ən mühüm ünsürləri aşağıdakılardır: [19; 51]

- təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün mərkəzləşdirilmiş vəsaitlərin fondlarda toplanması və istifadəsi prinsipləri;
- maliyyə idarəçiliyində planlaşdırma metodları;
- maliyyə risklərinin önlənməsi qaydaları;
- maliyyə nəzarətinin aparılması qaydası.

Maliyyə mexanizmindən istifadə maliyyə idarəçiliyi üçün yaradılmış xüsusi təşkilati strukturlar tərəfindən həyata keçirilir. Bunlar qanunvericilik orqanları, həmçinin icra hakimiyyəti orqanlarıdır. Ölkələrin maliyyə nazirliyi, vergilər nazirliyi/agentliyi, gömrük xidməti orqanı, dövlət əmlak nazirliyi; qiymətli kağızlar üzrə komissiyalar, ölkələrin mərkəzi bankları və digər maliyyə institutları bu siyahıya daxildir.

M. Afansayev qeyd edir ki, regional innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi üçün maliyyə mexanizmi maliyyələşdirmə mənbələri, maliyyə tənzimlənməsi və innovasiya sahəsində maliyyə münasibətlərinin təşkili və bölgələrdə regional hakimiyyət və özəl biznes tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin növləri, formaları, metodları və maliyyə dəstəyinin birləşməsidir. Verilmiş bu tərifdə maliyyə mexanizminin əsas üsülləri yenidən sistemləşdirilir və aşağıdakı kimi verilir: [23]

- maliyyə təhlükəsizliyi növləri;
- maliyyə mexanizminin forması;
- maliyyə mexanizminin üsulları;
- maliyyə mexanizminin alətləri.

Maliyyə mexanizminin mahiyyətini izah edən başqa bir yanaşmada isə qeyd edilir ki, “məcmu ictimai məhsulun ümumi dəyərinin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesi maliyyə münasibətlərinin ayrı-ayrı sahələrini əhatə edən maliyyə mexanizmini yaradır və təsərrüfat subyektləri, işçilər, dövlət və yerli hakimiyyət orqanları arasında maliyyə resurslarının formalaşdırılmasına imkan verən bir mexanizmdir”. [19; 36]

Qeyd edilmiş bu xüsusiyyətlər tam olaraq maliyyə proseslərinin hərəkətverici qüvvəsi olan maliyyə əlaqələrini təşkil edir və onun subyektləri əhatə edir. Bununla yanaşı, ümumi ictimai məhsulun dəyərinin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi prosesindən irəli gələn fikirlər, yəni, maddi istehsalın bütün sahələrində müəyyən edilmiş bir dövrdə (adətən bir il ərzində) yaradılmış maddi malların (istehsal vasitələrinin və istehlak mallarının) bütününün ya da bir hissəsinin maliyyə mexanizminin mahiyyətini təyin edərkən yenidən yaradılan

ümumi ictimai məhsulun dəyərini xarakterizə edən bir mexanizma kimi qəbul olunur.

Y.A.Mironixhina (2006) hesab edir ki, "bir regionun inkişafı üçün maliyyə mexanizmi iqtisadiyyatın inkişaf mərhələsində fəaliyyətini təmin edən maliyyə vəsaitlərinin və pul axınlarının təşkili sistemidir". Bu sistemin əsas orqanları isə mərkəzi maliyyə idarəetmə orqanları, regional maliyyə idarəetmə orqanları, bələdiyyə maliyyə idarəetmə orqanları, təsərrüfat subyektləri, ev təsərrüfatları, ümumilikdə bütün cəmiyyət üzvləri aiddir.

Bu şərhdə, maliyyə mexanizmi maliyyə resurslarından, pul vəsaitlərindən və bu resurslara malik olan və bu axınları yaradan bütün təşkilati strukturlardan ibarət olan bir sıra komponentlərdən ibarətdir. Əslində, əvvəlki qeydlərə əsasən demək olar ki, bu halda maliyyə mexanizmi əsasən maliyyə sisteminin mahiyyətinə uyğun qurulur. Fərqli kateqoriyaların belə bir strukturda ayrılması, aralarında əhəmiyyətli fərqlərin göstərilməməsi bizə bu tərfi maliyyə mexanizminin məğzi kimi qəbul etməyə kifayət etmir.

Günümüzdə elmi ədəbiyyatda maliyyə mexanizmləri arasında xüsusi tədqiq edilən sahə innovativ maliyyə ilə bağlıdır. İnnovativ maliyyə fərqli mənalarda izah edildiyi üçün innovativ maliyyənin açıq formada izah edilməsi zəruridir. İnnovativ maliyyə, maliyyə mexanizminin xüsusi bir növü olub, digər mexanizmlərdən kəskin fərqlənir. Taskforce tərəfindən müəyyənləşdirildiyi kimi, innovativ maliyyə mexanizmləri qeyri-ənənəvi tətbiqləridən istifadə edərək, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığını gücləndirərək və effektiv tənzimləmə apararaq, yeni resurslar cəlb edərək inkişaf problemləri ilə bağlı maliyyə çətinliklərinin dəstəklənməsidir. [39]

Əvvəlki paraqrafda qeyd edildiyi kimi, hal-hazırda maliyyə sistemi iqtisadiyyatda davamlı və inkluziv inkişafın əsas təsiredici qüvvəsi kimi qəbul edilir və yalnız iqtisadi aspektdən deyil, həm də sosial və ekoloji sahənin inkişafı aspektindən öyrənilir. Bu yanaşmanı maliyyə mexanizmindən effektiv istifadə edərək biomüxtəlifliyin qorunması məqsədilə Almanyanın Ətraf Mühit Nazirliyi tərəfindən maliyyələşmiş "Biomüxtəlifliyin qorunmasında innovativ beynəlxalq maliyyə mexanizmlərinin şərh" (*A review of innovative international financial*

mechanisms for biodiversity conservation) adlı proqramda görmək olar. Bu proqramda ənənəvi və innovativ maliyyə mexanizmlərinin istifadəsi və onların vəziyyəti Cədvəl 1-də göstərilmişdir.

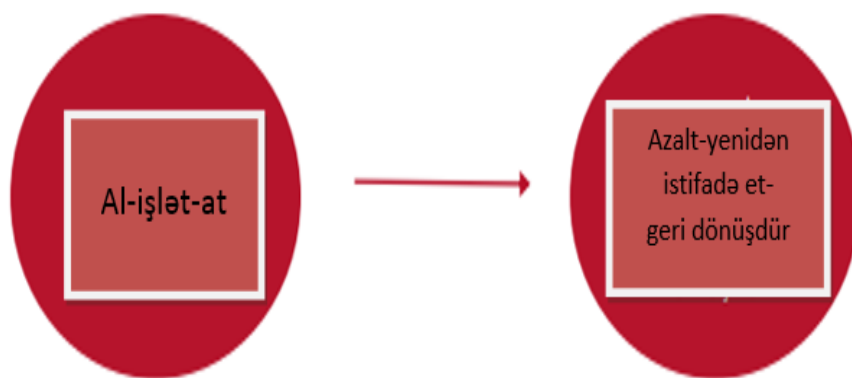
Cədvəl 1. Biomüxtəlifliyin qorunması üçün ənənəvi və innovativ maliyyə mexanizmləri

İnnovativ / Az istifadə edilmişdir	Daha çox istifadə edilən / Ənənəvi	
	Maliyyə mexanizmi	Şərhlər
	Turizm Xarici turistlər və eko turistlər (evlər) Xarici ziyarətçilərə xidmət edən turizm və eko turizm sənayesi	<u>Cari əhəmiyyəti</u> : dəyişkəndir <u>Son tendensiya</u> : inkişaf edir <u>Gələcək perspektiv</u> : sürətlə artan fəaliyyətdir, ancaq turizmdən əldə edilən faydanın paylanmasında problemlər yarada bilər.
	Müəssisə təşəbbüsü Beynəlxalq biznes ətraf mühitə sərmayə qoyacaq Müəssisələrin davranış qaydaları və könüllü standartlar Dövlət-özəl tərəfdaşlığı Özəl QHT tərəfdaşlığı	<u>Cari əhəmiyyəti</u> : orta <u>Son tendensiya</u> : inkişaf edir <u>Gələcək perspektiv</u> : yaxşı
	Yaşıl bazarlar Eko etikətləmə sxemləri Yaşıl istehlak və istehsalın təşviqi Orqanik, davamlı məhsulların istehsalı və ədalətli ticarət Beynəlxalq yaşıl investisiya fondları	<u>Cari əhəmiyyəti</u> : orta <u>Son tendensiya</u> : inkişaf edir <u>Gələcək perspektiv</u> : böyük imkanlar

Cədvəldən görüldüyü kimi maliyyə mexanizmi anlayışı hazırda genişləmiş və yeni üsurləri də özündə ehtiva etməyə başlamışdır. Başqa sözlə, ekomüxtəlifliyin qorunmasında müxtəlif maliyyə mexanizmləri cəlb edilmişdir. Bu mexanizmlərə klassik mexanizmlər kimi müəssisələrin davranış qaydaları və könüllü standartların qəbul edilməsi, dövlət-özəl tərəfdaşlığının, özəl sektor və QHT tərəfdaşlığının təşviqi aid edilir. İnnovativ maliyyə mexanizmləri kimi isə eko etikətləmə, yaşıl istehlak və beynəlxalq yaşıl investisiya fondları aid edilir.

Digər tərəfdən günümüzdə maliyyə mexanizmi ilə bağlı diqqət çəkən xüsusiyyət iqtisadiyyatda yeni iş modelinin istifadəsi ilə bağlıdır (Şəkil 7).

Şəkil 7. Dəyişən iş modelləri

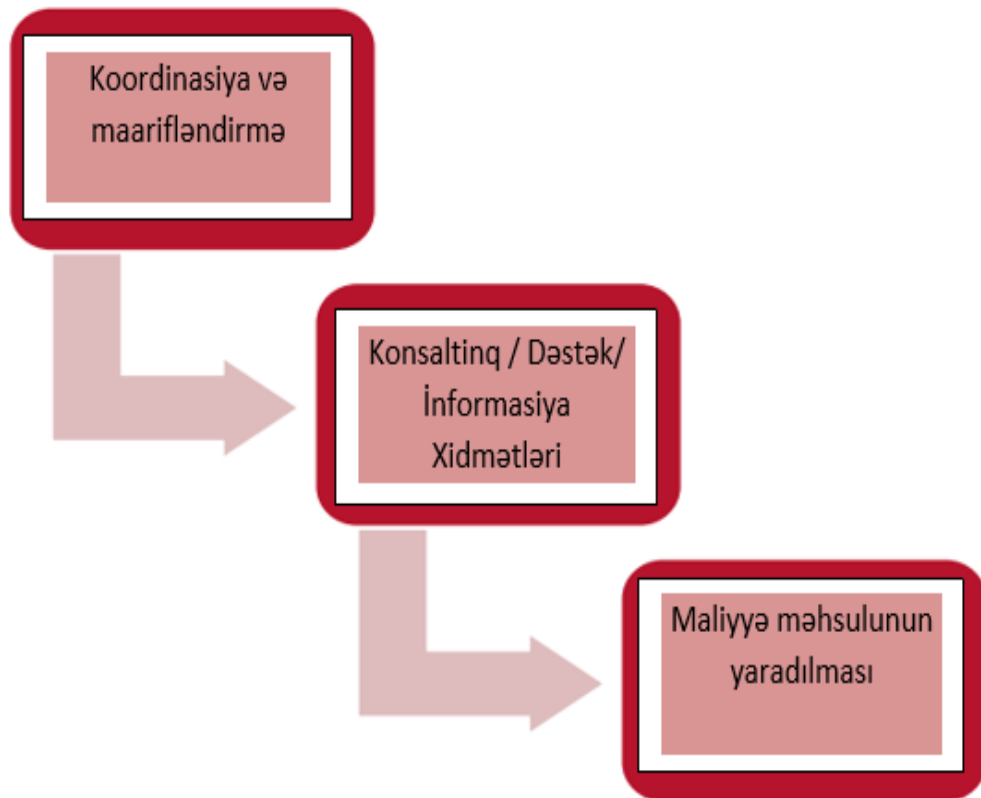
Mənbə: Burcu Ünüvar, Döngüsel Ekonomiye Geçiş için Finansal Mekanizmalar, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2013, s. 6

Şəkil 7-də əks olunduğu kimi əvvəllər əsasən al-ışlət-at iş modeli istifadə edildiyi halda, hal-hazırda bu tendensiya dəyişmiş və yeni formaya keçmişdir. Yeni iş modelində bu mexanizma azalt-yenidən istifadə et-geri döndür ardıcılığı ilə baş verərək, istifadə edilmiş məhsulları yenidən istehsal prosesinə daxil edir. Dəyişən iş modeli əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq tətbiq edilir: [15]

- tam bərpa olunan, təkrar istifadə edilə bilən xammalın istifadəsi
- məhsulun istifadəsini genişləndirmək
- məhsulu xidmət kimi təqdim edə bilmək
- birgə istehlakı inkişaf etdirmək
- məhsulun istifadəsinin sonunda resursları yenidən təbiətə qaytaran iş modelləri.

B. Ünüvara görə qeyd edilən yeni iş modeli təbii olaraq yeni maliyyə mexanizminin tətbiqini zəruri edir. Müəllif bu mexanizmi aşağıdakı sxemlə əks etdirir.

Şəkil 8. “Azalt-yenidən istifadə et-geri döndür” iş modelində maliyyə mexanizmi

Mənbə: Burcu Ünüvar, Döngüsel Ekonomiye Geçiş için Finansal Mekanizmalar, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2013, s.10

Beləliklə, Şəkil 8-də də göstərildiyi kimi, iqtisadiyyatda artıq yeni iş modelinin tətbiq edilməsində istifadə edilən maliyyə mexanizminin mahiyyəti dəyişərək koordinasiya və marifləndirmədən başlayaraq maliyyə məhsullarının yaradılmasına qədər genişlənmişdir.

1.3. Maliyyə siyasətinin inkişafı və həyata keçirilməsi prinsipləri

Maliyyə siyasəti “mövcud maliyyə resursları vasitəsilə müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq”dır. Maliyyə məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə olunacaq vasitələrin yer və zaman faktorlarını, həmçinin iqtisadi və sosial strukturunu nəzərə almaq lazımdır. Xüsusilə, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasındakı fərqlər daxilində müəyyən xüsusiyyətləri həll etmək lazımdır. Geniş mənada, dövlət xərcləri və gəlirləri kimi ictimai sektorun maliyyə göstəricilərinin kəmiyyət və tərkibində iqtisadi siyasətin (iqtisadi inkişaf, iqtisadi sabitlik, gəlirlərin ədalət bölgüsü və s.) məqsədlərini həyata keçirməkdir. [16]

Maliyyə siyasətinin formalaşmasında ən mühüm səbəbi kimi I Dünya Savaşından sonra yaranmış 1929-cu il İqtisadi Böhranı qəbul edilir. Bu İqtisadi Böhran, klassik iqtisadi fikirin süquqtuna və yeni iqtisadi nəzəriyyələrin yaranmasına gətirib çıxardı. [14]

I Dünya Müharibəsi nəticəsində yaranmış iqtisadi ehtiyaclar və müharibədən sonra artmış sosial problemləri kompensasiya etmək aparılan xərclər dövlət xərclərinin daimi artmasına səbəb oldu və dövlət büdcəsi daim genişləndi. Vergi və vergi bənzəri gəlirlər dövlət xərclərini ödəmək üçün kifayət etmədikdə, dövlətlər borc almağa başladı. Müharibə dövrünün sonunda klassik iqtisadi yanaşmanın davam etdirilməsi istənsə də və iqtisadi tənəzzül prosesi başlamış və 1929-cu ildə bu durğunluq tədricən dünyada ən ağır səviyyəyə yüksəlmişdir.

Böyük İqtisadi Böhranın əlamətləri işsizlik, tələb əksikliyi, qiymətlərin ümumi səviyyəsində azalma və buna bağlı olaraq istehsalının səviyyəsinin azalması kimi müşahidə edilmişdir. Bir çox alim və mütəfəkkir Böyük Böhrandan qurtulmaq üçün müxtəlif siyasətlər təklif etmişlərdir. Keynes, 1936-cı ildə yayınladığı “The General Theory of Employment, interest and Money” əsərində bu böhrandan çıxış yollarını göstərmişdir.

Keynes böhranın səbəblərini effektiv tələbin olmamasına və nəticədə istehsal səviyyəsinin azalmasına və məşğulluğun azalmasına gətirib çıxardı. O, klassik iqtisadçılardan fərqli olaraq, iqtisadiyyatın tam məşğulluq halında olmayacağını, əksik məşğulluqda da balansada qala biləcəyini iddia etmişdi. O, iqtisadiyyatda sabilliyin təmin edilməsi üçün dövlətin müdaxiləsinin vacib olduğunu bildirmişdi. Keynesin fikrinə görə, iqtisadiyyatda məşğulluğun həcmi və istehsal səviyyəsini məcmu tələb müəyyənləşdirir. Dövlət xərclərinin artırılması isə məcmu tələbdəki əksikliyin ortadan qalmasına təsir edir. [34]

Bu nəzəriyyədə dövlətin özünü idarə etmək üçün qoyduğu investisiyalar iqtisadiyyatı canlandıraraq və aktivləşdirərək iqtisadiyyatı tam məşğulluğa çatdırmaqdadır. Bu şəkildə ilk dəfə edilən tövsiyələr, maliyyə siyasətinin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur.

Beləliklə, iqtisadiyyatda yaranmış qeyri-stabillik, durğunluq hallarını düzətmək üçün geniş maliyyə siyasəti tətbiq edilməyə başlanmışdır. Zamanla müxtəlif müəlliflər tərəfindən maliyyə siyasətinə aşağıdakı kimi tərif verilmişdir.

Samuelsona görə, effektiv bir maliyyə siyasəti, vergilərin və dövlət xərclərinin konyunktura dalğalanmalarının azalması, yüksək inflyasiyadan uzaq olub tam məşğulluğun təmin edildiyi bir iqtisadiyyatın davam etdirilməsinə kömək edən fəaliyyətlər toplusudur.

G.K.Shaw isə maliyyə siyasətini, əsasən makroiqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün dövlətin vergi və xərc proqramları daxilində baş verən dəyişikliklərin tənzimlənməsi olaraq müəyyənləşdirmişdir.

P.Heller, H.İonov kimi müəlliflər maliyyə siyasəti haqqında çox bənzər bir təsəvvür yaradaraq yazırdı: "Maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi, ölkənin maliyyə qanunvericiliyi əsasında rəşional bölüşdürülməsi və istifadəsi üçün dövlətin təşkilati və iqtisadi tədbirlərinin sistemi maliyyə siyasəti adlanır". Onların fikrincə, aşağıdakı "kritik nüanslar" maliyyə siyasətində nəzərə alınmalıdır: [31]

- maliyyə inkişafı üçün elmi əsaslı konsepsiyaların inkişaf etdirilməsi;
- maliyyə istifadəsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün praktiki tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Qeyd edilənlərə əsasən deyə bilərik ki, bu təriflər, ənənəvi olaraq, maliyyə sahəsində zəruri nəticələr əldə etmək üçün müəyyən bir imkanlar və ön şərtlər yaratmaq üçün müxtəlif təşkilati strukturlara dövlət təsirinin mövcud səviyyəsini xarakterizə edir.

Maliyyə resurslarının cəlb edilməsinə, onların bölüşdürülməsinə və dövlətin öz funksiyalarını yerinə yetirməsinə yönəltməsinə yönəlmiş bir sıra dövlət tədbirləri olan maliyyə siyasətinin aşağıdakı əsas sahələrdən ibarət olduğu qəbul edilir: [9]

- vergi siyasəti;
- büdcə siyasəti;
- pul siyasəti;

- qiymət siyasəti;
- gömrük siyasəti;
- sosial siyasət;
- investisiya siyasəti;
- xarici ticarət siyasəti.

Bundan başqa maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi üçün sosial-iqtisadi prioritet sistemin tətbiq olunması da əlavə edilir ki, bunun əsas məqsədi kimi aşağıdakılar göstərilir: [41]

- cəmiyyətdə sosial-iqtisadi sabitliyə nail olmaq;
- dövlət maliyyələşməsinin təkmilləşdirilməsi;
- bank sektorunun normal fəaliyyətinin bərpası;
- əmtəə və pul vəsaitlərinin hərəkəti balansını dəstəkləmək;
- dövlət çərçivəsində maliyyə və iqtisadi müstəqilliyin əldə edilməsi və regionların məsuliyyətinin gücləndirilməsi;
- bölgələr üçün maliyyə sahəsində bərabər şəraitin yaradılması;
- maliyyə istismarı və korrupsiyanı aradan qaldırmaq üçün tədbirlər.

Maliyyə siyasətinin dövlət hədəflərinə və məqsədlərinə çatmaq, habelə resursları təmin etmək yollarının məcmusus olduğu deyən ikinci yanaşmaya nəzər salaq. Bu yanaşmada, dövlətin maliyyə siyasətinin iqtisadi siyasətin bir hissəsi olduğunu qeyd edərək, "maliyyə vəsaitlərini formalaşdırmaq və maliyyə mənbələrindən istifadə etmək hüququ olan dövlət, müxtəlif maliyyə qüvvələrini və maliyyə alətlərini birləşdirərək istifadə edildiyini vurğulayır. Dövlətin iqtisadi siyasətinin strateji və taktiki məqsədlərinə uyğun olaraq bu siyasətin formalaşdığı vurğulanır.

Bu yanaşma, əlbəttə, yuxarıdakı yanaşmalardan fərqlidir. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, maliyyə siyasətinin dövlət iqtisadi siyasətinin məqsədləri ilə uyğunlaşması zərurəti xüsusi olaraq göstərilir.

Maliyyə siyasəti ilə bağlı bu yanaşmanın digər üstünlükləri aşağıdakılardan ibarətdir: [28]

- maliyyə siyasətinin bütün mümkün vasitələrini və onu inkişaf etdirən və həyata keçirən bütün dövlət qurumlarının xüsusiyyətlərini nəzərə alır;

- maliyyə resurslarının formalaşması mərhələsinin məzmunun ümumi dövlət siyasətinin ən mühüm məqamlarından biri kimi daxil edilməsi.

Sıralanan səbəblərdən maliyyə siyasəti yalnız bir sıra vasitələr və hökumət qurumları ilə müəyyən edilir, eyni zamanda dövlət fəaliyyətinin müəyyən bir növünü təşkil edir.

Pul ehtiyatlarının istifadəsi, bəzən maliyyə sistemindən kənarda baş verir və bunun necə fəaliyyət göstərdiyini əks etdirmir, digər fəaliyyət sahələrində (məsələn, sənayedə və ya tikintidə) nə dərəcədə rəşional istifadə olunduğu bilinmir. Maliyyə siyasəti yalnız bu resursların istifadəsinin effektivliyinin monitorinqi və təhlilini təmin edərək, gələcəkdə yeni vəsaitlərin sektorial və ya bölgə aspektlərində paylanmasını nəzərə ala bilər. Məsələn, ölkədə yol tikintisi daha pis bir keyfiyyətdə həyata keçirildikdə və buna paralel olaraq inkişaf etmiş ölkələrdə bu sahədə aparılan xərclərdən daha bahalı olsa da, bu halda maliyyə siyasətində çatışmazlıqlar olduğu vurğulana bilər.

Övvəlcədən də qeyd edildiyi kimi maliyyə siyasətinin əsas mahiyyəti bəzən bütün səviyyələrində resursların balanslı artımını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş mexanizm kimi qəbul edilməsidir. Bu halda maliyyə siyasətinin əsas məqsədi "Hökumətin maliyyə siyasəti maliyyə sisteminin bütün səviyyələrində maliyyə resurslarının balanslı böyüməsini təmin etmək üçün dövlət sosial-iqtisadi siyasətinin bir hissəsi kimi qəbul olunur" formasında bildirib. Bu fikir öz növbəsində "iqtisadi inkişaf səviyyəsinin artırılması, cəmiyyətin sosial-iqtisadi tərəqqisi üçün maliyyə şəraitin yaradılması və əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi" kimi şərh edilir. Bundan əlavə olaraq qeyd edilir ki, dövlət maliyyə siyasəti ilə yanaşı müəssisələrin maliyyə siyasəti də mövcuddur ki, bu da biznes məqsədlərinə nail olmaq üçün maliyyə menecerlərinin məqsədyönlü fəaliyyətini özündə ehtiva etdirir. [29]

Bu tərif bir dövlətin maliyyə siyasətinin mahiyyətini başa düşmək üçün çox vacib olan xüsusiyyətləri əhatə edir və onlar arasında tarazlıq, məqsədəuyğunluq

şərtləndirir. İqtisadi artımın təmin edilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində nə qədər mürəkkəb olduğunu və eyni zamanda bütün səviyyələrdə keçirilməsinin zəruriliyini göstərir. Hər bir xüsusiyyəti nəzərə almadan, səmərəli maliyyə siyasətinə cəhd göstərməmək, maliyyə resurslarının dağılmasına və hər hansı bir fəaliyyəti icra etməmməyə səbəbiyyət yaradacaqdır.

Maliyyə siyasəti ilə əlaqəli digər yanaşmada maliyyə siyasətinin dövlət fəaliyyətinin bütün maliyyə aspektlərini tənzimləməsini nəzərdə tutulur. Belə ki, "sosial-iqtisadi siyasətin əsas bağlayıcısı ölkənin pul sistemi, sığorta, qiymət, gəlir və dövlət xərcləri ilə bağlı əlaqəsini əhatə edən maliyyə siyasəti" olduğu qeyd edilir. [20]

Bu yanaşmada müəllif ilk dəfə olaraq, ictimai-iqtisadi siyasətin tərkibində maliyyə siyasətinin "əsas" rolu olduğuna diqqət çəkir. Eyni zamanda, bu tərifdə V. D. Fetisov maliyyə siyasətində yalnız sığorta, qiymət və büdcə kimi sahələrdə əməliyyatların icrasını fərqləndirir, lakin heç bir səbəbdən bank, vergi və gömrük xidmətləri, qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən təşkilatlar və s. toxunmur.

Bütün yuxarıda göstərilən fikirlər genişləndirilmiş formada maliyyə siyasətinin inkişaf etdirilməsi və həyata keçirilməsində əsas vəzifələrin əsas istiqamətini təqdim edir və əlbəttə ki, artıq daha konkret vəzifələrin ortaya çıxmasına imkan yaradaraq onları əsaslandırmaq üçün əsas rol oynayır və təşkilatlarda hədəflər "ağacının" formalaşmasına təkan verir.

Beləliklə, maliyyə siyasətinin müəyyən edilmiş məqsədinin həyata keçirilməsi üçün atılacaq addımlar onun effektiv olmasına imkan yaradacaqdır. Bunlar arasında, yuxarıda müzakirə olunan fikirlərə əsasən, aşağıdakıları xüsusilə fərqləndirmək mümkündür: [25]

- ölkə əhalisinin əksəriyyətinin maraqlarına cavab verən uzunmüddətli maliyyə siyasətinin hazırlanması;
- maliyyə siyasətinin tətbiqi üçün elmi əsaslı strategiya, proqram və planın hazırlanması;

- səmərəli maliyyə siyasətinin aparılması üçün dövlət imkanlarını gücləndirən elementlərin seçilməsi;
- səmərəli maliyyə siyasətinin potensialını azaldan fəaliyyətlərinin tədricən dayandırılması üçün rəasional maliyyə sisteminin formalaşdırılması;
- daha səmərəli maliyyə mexanizminin yaradılması;
- planlaşdırılmış maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi.

Əlbəttə, bu siyahı genişlənə bilər. Lakin bu funksiyalar maliyyə sisteminin və maliyyə mexanizminin fəaliyyətinin daxili strukturu sayəsində xarici müdaxilə olmadan, yəni "avtomatik olaraq" həyata keçirir.

Ümumiyyətlə, maliyyə siyasəti həyata keçirildikdə müxtəlif strategiya və taktikalar tətbiq edilir. Strategiya uzun müddətli və geniş miqyaslı tapşırıqların həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş siyasətdir, taktika isə qısa müddətli, mövcud məqsədlərə nail olmaq üçün maliyyədən istifadə etməkdir". Maliyyə siyasəti maliyyə münasibətlərinin formalaşdırılması və tənzimlənməsi strategiyası və taktikasını özündə birləşdirir. Strategiya iqtisadi inkişafın uzunmüddətli hədəflərinə əsaslanan perspektivli, uzunmüddətli (10-15 il və ya daha çox) maliyyə siyasəti sahələrinin əsaslandırılmasına yönəlmişdir. Bu perspektivli məqsədlərə nail olmaq üçün maliyyə resurslarını səfərbər etmək üçün uzunmüddətli tədbirlər sisteminin inkişafını nəzərdə tutur. Maliyyə münasibətlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi taktikası müəyyən edilmiş sosial-iqtisadi vəzifələrin kifayət qədər qısa müddətdə həll olunmasına təsirlərinin konkretləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu da mövcud iqtisadi inkişaf şərtlərinin və mövcud maliyyə münasibətlərinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq maliyyə münasibətlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün xüsusi tədbirlər sisteminin inkişafını nəzərdə tutur. Taktik tədbirlərin həyata keçirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir, iqtisadi inkişafın bütün planlaşdırılmış yollarının praktiki həyata keçirilməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulan effektiv maliyyə mexanizminin yaradılmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, uzunmüddətli hədəflərə nail olmaq, ilk növbədə, dövlətin maliyyə sisteminin mövcud mexanizminin səmərəliliyinə bağlıdır.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əlavə olaraq deyilməlidir ki, qloballaşma ilə birlikdə beynəlxalq arenada kapital axınının artması maliyyə siyasətində mövcud nəzəriyyələrin daha da dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. Buna əsas səbəb, qloballaşma prosesində ən çox rastlaşılan problem kimi, investorların yüksək vergi sahələrindən daha aşağı vergi sahələrinə keçməsi göstərilə bilər. Bu kimi addımlar haqsız vergi rəqabəti yaratdığı üçün maliyyə siyasətinin dərinləşməsinə, beynəlxalq miqyasda vergi sistemində vergilərin uyğunlaşdırılmasına cəhd edilir. [22; 395]

Qloballaşma nəticəsində yaranmış bu və ya bənzəri problemlər ölkələrin maliyyə siyasətini müəyyənləşdirərkən onun beynəlxalq kapital bazarına daha çox inteqrasiya olmasını zəruri etmişdir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT MALİYYƏ SİYASƏTİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycanla maliyyə siyasətinin təşkili prinsipləri

Azərbaycanda maliyyə sisteminin mövcud vəziyyətini təhlil etmək üçün ilk növbədə Azərbaycandakı maliyyə sisteminin tədqiq olunması böyük əhəmiyyət təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Sistemini 4 istiqamətə ayırmaq olar.

1. Dövlət maliyyəsi
2. Müəssisə və təşkilatların maliyyəsi
3. Kredit-bank sistemi
4. Dövlət maliyyə orqanları sistemi

Dövlət maliyyəsinə dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar, dövlət krediti və dövlət sığorta fondları aiddir. Bundan əlavə bələdiyyə maliyyəsi də dövlət maliyyəsinin tərkib elementidir. Müəssisə və təşkilatların maliyyəsinə isə kommersiya müəssisələrinin maliyyəsi, dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin maliyyəsi, qeyri-kommersiya müəssisə təşkilatlarının maliyyəsi və ictimai təşkilatların və birliklərin maliyyəsini aid etmək olar. Kredit-bank sistemində Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, kommersiya bankları və bank olmayan kredit təşkilatları aiddir. Dövlət maliyyə orqanları sistemində isə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Respublika xəzinədarlığı, Azərbaycan Respublikasının subyektlərinin maliyyə orqanları və Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi daxildir.

Azərbaycan maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan ayrı-ayrı istiqamətləri və sferaları biri digərindən maliyyə sistemindəki tutduqları mövqeyi ilə fərqləndirilir.

Maliyyə sisteminin əsas hissələrindən birini Azərbaycanın dövlət büdcəsi tutur. Dövlət büdcəsi elə bir maliyyə planıdır ki, onun vasitəsilə mərkəzləşdirilmiş pul vasitələri fondları yaradılır və məqsəduyğun şəkildə həmin vəsaitlər istifadə olunur. Dövlət büdcəsi vasitəsilə dövlətin iqtisadi hədəflərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı xərclərin maliyyələşdirilməsi təmin edilir. Hazırda Azərbaycanın dövlət

büdcəsi mərkəzi büdcədən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və yerli büdcələrdən təşkil olunmuşdur.

“Büdcə sistemi haqqında” ilk qanun 1 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmiş və 2002-ci ilə qədər öz hüquqi qüvvəsini saxlamışdır. Bundan sonra “Büdcə sistemi haqqında” AR-nın qanunu 2 iyul 2002-ci il tarixindən etibarən qüvvəyə minmişdir və bu qanun Azərbaycanda büdcənin hədəfyönlü, effektiv istifadə olunmasına təkan verən önəmli faktorlardan olmuşdur. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında büdcə sisteminin təşkilinin, büdcələrin tərtibi, təsdiqi, icrası və onların icrasına nəzarətin təşkilatı, hüquqi və iqtisadi əsaslarını, habelə dövlət büdcəsi ilə büdcədənəknar dövlət fondlarının, yerli büdcələrin qarşılıqlı əlaqələrinin əsas prinsiplərini müəyyən edir. [7]

Dövlət büdcəsi əhəmiyyətli maliyyə sənədidir. Belə ki, dövlət büdcəsi ilə özünüidarəetmə orqanları və dövlət hakimiyyəti orqanları vasitəsilə dövlət və bələdiyyələr öz funksiya və vəzifələrini yerinə yetirmək məqsədilə lazım olan pul vəsaitləri yığılır, sosial-iqtisadi məqsəd və fəaliyyətlərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə onlardan istifadə edilir.

Hal-hazırda Azərbaycanın büdcə sistemi 2 səviyyədən təşkil olunmuşdur.

- AR-nın dövlət büdcəsi,
- Bələdiyyələrin büdcəsi.

Azərbaycan maliyyə sisteminin növbəti həlqəsini büdcədənəknar fondlar təşkil edir. Büdcədənəknar dövlət fondları vasitəsilə dövlət büdcəsinə daxil olmayan maliyyə fondları yığılır və bu fondlardan normativ hüquqi aktlara əsasən büdcədənəknar məqsədlər üçün istifadə edilir.

Büdcədənəknar fondlar pul münasibətlərinin bölgü və yenidən bölgüsünün məcmusudur ki, onun nəticəsində büdcənin tərkib hissəsinə daxil olmayan və bir qayda olaraq məqsədli təyinatla malik olan maliyyə resursları-fondları formalaşır. [1]

Büdcədənəknar fondlar həm sosial, həm də istehsal xarakterli olurlar. Büdcədənəknar fondlar ciddi təyinatla malik olurlar. Onların yaradılmasında əsas

məqsəd əhaliyə sosial xidmətin genişləndirilməsi, infrastruktur sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin əlavə vəsaitlə təmin edilməsi və s. ibarətdir. [8]

Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar dövlət fondlarının resurslarının xərclənməsinə nəzarəti və təftişi Maliyyə Nazirliyinin tabeliyində olan Baş Dövlət Xəzinadarlığı yerinə yetirir.

Azərbaycanda mövcud olan aşağıdakı əsas büdcədən kənar fondlar vardır:

Şəkil 9. Azərbaycanda mövcud olan başlıca büdcədən kənar fondlar.

Azərbaycanda dövlət sosial müdafiə sistemi iki əsas hissədən təşkil olunmuşdur: [5]

- 1) sosial sığorta;
- 2) sosial təminat.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu sosial təminat, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə sosial müdafiə proqramlarını həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) 30 sentyabr 1992-ildə Azərbaycan Prezidentinin fərmanı ilə yaradılmışdır. DSMF-nin qarşısına qoyulan əsas tələblər pensiyaların, müavinətlərin və ödənişlə bağlı xərclərin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədardır. DSMF Azərbaycanda məcburi dövlət sosial sığortası və əmək pensiyaları sektorunda idarəetmə funksiyasını həyata keçirməklə mükəlləf olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Fondun əsas gəlirlərini məcburi dövlət sosial sığorta haqları ilə dövlət büdcəsindən transferlər təşkil etməkdədir. Fond bunun sayəsində gəlirlər əldə edərək onları pensiyaların, müavinətlərin ödənilməsinə, aztəminatlı ailələrə və əlillərə sosial yardımların edilməsi məqsədilə istifadə edir. Bu hal isə öz

növbəsində əhalinin rifah vəziyyətinin artmasında maliyyə vasitəsinin effektiv bir halı kimi özünü biruzə verir.

Neft və qazın satışından əldə olunan gəlirlərin toplanaraq səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin qabaqcıl sektorların inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi məqsədilə 1999-cu ildə Heydər Əliyevin qərarı ilə Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Yaradıldığı zaman 271 milyon ABŞ dollarına bərabər olan Neft Fondunun aktivlərinin həcmi on il sonra 15 milyard ABŞ dollarına çatmışdır. [10]

Neft Fondunun əsas fəaliyyəti neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı və işlənməsi sektorunda bağlanmış saziş və müqavilələrin həyata keçirilməsindən və öz fəaliyyətindən əldə olunmuş vəsaitlərin toplanması və səmərəli idarəedilməsi yolu ilə ölkə qarşısında aşağıdakı əhəmiyyətli vəzifələrin həllinə yönəlmişdir:

İlk olaraq böyük həcmdə iqtisadiyyata daxil olmuş xarici valyuta gəlirləri vəziyyətində ölkədə makroiqtisadi sabilliyin qorunması və maliyyə-vergi nizam-intizamının təmin olunması, eynilə neft gəlirlərinə olan asılılığın azaldılması və neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi nəticəsində iqtisadi dinamik inkişafın təmin edilməsi;

İkinci olaraq neft və qaz resurslarının bərpa edilməyəcək təbii ehtiyatlar olduğunu əsas götürərək onlardan əldə edilən gəlirlərin indiki və gələcək nəsillər arasında ədalətli şəkildə bərabər bölüşdürülməsi və gələcək nəsillər üçün hazırkı iqtisadi resursların toplanması;

Sonda isə ölkəmizin sosial-iqtisadi və dinamik inkişafı ilə əlaqədar əhəmiyyətli yerli və global layihələrin maliyyələşdirilməsi.

Fond Azərbaycan Respublikası Prezidentinə mütəmadi olaraq hesabatlar təqdim edir və buna görə məsuliyyət daşıyır. Bununla bərabər Fond özünün nəzarətedici orqanı funksiyası daşıyan Müşahidə Şurasına və Milli Məclis tərəfindən təsis edilmiş Hesablama Palatasına hesabat təqdim edir.

Neft Fondu maliyyə siyasətinin tətbiq olunmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki dövlət büdcə defisitlərini Neft Fondu vasitəsilə bağlayır və maliyyə siyasətindən yaranan funksiyalarını icra edir. Azərbaycan iqtisadiyyatı əsasən neftə

dayalı iqtisadiyyat olduğundan neft qiymətlərindəki dəyişikliklər də onun büdcə və xərclərində dalğalanmalara səbəb olmaqdadır. Bu problemin həlli məqsədilə yaradılan AR Dövlət Neft Fondu dünya bazarlarında neftin qiymətlərinin yüksək olduğu dövrlərdə maliyyə resurslarını cəlb edir və gələcək illərdə yaşana biləcək neft düşüşlərinin təsirini minimuma salmaq üçün fondada toplanan həmin maliyyə vasitələrini büdcəyə transfer edərək fiskal siyasətini yerinə yetirməyi qarşısına hədəf qoyur.

Neft Fondunun büdcəsinin layihəsinin tərtibi prosesi dövlət büdcəsi ilə eyni zamanda qarşıdakı təqvim ilinə 11 ay qalmış başlayır və Prezidentə təsdiq olunmaq məqsədilə təqdim edildiyi günə qədər olan dövrü əhatə edir.

Azərbaycanda maliyyə sistemində mövcud olan əsas orqanlardan biri Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyidir. Maliyyə Nazirliyi Azərbaycanda dövlətin maliyyə siyasətini həyata keçirən və dövlətin maliyyəsinin idarə edilməsini təşkil edən mühüm icra hakimiyyəti orqanıdır. Bu sistemə Naxçıvan Muxtar Respublikası Maliyyə Nazirliyi, rayon və şəhərlər üzrə maliyyə idarələri, Xəzinə İdarəsi, Məlumat-Hesablama Mərkəzi və Maliyyə Elm-Tədris Mərkəzi də daxildir.

Maliyyə Nazirliyi müəyyən olunan vəzifələrə uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin, şəhər və rayonların maliyyə idarələrinin və şöbələrinin, eyni zamanda tabeliyində olan başqa təşkilatların fəalliyətlərini əlaqələndirir və onların bu ölçüdəki fəalliyətlərinə rəhbərlik edir. Nazirlik öz fəalliyətinin təmin olunmasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Nazirlər Kabinetinin sərəncam və qərarlarını, ölkəmizin tərəfdaş olduğu beynəlxalq müqavilələrdə də bu əsasnaməni özünə rəhbər tutur. Maliyyə Nazirliyi dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlər və hazırkı qanunverciliklə ziddlik təşkil etməyən digər qaynaqların hesabına maliyyələşdirilir.

Maliyyə Nazirliyinin aşağıdakı vəzifələrini sadalamaq olar: [3]

- Dövlətin maliyyə siyasətinin, büdcə-vergi siyasətinin yerinə yetirilməsinə dair təkliflər hazırlayır və bu siyasətin realizə olunmasını təşkil edir;
- Büdcə layihəsini hazırlayır və icrasını təşkil edir;
- Dövlət maliyyəsinin stabilliyinin təmin edir və maliyyə bazarlarının davamlı inkişafı üçün vacib tədbirləri həyata keçirir;
- Azərbaycanın iqtisadiyyatına xaricdən kreditlərin cəlb edilməsi, onların məqsədyönlü xərclənməsi və hərəkəti istiqamətində uçotun aparılması və ödənilməsi qaynaqlarına dair təklifləri hazırlayır;
- Büdcə sisteminin, büdcə-vergi gəlirlərinin və xərclərinin proqnozlaşdırılmasının, maliyyələşmə mexanizminin, uçot və hesabatı üzrə qaydalarını təkmilləşdirir;
- Büdcə vəsaitlərinin, məqsədli büdcə fondlarının, büdcə təşkilatlarının digər büdcədənkenar vəsaitlərinin, dövlət zəmanəti ilə alınmış daxili və xarici kreditlərin xərclənməsi üzrə maliyyə nəzarətini həyata keçirir;
- Dövlət büdcəsi resurslarının idarə edilməsinin, bölgüsünün səmərəliliyini təmin edir;
- Azərbaycan ərazisində əyar nəzarətini həyata keçirir.

Sadalanın vəzifələrdən göründüyü kimi Maliyyə Nazirliyi dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsində önəmli bir vəzifəni öz öhdəsinə götürür. Maliyyə Nazirliyi büdcənin ilkin proqnozlaşdırılmasını həyata keçirir, büdcənin layihəsini hazırlayaraq icrasını təşkil edir və bütün sadalanın bu proseslər üzərində nəzarəti öz üzərinə götürür. Digər tərəfdən bu prosesdə iştirak edən dövlət orqanları və təşkilatların koordinasiya edilməsini də yerinə yetirir. Maliyyə planlaşdırmasının, büdcə proqnozlaşdırılmasının, iqtisadi proseslərin maliyyələşdirilməsinin, nəzarət-təftiş işinin metodikasının təkmilləşdirilməsi barədə təklif və iradlara baxılması üçün bu sahədəki mütəxəssislərdən, elmi və əlaqədar təşkilatların nümayəndələrindən təşkil olunmuş Metodiki Şura yaradır. Metodiki Şuranın tərkibi və Əsasnaməsi Maliyyə Naziri tərəfindən təsdiq edilir. Bu vəziyyət dövlətin

maliyyə siyasətinin elmi əsaslarının vacibliyini bir daha vurğulayır. Ölkədə tətbiq edilən maliyyə siyasətində həm nəzəri, həm də praktiki ünsürlərə böyük diqqət yetirilir. Əslində maliyyə siyasəti teorik olaraq asan bir proses kimi görünə də özündə bəzi maneələri və çətinlikləri birləşdirir. Bu səbəbdən maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsində məqsədəuyğun təkliflərin dəyərləndirilməsi və iqtisadiyyatın dinamik, daimi inkişafına təkan verən təkliflərin realizə edilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Bu sahədə bilik və bacarıqları olan elm adamları istər Azərbaycanın iqtisadi mühitinə xas olan, istərsə də beynəlxalq təcrübədən keçmiş və effektiv çıxış yollarını təklif edərək ölkədə tətbiq olunan maliyyə siyasətinin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində Maliyyə Nazirliyinə böyük dəstək verirlər.

Digər tərəfdən Nazirliyin fəaliyyəti ilə bağlı, maliyyə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, dövlət büdcəsi layihəsinin hazırlanması və icrası üzrə görülmüş və görülməli işlərin təşkilinə dair Kollegiya da yaradılmaqdadır. Kollegiyanın tərkibi Maliyyə Nazirliyinin nazirindən, onun müavinlərindən, rəhbər işçilərindən və digər şəxslərdən ibarətdir.

Maliyyə Nazirliyinin tərkibində olan Dövlət Maliyyə Nəzarətinin Baş İdarəsi maliyyə nəzarətini təftiş və yoxlamalar aparmaqla həyata keçirir. İdarə dövlət büdcəsi vəsaitinin düzgün, təyinatına uyğun və səmərəli xərclənməsini müəyyən etmək məqsədilə ölkədə büdcədən maliyyələşdirilən bütün nazirlik, idarə, təşkilatlarda təftiş işinin təşkilinə cavabdehlik daşıyır. Təftiş aparılmasında əsas səbəb yerli maliyyə orqanlarının gəlir və xərcləri planının tərtibi, təsdiqi, icrasını büdcə vəsaitindən məqsədinə uyğun və səmərəli istifadəsi vəziyyətini, habelə maliyyələşdirmənin aparılmasının düzgünlüyünü təyin etmək, xəzinədarlığın tətbiqi prosesində müəyyənləşdirilən prinsiplərin icrası halına, bu sahədəki görülməli işlərin səmərəliliyinə və keyfiyyətinə nəzarət etmək, təkmilləşdirilməsi istiqamətində büdcə təşkilatlarının işçilərinə köməklik göstərmək, büdcə idarələrinin layihə smetalarında nəzərdə tutulan təyinatların əsaslı olmasını, dövlət büdcəsindən ayrılan və büdcədən kənar vəsaitlərin təyinatı üzrə xərclənməsi, pul resursları və mal-material qiymətlərinin qorunub sabit

saxlanmasını, mühasibat uçotunun standartlara uyğun düzgün aparılması və təqdim edilən hesabat məlumatlarının doğruluğunu müəyyənləşdirməkdir.

Maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsində fəal və aktiv iştirak edərək dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında əsas vəzifələrdən biri də Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin üzərinə düşür. 11 fevral 2000-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə əvvəlki Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi fəaliyyətini dayandıraraq ləğv edilmiş, onun əvəzində dövlətin vergi siyasətinin yürüdülməsini, dövlət büdcəsinə vergilərin və bundan əlavə digər daxilolmaların tam və vaxtında yığılmasını təmin edəcək və bu istiqamətdə dövlət nəzarətini həyata keçirəcək mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı olan Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi yaradılmışdır. Nazirlik səlahiyyətinə aid məsələlər barədə Prezidentə və ölkənin əsas orqanlarından biri olan Azərbaycan Respublikasının Nazirlər kabinetinə bu istiqamətdə təkliflər təqdim edir. Nazirlik həmçinin Baş Dövlət Xəzinədarlığının gördüyü işlərə rəhbərlik edir, müvinlərinin arasında vəzifə bölgüsü aparır. Maliyyə Nazirliyində olduğu kimi Vergilər Nazirliyi də mütəxəssislərin, elmi və əlaqədar təşkilatların nümayəndələrindən təşkil olunmuş Metodiki Şura yaradır və bu vasitə ilə onların təklifləri dəyərləndirilir, məqsədyönlü təkliflərin icrasına başlanılır.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq məqsədyönlü və davamlı iqtisadi, maliyyə siyasətin həyata keçirilməsində, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsas bünövrəsini təşkil edən dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında və onların yığımında Vergilər Nazirliyinin və Vergi xidməti orqanlarının əvəzsiz rolu var. Ölkənin iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinə keçidlə bağlı bu münasibətlərin tənzimlənməsində, təşkil olunmasında və dövlət büdcəsinin mədaxili hissəsinin formalaşmasında vergilərin əhəmiyyətinin artması ilə əlaqədar yeni sosial-iqtisadi münasibətlər vəziyyətində prinsipial olaraq yeni planlaşdırılmış vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, büdcəyə ödənilməli olan vergilərin və digər məcburi ödənişlərin bütöv və vaxtında səfərbər olunması, fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən vergi qanunvericiliyinə, dövlətin qiymət intizamına əməl olunmasına

dövlət nəzarətinin təşkil edilməsi məqsədilə Vergilər Nazirliyinin fəaliyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Büdcə dövlətin gələcək müddət üçün gəlir və xərc balansını göstərən və ölkədə aidiyyəti idarə orqanlarına dövlət gəlirlərini toplamaq və dövlət xərci etmək işində verdiyi səlahiyyəti göstərən rəsmi sənəddir.

Büdcə maliyyə siyasətinin, dövlətin iqtisadiyyata təsir etməyi və istiqamət verməyi üçün dövlətin əlindəki əsas maliyyə vasitəsidir. Dövlət büdcə gəlir və xərcləri vasitəsilə dinamik və davamlı sosial-iqtisadi inkişafı, iqtisadi resursların məşğulluğunu, istehsalın lazımi həcmi reallaşdırmaq, məcmu tələbi artırmaq və ya azaltmaq məqsədilə iqtisadiyyata təsir edir.

Büdcə Azərbaycanın müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünü idarəetmə orqanları yolu ilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus olan vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək məqsədilə lazımi pul vəsaitinin yığılması və onun istifadə olunması üçün başlıca maliyyə sənədidir. Büdcə dövlətin mövcud maliyyə vəziyyətini əks etdirərək ölkədə vergi siyasətini təyin edir.

Büdcənin həyata keçirdiyi başlıca funksiyalar aşağıdakılardır:

1. ÜDM-nin yenidən bölüşdürülməsi;
2. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və stimullaşdırılması;
3. Dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə maliyyə təminatı təqdim etməsi;
4. Mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondunun yaradılması, istifadəsi üzərində nəzarət.

Hazırda dövlət büdcəsi vasitəsilə ÜDM-nin 20-25%-ə qədər hissəsi yenidən bölüşdürülür. Büdcə xərclər və vergi gəlirləri vasitəsilə iqtisadiyyat və yatırılan investisiyanın tənzimlənməsi və stimullaşdırılmasının, iqtisadiyyatdakı istehsalın səmərəliliyinin və effektivliyinin yüksəldilməsinin mühüm aləti kimi rola sahibdir. İqtisadiyyatı tənzimləmək üçün vergi mexanizmi tətbiq etməklə dövlət vergi siyasətindən istifadə edilir ki, bu da maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqdadır.

Ölkədə maliyyə siyasəti formalaşdırılarkən və təşkil edilərkən bəzi prinsiplərə əməl olunmalıdır ki, maliyyə siyasəti vasitələrinin effektiv

idarəolunması təmin olunsun. Bu prinsiplərə aşağıda sadaladıqlarımızı aid etmək olar: [6; 28]

1. Sərbəstlik prinsipi: Maliyyə siyasəti həyata keçirilərkən dövlət maliyyə siyasətini özü, heç bir yad qüvvənin təsiri olmadan daxili iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətini və xüsusiyyətini nəzərə alaraq öz konstitusiyası və müvafiq qanunlar çərçivəsində formalaşdırır. Azərbaycan da 18 oktyabr 1991-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktına əsasən müstəqil dövlətdir və öz maliyyə siyasətini heç bir kənar qüvvənin təsiri olmadan həyata keçirməkdədir. Maliyyə siyasətini isə Maliyyə Nəzarliyi həyata keçirir.
2. Ehtiyatlı müdaxilə - Bu prinsipə əsasən dövlət iqtisadi fəaliyyətlərin bütün formalarını öz əlində cəmləşdirmir, dövlət büdcə gəlirlərini və xərclərini formalaşdırarkən bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun idarə edir və özəl sektorun müstəqilliyini toxunulmaz saxlayır. Bu mənada dövlət təsərrüfat subyektləri üzərində vergi yükünü istədiyi hədlərdə təyin edə bilməz və bunu təyin edərkən özəl sektorun mövcud vəziyyətini dəyərləndirməli, onların fəaliyyətini köklü dərəcədə məhdudlaşdıran bir siyasət izlənməməlidir. Azərbaycan sahib olduğu irimiqyaslı neft və qaz yataqlarına görə əlverişli geo-siyasi mövqeyə sahibdir. Neft və qazdan əldə olunan gəlirlər isə öz növbəsində Azərbaycanın maliyyə resurslarının əsasını təşkil etməkdədir. Bu gəlirlər isə dövlətin davamlı inkişafına və əhəlinin rifah səviyyəsinə böyük təsirlər göstərmək iqtidarındadır.
3. Demokratik prinsiplər: Belə ki, maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsində, onun idarə edilməsində demokratik prinsiplər əsas alınmalıdır.
4. İqtisadi regionların sosial-iqtisadi inkişafı: Hər bir dövlət iqtisadiyyatının inkişafını bütün ölkə üzrə etməyi qarşısına hədəf qoyur. Belə ki, yalnız bir bölgənin inkişaf etdirilməsi iqtisadi riskləri də öz bərabərində gətirir.

Bu səbəblə Azərbaycanda da regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair bir neçə layihələr həyata keçirilmiş və həyata keçirilməkdədir.

Regionlarda iqtisadi, mövcud olan təbii potensialdan və əmək resurslarından səmərəli və effektiv istifadə etmək, yoxsulluq səviyyəsini azaltmaq, məşğulluğu artırmaq, qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etmək və sürətləndirmək, mövcud infrastrukturunu yeniləşdirmək, kənd təsərrüfatı sektorunda islahatları dərinləşdirmək, şaxələndirilmiş yeni iş yerləri açmaq, müasir standartlara cavab verən müəssisələri təsis etmək istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi hədəf alınaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü ildəki Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu proqram 2004-2008-ci illəri əhatə etməkdədir. Bu proqramın uğurla həyata keçirilməsindən sonra 14 aprel 2009-cu ildə “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiqlənmişdir. Bu proqram da eynilə uğurla həyata keçirilmiş və regionların iqtisadi infrastrukturunu güclənmiş və inkişafı təmin edilmişdir. Bu proqramın reallaşdırıldığı ilk 4 il ərzində regionların inkişafı məqsədilə 14,5 milyard manat həcmində dövlət investisiyası yatırılmışdır. 2013-cü ildə isə regionların inkişafı üçün investisiya qoyuluşunun 77%-i, yəni 5,3 milyard manat həcmində vəsait ayrılmışdır.

Bu iki proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanın regionlarında kütləvi işsizlik probleminin qarşısı alındı. 10 il ərzində ölkədə ümumi açılmış 1 milyon 100 mindən artıq yeni iş yerlərinin təqribən 700 mindən çox hissəsi bölgələrdə açılan iş yerlərinin payına düşmüşdür. Bununla ölkədəki əmək bazarının qeyri-proporsional bölgüsü köklü şəkildə dəyişmişdir və əhəlinin rifah səviyyəsi yüksəlmiş, yoxsulluq səviyyəsi aşağı düşmüşdür.

2016-cı il 6 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1138 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi təsdiq edilmişdir. Bu proqramın əsas tərkib hissələrindən birini də məhz iqtisadi regionların sosial-iqtisadi inkişafı tutmaqdadır.

5. Dövlət maliyyəsi ilə iqtisadiyyatdakı təsərrüfat subyektlərinin mövcud maliyyəsinin qarşılıqlı əlaqələri təmin edilməlidir;
6. Maliyyə sisteminin bütün ünsürlərinin, büdcənin gəlir və xərc hissəsinin tarazlaşdırılması təmin edilməlidir;
7. Maliyyə resursları üzərində xüsusi dövlət nəzarəti həyata keçirilməlidir;
8. Fövqəladə xərclərin qarşılanması üçün dövlətin maliyyə ehtiyatları fondları yaradılmalıdır;
9. Ümumdövlət vəzifələrinin vaxtında fasiləsiz maliyyələşdirilməsi üçün dövlətin sərəncamında olan lazımi miqdarda maliyyə resursları cəmlənməlidir.

2.2. Azərbaycanda maliyyə siyasətinin mövcud vəziyyətinin təhlili

1991-ci ildə SSRİ-dən öz müstəqilliyini elan etdikdən sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatı dünyada ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatlardan birinə çevrilmişdir. Lakin müstəqillik əldə etməsi ilə birlikdə ilk illərdə hər bir postsovet ölkəsində olduğu kimi Azərbaycanda da əhəlinin rifah səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşmüş, işsizlik, yüksək dərəcələrdə üzən inflyasiya hökm sürmüşdür. Daha sonralar baş vermiş Qarabağ Müharibəsi də bu vəziyyəti daha da dərinləşdirmişdir. 1994-cü bağlanmış “Bişkek protokolu” ilə cəbhə bölgəsində atəşkəs əldə olunmuşdur. Azərbaycanın yerləşdiyi coğrafi mövqe, neft və qazla zəngin torpaqları isə bu problemlərin qısa zamanda aradan qaldırılmasında böyük rol oynamışdır. Belə ki, 2006-cı ildə Bakı-Tibilisi-Ceyhan (BTC) neft kəmərinin istifadəyə verilməsi ilə birlikdə neft hasilatı əhəmiyyətli dərəcədə artmış və Azərbaycan nefti bu kəmər vasitəsilə Xəzər dənizindən çıxarılaraq Türkiyənin Ceyhan limanına, oradan da Aralıq dənizi vasitəsilə Avropa bazarlarına nəql edilmişdir. Həmin vaxtdan etibarən Azərbaycanda neft hasilatının artması səbəbilə ölkənin gəlirlərində əhəmiyyətli dərəcədə artım baş vermiş və nəticə etibarilə iqtisadi böyümənin sürətlənməsinə səbəb olmuşdur. Neft hasilatı və neftin Avropa bazarlarına ixracı geniş şəkildə artmış və beləliklə neft sektoru iqtisadiyyatda öz payını daha da artırmışdır. Geniş neft hasilatı və ixracı öz növbəsində ölkənin

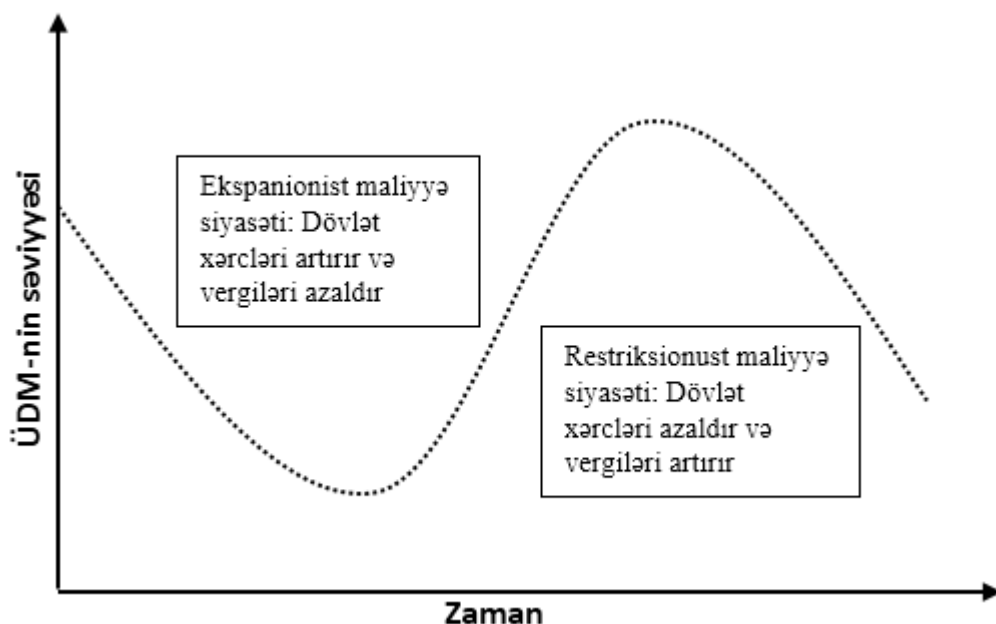
sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verən iri miqyaslı infrastruktur və sosial layihələrin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmış və ölkəyə böyük həcməldə neft gəlirləri daxil olmuşdur.

Qeyri-bərabər ehtiyatları səbəbilə neftə bağlı iqtisadiyyatı olan ölkələr bu qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmaq üçün neft gəlirlərindən əldə edilən qazancları digər sektorların inkişafına yönəltilmişlər. Ancaq bununla yanaşı yenilənə bilməyən resurslardan əldə olunan gəlirlərin digər sektorların inkişafına yönləndirilməsi siyasətçilərin qarşısında ciddi çətinliklər ortaya çıxarmaqdadır. Bu səbəblə Azərbaycanda maliyyə siyasətinin effektiv və mütəmadi tətbiq edilməsi lazımdır ki, bu vasitə ilə digər sektorların inkişafı təmin olsun və iqtisadiyyatın neftə olan bağlılığını azaldılsın.

Neftə bağlılıq səbəbilə dünya bazarında neft qiymətlərinin dalğalanması ölkənin gəlirlərində də qeyri-sabitliklə nəticələnəcəkdir. Neft gəlirlərinin bu xüsusiyyəti uzun müddətdə nəsillərarası bərabərliyin pozulması və maliyyə sabitliyinin pozulması kimi çətinliklərə səbəb olur. Bu səbəblə dünya bazarında qiymətlərin yüksək olduğu dövrlərdə ehtiyacdən artıq qalan bu vəsaitlər ölkədə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fonduna (ARDNF) transfer edilir və neft qiymətlərinin kəskin düşdüyü dövrlərdə isə maliyyə siyasəti vasitələri ilə məqsədəuyğun istifadə edilir. Çünki, neft gəlirlərinin yüksək olduğu dövrlərdə bu vəsaitlərin birbaşa istifadəsi gələcək dövrlərdə yaşana biləcək neft qiymətlərinin azalmasında istifadə ediləcək və yaşana biləcək bu iqtisadi böhranın qarşısı öncədən görülmək profilaktik tədbirlər nəticəsində alınacaqdır. Digər tərəfdən neftdən əldə olunan vəsaitlərin tamamının iqtisadiyyatın inkişafına yönəldilməsi illik ÜDM-nin yüksək dərəcələrdə atması səbəbilə böyük iqtisadi problemlərə səbəb olacaqdır. Bu səbəblə ÜDM-nin illik 3% artması normal olaraq qarşılanmaqdadır.

Bu mənada Böyük Maliyyə Böhranından sonra restriksionist maliyyə siyasətinin iqtisadi dövrlər çərçivəsində analiz olunması böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Aşağıdakı qrafik (Qrafik 1) bu iqtisadi dövrlərin ekspansionist maliyyə siyasəti və restriksionist maliyyə siyasəti daxilində tətbiqini göstərməkdədir.

Qrafik 1. İqtisadi dövlərdə ekspansionist və restriksionist maliyyə siyasəti

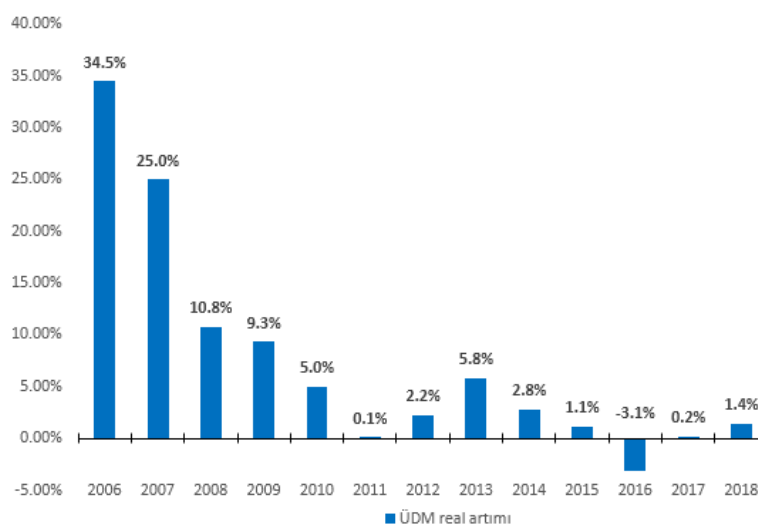
Təbii resursları ilə zəngin olan ölkələrdə maliyyə siyasəti adətən ekspansionist maliyyə siyasəti olmaqdadır, bilavasitə bu da makroiqtisadi və maliyyə dalğalanmalarını öz bərabərində gətirməkdədir. Buna görə də hansı ölkədə ekspansionist maliyyə siyasəti tətbiq olunursa o ölkələrdə makroekonomik sabitsizlik mövcud olur və bu da öz növbəsində yüksəliş dövrünü zədələyib tənəzzülə kimi iqtisadiyyatı aparmaqdadır. Bu eyni zamanda ölkənin maliyyə menecmenti sistemi üzərində böyük yük qoyur, xərclərin keyfiyyətini və məhsuldar istifadə edilməsini zəiflədir və uzunmüddətli qeyri-sabitliyə səbəb olur.

Azərbaycandakı maliyyə siyasəti göstəricilərini analiz edərək Azərbaycandakı maliyyə siyasətinin ekspansionist və ya restriksionist olduğunu təyin edə bilərik.

2014-cü ildəki neft qiymətlərindəki kəskin azalma və aşağı neft hasilatı başlıca makroiqtisadi göstəricilərə ciddi təsirlər göstərmişdir. Nəticə etibarilə 2016-cı ildə ÜDM 3.1% geriləmişdir. Bu, Azərbaycan iqtisadiyyatında 1995-ci ildən bəri müşahidə olunmuş ilk mənfi göstəricidir. 2015-ci ildə manatın devalvasiyası ilə birlikdə inflyasiya artaraq inflyasiya ilə bərabər cari hesab profisiti ortadan qalxdı və büdcə kəsri (defisiti) yarandı. Mərkəzi Bank inflyasiyanın qarşısını almaq və manatın məzənnəsini qorumaq məqsədilə iqtisadiyyatdakı pul kütləsini azaltdı və nəticə etibarilə məcburi tələbin azalması

məqsədlə Mərkəzi Bank kommersiya bank və kredit təşkilatlarına verdiyi kreditlər üzrə faiz dərəcəsini 3%-dən 10%-ə yüksəltdi (Qrafik 2 və Cədvəl 2).

Qrafik 2. ÜDM-nin 2006-2018-ci illər üzrə real artımı

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (<https://www.stat.gov.az/>)

Cədvəl 2. 2013-2018-ci illər üzrə USD/AZN valyuta məzənnəsi

İllər	USD/AZN
2013	0,8
2014	0,8
2015	1,6
2016	1,8
2018	1,7

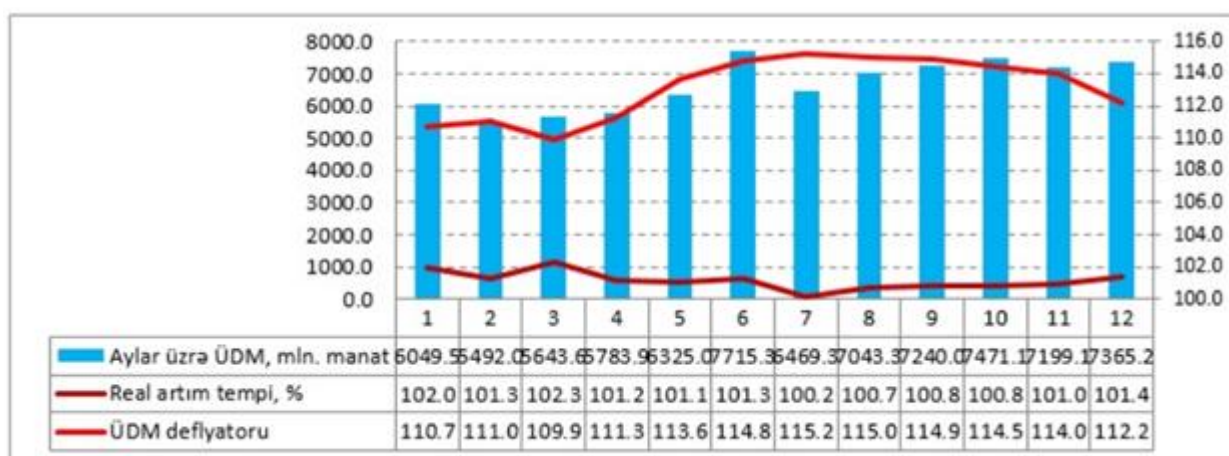
Mənbə: Mərkəzi Bank (<https://www.cbar.az/>)

2016-cı ildə Azərbaycanın ÜDM-si 60,2 milyard manat olmuşdur, belə ki, bu göstərici əvvəlki illə müqayisədə 3,1% geriləmişdir. Bunun da əsas səbəbi dünya bazarlarında neftin qiymətinin düşməsi ilə və manatın devalvasiya əlaqədardır. 2017-ci ildə isə 70337,8 manat olmuşdur. Bununla bərabər yenidən ÜDM artım tempi müsbət nəticə göstərərək 0,2% olmuşdur. Bunun da başlıca səbəbi neft qiymətlərindəki olan artıdır. 2018-ci ildə isə ilk hesablamalara əsasən ÜDM 79797,3 manat olmuşdur ki, bu da 1,4%-lik artım deməkdir. 2018-ci ildə ÜDM deflyatoru isə 112,2% olmuşdur. ÜDM-in 58,5%-lik hissəsi qeyri-neft sektorundan, digər 41,5%-lik hissəsi isə neft sektorunda yaradılmışdır. Hesabat

ilində əvvəlki illə müqayisədə iqtisadiyyatın neft sektorunda 0,6%, qeyri-neft sektorunda isə əlavə dəyər 1,8% artmışdır. 2018-ci ildə adambaşına düşən ÜDM 7205 manat təşkil etmişdir.

Dövlət Statistika Komitəsinin aylıq məlumatlarına uyğun olaraq nominal ÜDM-nin istehsalında ən aşağı göstərici fevral ayında 5,5 mlrd. manat, ən yüksək göstərici isə iyun ayında 7.7 mlrd. manat həcmində qeydə alınmışdır (Qrafik 3). Qrafik 3-dən müşahidə etmək olar ki, hesabat ili ərzində ÜDM deflyatoru 109,9 faizdən 115,0 faiz aralığında dəyişmişdir. Əsasən neft qiymətinin dünya bazarlarında yüksək olduğu may-oktyabr ayları daxilindəki dövrdə deflyator göstəricisi daha yüksək olmuşdur. Real artım səviyyəsi yanvar ayından etibarən 102,0%-dən başlasa da, ilin ortalarına doğru iyun ayında isə 100.2%-ə qədər aşağı düşmüşdür. Daha sonralar isə yüksəlmə baş vermiş və real artım tempi il sonunda 101.4%-də qərarlaşmışdır.

Qrafik 3. 2018-ci ilin yanvar-dekabr ayları üzrə ÜDM (mln. manat), real artım tempi və ÜDM deflyatorunun (əvvəlki illə müqayisədə faizlə) dinamikası

Mənbə: 11. “2018-ci ilin iqtisadi yekunları” adlı məqalə, Bakı Araşdırmalar İnstitutu, <https://bakuresearchinstitute.org/az/2018-economic-outcomes-azerbaijan/>, Dövlət Statistika Komitəsi (<https://www.stat.gov.az/>)

İl üzrə yaradılmış yeni əlavə dəyərin 44,2%-i sənayenin, 9,6%-i ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahələrinin, 8,0%-i tikintinin, 6,3%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, 5,3%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılığın, 2,2%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşənin, 1,6%-i informasiya və rabitə

sahələrini, qalan 15,0%-i isə digər sahələrin payına düşüb. Məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM-in 7,8 faizini təşkil edib. [11]

Azərbaycanda tətbiq olunan maliyyə siyasəti səbəbilə yeni iqtisadi islahat və proqramların təşkil olunması nəticəsində 2014-2015-ci ildə baş vermiş neft qiymətlərindəki radikal azalmanın iqtisadi təsirlərini aradan qaldırılmaqla ÜDM-nin artım tempini yenidən müsbət dərəcələrə qaldırılaraq dinamik iqtisadi artım əldə olunmuşdur.

2004-cü ildən hazırkı dövrə qədər ölkəmizin ÜDM-si 3,35 dəfə artmışdır. Bu dünyada rekord göstəricidir və Azərbaycanın iqtisadi inkişafını göstərməkdədir. Sənaye istehsalı bu dövr ərzində 2,7 dəfə artmışdır. 2004-cü ildə Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 1,8 milyard dollar təşkil edirdisə, 2019-cu il yanvarın ayının 1-nə 44,1 milyard ABŞ dolları təşkil edir. Bunun 38,5 milyard dolları Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun hesabına, 5,6 milyard dolları isə Azərbaycan Mərkəzi Bankının payına düşüb.

2014-cü ildə baş vermiş devalvasiya nəticəsində inflyasiyanın səviyyəsi 2017-ci ilə qədər artım tendensiyası göstərmişdir. Belə ki, 2017-ci ildə ən pik həddə çataraq 12,9% olmuşdur. 2018-ci ildən etibarən isə inflyasiya təkrəqəmli səviyyəyə enərək 2,7% olmuşdur. (Qrafik 4)

Qrafik 4. 2015-2019-cu illər üzrə inflyasiyanın səviyyəsi (faizlə)

Mənbə: Mərkəzi Bank (<https://www.cbar.az/>)

Son illərdə məzənnənin sabitliyinin təmin edilməsi və inflyasiyanın ikirəqəmlidən təkrəqəmli səviyyəyə endirilməsi ümumilikdə əhəlinin rifahına

müsbət təsir göstərmişdir. Yerli valyutanın məzənnəsinin dayanıqlığı və devalvasiyanın təsirlərinin minimuma endirilməsi istehlak qiymət indeksinin də (inflyasiyanın) aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Eyni zamanda 2018-ci ildə əhalinin gəlirlərinin artım faizinin inflyasiyadan 6,8% artıq olması əhalinin gəlirlərində də real müsbət artımın baş verməsini şərtləndirmişdir. Eyni zamanda 2018-ci ilin yanvar-iyul ayları ərzində ölkədə orta aylıq əməkhaqqı 542,3 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki ilin eyni dövrünə nəzərən artım sürəti 3,7% təşkil etmiş və nəticədə əhalinin alıcılıq qabiliyyəti artmışdır.

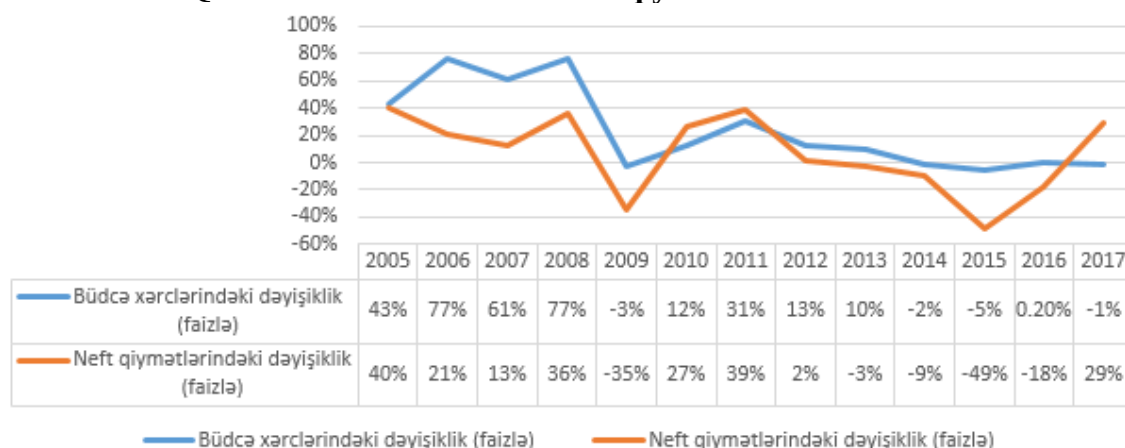
Neft şokunun qarşısının alınması üçün maliyyə siyasətinin daha effektiv tətbiqi ilə bağlı tədbirlər görülmüş və 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi təsdiq edilmişdir.

Yol xəritəsi qısa, orta və uzunmüddətli perspektivləri əhatə edir və 2016-2020-ci illər üçün iqtisadi böyümə modelini və fəaliyyət planını, 2025-ci ilə uzunmüddətli yanaşma və 2025-ci ildən sonrasını üçün isə uzunmüddətli hədəfləri əsas alır. Strateji yol xəritəsinin əsas məqsədi iqtisadi sektorlarda diversifikasiyanı təşviq etməklə neft gəlirlərindən başqa digər gəlir kanalları yaradaraq iqtisadiyyatda neft sektorunun payını azaltmaq və qeyri-neft sektorunun ÜDM-sini artırmaqdır.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsində diversifikasiya strategiyası əhəmiyyətli yer tutmaqdadır. Maliyyə resursları əsasən müvafiq maliyyə siyasətinin tətbiqinə, dövlət xərclərinin səmərəli və məqsədli istifadəsinə yönəldirilməlidir. Maliyyə siyasəti dövlətə diversifikasiya strategiyasının hədəflərini yerinə yetirməyə imkan verən əsas vasitədir və dövlət xərclərinin optimal istifadəsi isə neft gəlirlərini digər sektorlara istiqamətləndirərək iqtisadiyyata yeni əlavə dəyərlər qazandırır.

Maliyyə siyasətinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı hazırkı tədqiqat işləri əsasən dövlət xərclərinə yönəldilmişdir. Ona görə, əvvəlcə büdcə xərcləri ilə neft qiymətləri arasındakı tendensiyanı qiymətləndirərək son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında fiskal siyasətin effektivliyini araşdırmağa başlayacağıq (Qrafik 5).

Qrafik 5. Büdcə xərcləri və neft qiymətlərinin dinamikası

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (<https://www.stat.gov.az/>)

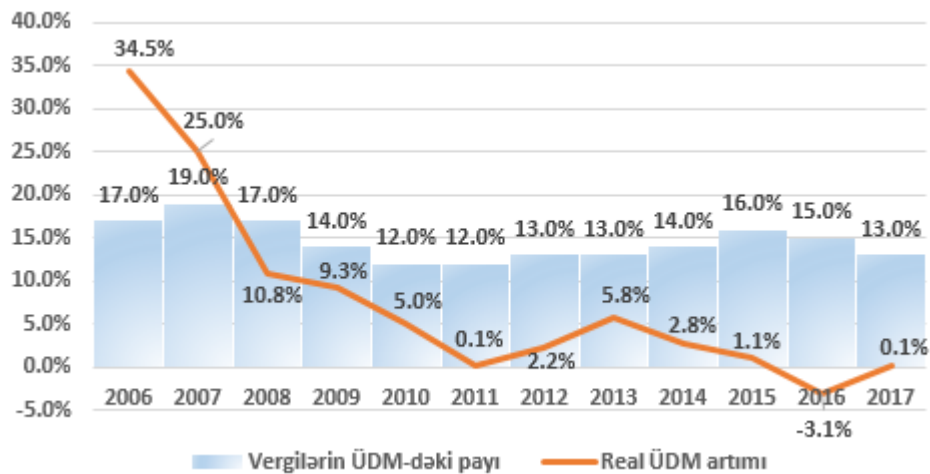
Yuxarıda göründüyü kimi büdcə xərcləri və neft qiymətlərinin dəyişməsi arasında müsbət əlaqə var. Beləliklə, 2005-ci ildən 2008-ci ilədək neftin illik orta artım həcmi 28% olmuşdur və bu eyni dövrdə büdcə xərclərinin illik ortalama 64% artmasına səbəb olmuşdur. Neftin qiymətinin azalması tendensiyası 2008-ci ilin ortalarından 2009-cu ilin sonuna qədər davam etmiş və büdcə xərclərinin təxminən 3% azalmasına səbəb olmuşdur. 2010 və 2012-ci illərdə neft qiymətlərinin artması sonrakı dövrlərdə büdcə xərclərini yenidən orta hesabla 19% artırmışdır. 2014-cü ilin ortalarından 2016-cı ilin sonuna qədər təbii resurs qiymətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşməsi dövlət xərclərində 2% azalmaya gətirib çıxarmışdır. 2017-ci ildə neft qiymətlərinin 29% artmasına baxmayaraq dövlət xərcləri əvvəlki kimi eyni səviyyədə qalmışdır. Bundan əlavə statistik olaraq dövlət xərcləri ilə neft qiymətləri arasındakı əlaqə korrelyasiya testi ilə təyin olunmuş və test nəticələrinə əsasən korrelyasiya əmsalı 0,6-ya bərabərdir və bu iki göstərici arasındakı müsbət güclü bir əlaqə kimi şərh edilə bilər. Bu isə o mənaya gəlir ki, neft qiymətlərindəki 100 dollarlıq artım dövlət xərclərini 60 dollar həcmində artırmaqdadır.

Tövsiyə olunur ki, maliyyə siyasəti vasitəsilə dövlət iqtisadiyyatın eniş dövrlərində iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq üçün dövlət xərclərini artıraraq məcmu tələbi artırmalıdır. Ancaq buna baxmayaraq Azərbaycanda restriksionist maliyyə siyasəti tətbiq olunmuş və dövlət xərcləri bu dövrdə azalma tendensiyası göstərmişdir. Son illərdə isə bu tendensiyanın dəyişilməsi yönündə addımlar

atılmış, Strateji Yol Xəritəsi və digər layihələr ilə birlikdə dövlət maliyyə siyasətindən effektiv istifadə edərək iqtisadi sabitliyin təmin olunması, məşğulluğun artırılması istiqamətində işlər görmüşdür.

2008-ci ilin qlobal maliyyə böhranından sonra vergi daxilolmalarının ÜDM-dəki payı azalmışdır ki, bu da tənəzzül dövründə iqtisadi artımı stimullaşdırmaq üçün maliyyə siyasətinin effektiv istifadə olunduğunu göstərir. (Qrafik 6) Nəticə etibarilə müəssisələrin mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin faiz dərəcələri azaldılmışdır ki, bu gəlirlərin ümumi vergi gəlirlərində əhəmiyyətli payı var.

Qrafik 6. Vergi/ÜDM nisbəti və real ÜDM artımı

Mənbə: Vergilər Nazirliyi (<http://taxes.gov.az/>)

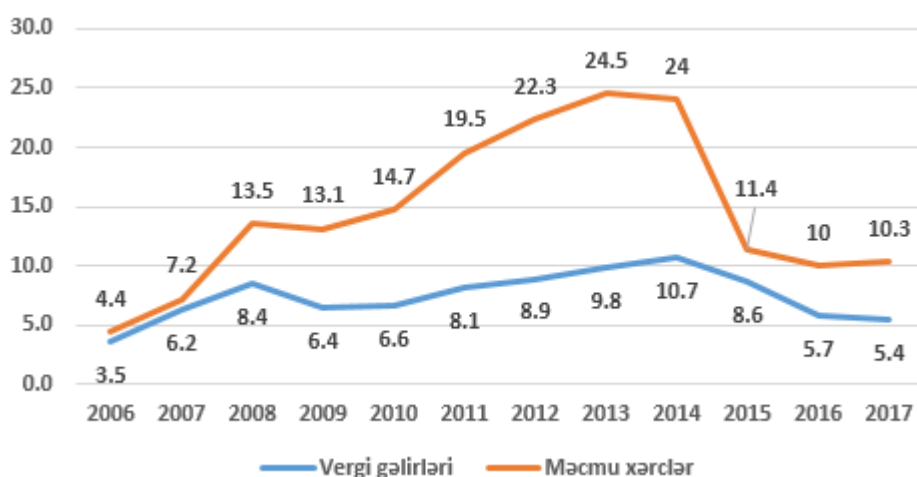
2010-cu ildən başlayaraq neft qiymətlərinin yenidən artması iqtisadi böyümənin yenidən əldə olunmasına gətirib çıxardı. Son vaxtlar, 2014-cü ildə neftin qiymətinin azalması müvafiq olaraq 2015 və 2016-cı illər üçün verginin ÜDM-dəki nisbətini 16% və 15% etmişdir ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə daha çox vergi yığımı deməkdir.

Həqiqətən, 2016-cı il 1995-ci ildən bəri ÜDM-nin artım tempinə baxmayaraq dəyişiklik dövründə vergi daxilolmalarının artması iqtisadiyyatın tənəffüsünə mane olan restriksionist maliyyə siyasətinin göstəricisidir. 2015 və 2016-cı illərdə vergi dərəcələrində heç bir dəyişiklik olmasa da, vergi daxilolmalarının artması dövr ərzində vergi yığımının artması ilə bağlı olmuşdur.

1995-ci ildən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında ÜDM-nin artım tempi ilk dəfə 2016-cı ildə -3.1% ilə mənfi göstərici əks etdirmişdir. 2015 və 2016-cı illərdə vergi dərəcələrində heç bir dəyişiklik olmasına baxmayaraq bu dövrdə vergi daxilolmalarının artması iqtisadiyyatın yenidən nəfəs almasına gətirib çıxarmışdır. Bu dövrdə vergi gəlirlərinin artması vergi yığımına nəzarətin artması nəticəsində baş vermişdir.

Dövlət xərcləri və vergi gəlirləri 2014-cü ilin sonuna qədər əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır (Qrafik 7). Bu dövr ərzində xərclər 2006-cı il ilə müqayisədə 5 dəfədən çox artmışdır. Bu tendensiya vergi gəlirlərində mütənasib olaraq müşahidə edilmir. Dövrün ilk illərində mütənasib olaraq artım müşahidə olunur, amma bu artım proporsional olaraq sonrakı illərdə özünü biruzə vermir. Bakı-Tiflis-Ceyhan boru neft kəmərinin 2006-cı ildən istifadəyə verilməsindən sonra ölkəyə kütləvi şəkildə neft gəlirləri daxil olmuş və dövlət böyük miqyaslı sosial və infrastruktur layihələri həyata keçirərək iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi məqsədilə bu vəsaitləri xərcləmişdir.

Qrafik 7. Vergi gəlirlərinin məcmu xərclərlə müqayisəsi (milyard dollar)

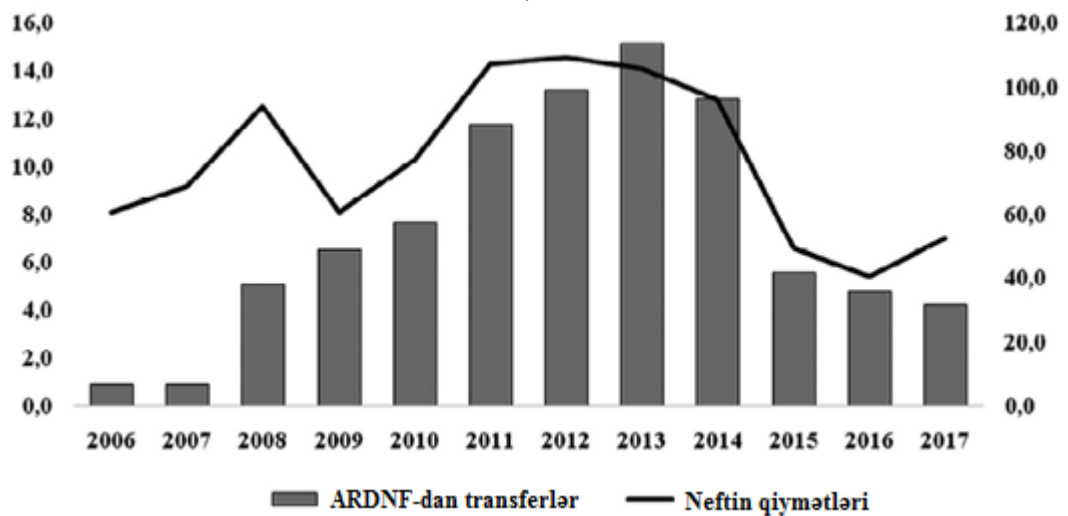

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (<https://www.stat.gov.az/>)

Nəticə etibarilə vergi gəlirləri və xərclər arasındakı fərq əhəmiyyətli dərəcədə artmağa başladı. Hər iki göstəricilərin nəzərə çarpan azalmanın səbəbi 2015-ci ildə manatının məzənnəsinin 2 dəfədən çox devalvasiyası ilə bağlıdır.

Neft gəlirləri sayəsində büdcəki böyük çatışmazlıq ARDNF-dəki fondların büdcəyə transfer edilməsi vasitəsilə maliyyələşdirildi. Qrafik 8-ə əsasən ARDNF-dən büdcəyə transferlər əsasən qlobal neft qiymətləri ilə bağlıdır. Çünki neft qiymətlərinin yüksək olduğu dövrlərdə fonddan büdcəyə daha çox neft gəlirləri transfer edilib. Digər tərəfdən neft qiymətləri düşdükdə büdcəyə transferlər də uyğun olaraq düşməkdədir.

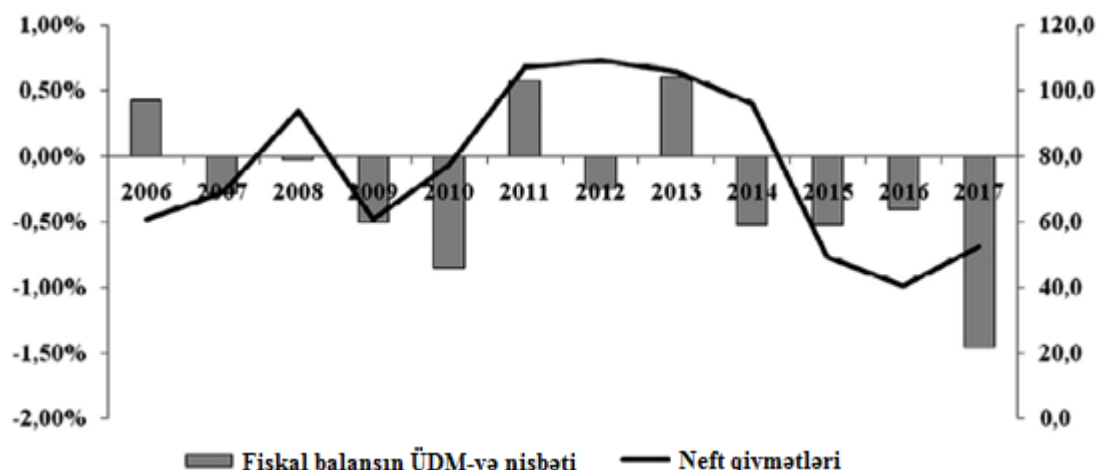
Qrafik 8. ARDNF-dan dövlət büdcəsinə transferlər və neft qiymətləri (milyard dollar)

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (<https://www.stat.gov.az/>)

2006 və 2017-ci illərdə fiskal balans mənfi və müsbət istiqamətlərdə yer dəyişmişdir. 2014-cü ilin ortalarından başlayan neft qiymətlərindəki azalma 2014, 2015 və 2016-cı illərdə mənfi fiskal balansla gətirib çıxardı. 2017-ci ildən etibarən neft qiymətlərinin artmasına baxmayaraq büdcə kəsiri 2006-cı ildən bəri ən böyük açıq verdi və ÜDM-nin 1,5%-ni təşkil etdi. (Qrafik 9)

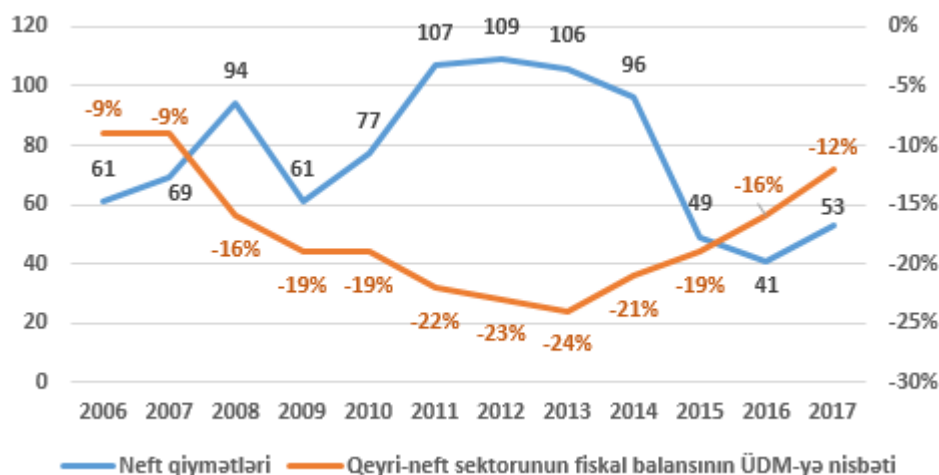
Qrafik 9. Fiskal balans və neft qiymətləri

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (<https://www.stat.gov.az/>)

Onu vurğulamaq lazımdır ki, məcmu büdcə tarazlığı ümumi olaraq istifadə olunan maliyyə siyasəti göstəricisidir və dövlətin xalis maliyyə ehtiyacını ölçmək üçün dəyərli vasitədir. Lakin dövlətin maliyyə siyasətinin ölçülməsində büdcə tarazlığı böyük əhəmiyyət kəsb etmir. Belə ki, dövlət bu siyasətlə xərclərini artıraraq məcmu tələbi yüksəltməyi hədəfləmişdir ki, bu da maliyyə resurslarının qeyri-neft sektoruna yönləndirilməsi və bu sayədə əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasına, işsizliyin azalmasına səbəb olmuşdur. Bu səbəblə maliyyə siyasətinin makroiqtisadi təsirini müəyyənləşdirmək və onu qiymətləndirmək üçün neft gəlirləri istisna olmaqla qeyri-neft sektorunun fiskal balansına nəzər salmaq daha effektiv maliyyə göstəricisi olacaqdır. Qrafik 10-dan göründüyü kimi 2013-cü ildən qeyri-neft sektorunun gəlirləri ildən ilə iqtisadiyyatda özünü bərpa etməyə başlamış və bu tendensiya dövlətin qeyri-neft sektoruna kapital qoyuluşları və onu stimullaşdırması vasitəsilə ildən-ilə daha da yaxşılaşacağını göstərməkdədir.

Qrafik 10. Qeyri-neft sektorunun fiskal balansının ÜDM-yə nisbəti

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi (<https://www.stat.gov.az/>)

Azərbaycan Maliyyə Nazirliyi illik büdcə hesabatlarını fiskal balans üzrə təqdim edir. Geniş mənada qəbul edilmişdir ki, qeyri-neft sektorunun fiskal balansına daha çox diqqət ayrılmalıdır. Ona görə də neft və qeyri-neft fiskal balansı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə siyasəti vasitələri bu ölçüdə digər sektorların inkişaf etdirilməsində olduqca vacib addımlar toplusudur.

Maliyyə siyasətinin tətbiqi olaraq Azərbaycanda 2018-ci ilin makroiqtisadi vəziyyətini aşağıdakı kimi dəyərləndirmək olar:

- 2018-ci ildə maliyyə və monetar sabitlik təmin edilmiş, ölkənin neft gəlirləri əvvəlki illə müqayisədə ciddi artmış, xarici ticarət dövriyyəsində 8 milyard dollarlıq müsbət saldo olmuş, icmal dövlət büdcəsində 4,7 milyard manat profisit olmuş, əvvəlki illə müqayisədə büdcə xərcləri 29.1%, büdcə investisiyaları 80 faizədək artmış və bunun nəticəsi olaraq Azərbaycanın ÜDM-sinin real artımı 1.4% olmuşdur;

- Neft gəlirlərinin artması səbəbilə ölkə istisadiyyatında neft sektorunun payı yenidən artmışdır: Belə ki, ÜDM-nin tərkib hissəsindəki qeyri-neft sektorunun nisbəti 2016-cı ildə 34.2% olduğu halda 2018-ci ildə 41.5%-ə yüksəlmişdir. 2018-ci ildə büdcə gəlirlərində neft sektorundan daxilolmaların səviyyəsi ümumi gəlirlərin 59,8%-i qədər olmuşdur. Ümumi ixracda neft-qaz sektorunun payı isə 91,2% olmuşdur;

- Dövlət il ərzində neftdən əldə etdiyi gəlirlərin əhəmiyyətli hissəsini dövlət büdcəsi və başqa kanallar vasitəsilə iqtisadi artımın sürətləndirilməsi məqsədilə iqtisadiyyata yatırmışdır;

- Neft gəlirlərinin artması ilə ölkənin valyuta ehtiyatlarında artım olmuşdur;

- Son illər ərzində ölkədə biznes və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması, xarici və daxili investisiyaların təşviqi uğurla reallaşdırılmışdır.

III FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏ SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞMƏSİ YOLLARI VƏ NƏTİCƏLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

3.1. İqtisadi böhranların qarşısının alınmasında maliyyə siyasətinin tətbiqi

İqtisadi böhran anidən ortaya çıxan və iqtisadiyyata mənfi təsir edən bir proses olaraq bilinməkdədir. Böhran mövzusunda əhəmiyyətli olan hissə böhranın təsirlərindən əlavə, bir ölkəni böhrana aparan səbəblər və böhran sonrası edilməsi lazım olan tədbirlər toplusudur. Bu mövzunun yaxşı analiz edilməsi böhranın qısa zaman kəsiyində həll edilməsi və oxşar prosesin təkrar baş verməməsi üçün olduqca vacibdir.

Ölkələrin iqtisadi strukturu və daxili problemlər başda olmaqla bəzi xarici faktorlar səbəbi ilə də iqtisadi böhranlar ortaya çıxmaqdadır. Xüsusilə son illərdə qloballaşmanın təsiri ilə ölkələrin iqtisadi problemlərinin bir-birinə təsir etməsi nisbət zaman keçdikcə artmaqdadır. Bu vəziyyət böhranın yayılmasını genişləndirməkdə və ölkələri böhranlara qarşı həssas etməkdədir. Böhranların təsir sahəsi ortaya çıxdıqları sektor və ya bazarlara görə dəyişiklik göstərməklə fərqli şəkillərdə ortaya çıxmaqdadır. Bu səbəbdən ölkələrin iqtisadi böhranlar istiqamətində tətbiq edəcəyi siyasətlər də fərqlilik göstərməkdə olub ən uyğun siyasətin seçilməsi böhran idarəetməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Ölkələrin böhran idarəetmələrində böhranın mənfi təsirlərinin minimuma salınması və böhranların yaxşı analiz edilə bilməsi yönündə bir çox böhran modeli ortaya atılmış və bu çərçivədə iqtisadi siyasətlər istiqamətində ciddi araşdırmaların edildiyi bilinməkdədir. P. Krugman tərəfindən təməlləri atılan birinci nəsil böhran modelləri ilə bu modelin qeyri-kafi olduğunu müdafiə edən M. Obstfeldin inkişaf etdirdiyi ikinci nəsil böhran modelləri bunlardan sadəcə bir neçəsidir. [13]

Tədqiqatın bu hissəsində iqtisadi böhran konsepsiyası müxtəlif perspektivlərdən öyrəniləcək və onun səbəbləri və təsirləri çərçivəsində maliyyə siyasətinin effektivliyi araşdırılacaqdır. Maliyyə siyasəti dəyərləndirilərkən

bunların ölkə iqtisadiyyatı üzərində yaratdığı təsirlər və iqtisadi böhran dövrlərində həyata keçiriləbilmə potensialı üzərində durulacaqdır.

Böhran “hər hansı bir malın, xidmətin, istehsal amilinin və ya maliyyə bazarındakı qiymət və ya miqdarlarda qəbul edilən bir dəyişiklik həddinin üzərində reallaşan şiddətli dalğalanma” kimi ifadə edilə bilər. [21]

Böhranların xüsusiyyətlərini isə bu şəkildə sıralamaq mümkündür. [17]

- Əvvəlcədən bilinməməsi və ya təxmin edilə bilinməməsi;
- Fiziki şəxslər, müəssisələr, təşkilatlar və iqtisadiyyat üzərində həm bir təhlükə, həm də fürsət yartması;
- Qısa və ya uzun müddətli olması;
- Yayılma təsirinin (spillover effect) olması;
- Gözlənilməz və ani dəyişikliklərə səbəb olması;
- Təsərrüfat subyektləri üzərində qorxu və panika təsiri yaratması.

Böhranı əvvəlcədən bilmək və ona qarşı tədbirlər görmək iqtisadiyyat üzərində olduqca böyük çətinliklər yaratmaqdadır. Bir çox ölkələr, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr böhranlar üçün hazırlıqsız yaxalanmaqdadır. Bu vəziyyət bəzi təsərrüfat subyektlərini təhdid etsə də, böhrandan, yəni böhran imkanlarından istifadə edən fərdlər və qruplar da var. Böhranın müddəti konyunktur strukturuna və ölkələr tərəfindən həyata keçirilən siyasətlərin effektivliyinə görə dəyişir. Ancaq bir sektorda başlayan böhran bununla birlikdə bütün iqtisadi faktorları da təsiri altına alır.

Böhranların bir başqa xüsusiyyəti qısa və ya uzun müddətli olmasıdır. Bunu müəyyən edən ünsür isə daha çox böhranların şiddətləri ilə əlaqədardır. Aşağı səviyyədə və şiddətdə mənfi təsirə sahib iqtisadi faktorların meydana çıxardığı ani hadisələr iqtisadi böhran kimi böhrəlməyə bilər, görülsə belə bu tip dalğalanmaların təsirinin uzun müddət davam etməyəcəyi düşünülməkdədir. [12]

İqtisadi böhranların digər ortaq xüsusiyyəti isə fiziki, hüquqi şəxslər və dövlətlər üçün bir təhlükə, problem, qarışıqlıq, etibarsızlıq kimi yıxıcı və mənfi nəticələr ortaya çıxarmasıdır. Ancaq iqtisadi böhranlar bu problemlərdən əlavə

fürsətlər də təqdim edə bilər. Bu tərəfi ilə böhran təməmilə “mənfi” olaraq dəyərləndiriləcək bir anlayış deyildir. Belə ki, böhranı fürsətə çevirə bilmək də mümkündür.

İqtisadi böhranlar istər ortaya çıxış səbəbləri, istərsə də təsir etdikləri sektorlara görə fərqliliklər göstərməkdədir. Ancaq böhranların təsir dairəsi ümumilikdə tək sektorla məhdud qalmamaqdadır. İqtisadi böhranlar ilk təsir etdikləri sektordan başlayaraq iqtisadi subyektləri və digər sektorları da təsiri altına almaqdadır. Bu eyni zamanda böhranın yayılma təsirini göstərməkdədir.

İqtisadi böhranların ortaya çıxardığı təsirləri bu şəkildə sıralaya bilərik. [18]

- İşsizlik, yoxsulluq və artan aclıq;
- İqtisadi böyümədə yavaşlama və ya iqtisadi daralma;
- Ticarət balansına, ödəniş balansına və xarici sərmayə qoyuluşlarına mənfi təsiri;
- Xarici birbaşa investisiyaların azalması;
- Valyuta məzənnələrində dalğalanma;
- Bütçə kəsirinin artması və vergi gəlirlərinin azalması;
- Dünya ticarət dövriyyəsində azalma;
- İxracın əhəmiyyəti dərəcədə azalması;
- Daxili qiymətlərdə və turizm gəlirlərində kəskin azalma;
- Özəl sektorun portfel investisiyalarının ölkəni tərk etməsi və bununla birlikdə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadiyyatı maliyyələşdirmə problemlərinin yaranması;
- Kredit tapma və iqtisadiyyatı maliyyələşdirmə çətinliyi;
- Maliyyə alətlərinə olan güvənin azalması;

İqtisadi böhranlar real iqtisadiyyata əhəmiyyətli ölçüdə mənfi təsir göstərməkdədir. Bir tərəfdən bu makroiqtisadi təsirlər istehsalın real itkisinə səbəb olur və böhranların yaşandığı ölkələrdən digər ölkələrə sürətlə yayılır.

Maliyyə siyasəti ilə iqtisadi dalğalanmaların şiddətinin azaldılması ideyası 1930-cu ildəki “Böyük İqtisadi Böhranla” əlaqədardır və bununla maliyyə siyasəti iqtisadi siyasət müzakirələrinin mərkəzində olmuşdur.

Retrospektiv olaraq, maliyyə böhranı yaşamış ölkələrin iqtisadi dalğalanma və nəticədə şiddətli iqtisadi geriləmə yaşadıqları görülməkdədir. Maliyyə və iqtisadi böhran yaşamış ölkələrin sayı olduqca çoxdur. Ölkə iqtisadiyyatlarında meydana gələn daralmanın ölçüləri isə iqtisadi və maliyyə məhdudiyyətlərindən asılı olaraq fərqlilik göstərməkdədir. Böhranlardan bu günə əhəmiyyətlə nəticələri aşağıdakı kimidir:[37;4]

- Maliyyə böhranına uğurlu cavab verə bilmək davamlı artımla mümkündür.
- Maliyyə böhranının həlli hər zaman makroiqtisadi problemlərin həlli üçün nümunə təşkil etmişdir.
- Maliyyə böhranı firmalar və təsərrüfat subyektləri çərçivəsində yayılmışdırsa maliyyə stimulları olduqca faydalıdır.
- Maliyyə siyasəti (maliyyə stimullaşdırılması) cavabı böhranın müəyyən xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla tətbiq edilərsə məcmu tələbat üzərində çox təsirlidir.

Böhran dövründə maliyyə siyasəti (maliyyə stimullaşdırılması) ilə iqtisadiyyatda əlavə tələb yaradılaraq iqtisadiyyata canlılıq (bir müddət belə olsa) gətirilə bilər. İstehlak və investisiya xərcləri artırılaraq milli gəlir və məşğulluq səviyyəsinin yüksək səviyyədə saxlanılması təmin edilə bilər və beləliklə iqtisadi daralmanın qarşısını alına bilər. Bəzi iqtisadçılara görə dövlətin maliyyə siyasətini tətbiq etməsinə ehtiyac yoxdur və iqtisadiyyatın sabitliyini təmin etmək üçün pul siyasətinin tətbiqi kifayətdir. [32; 515]

Bununla belə, global maliyyə böhranı inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün böyük təhlükələr ortaya çıxarmaqda və böyümənin yenidən təmin edilməsi üçün bir vasitə kimi maliyyə siyasətinə ehtiyac vardır. Maliyyə böhranının bir müddət daha təsirinin olacağı düşünüldüyündən dövlət xərclərinə əsaslı maliyyə stimullaşdırmasına ehtiyac vardır. Modern iqtisadi vəziyyət keçmişdəki iqtisadi

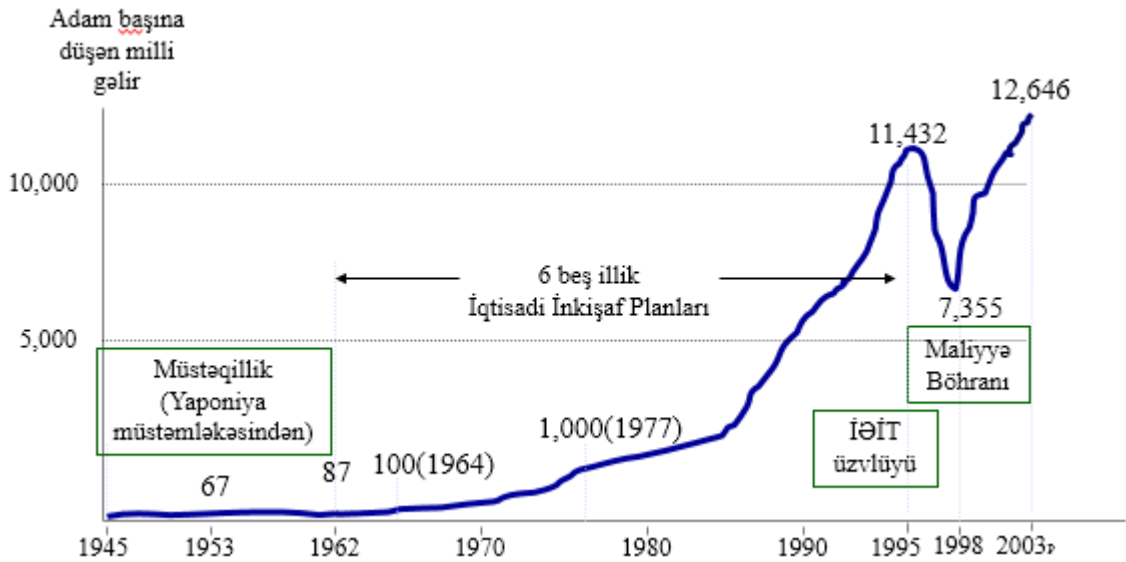
vəziyyətdən həm strukturu, həm də inkişafı nöqteyi nəzərindən olduqca fərqlidir. Bu səbəbdən dövlət xərcləri məcmu tələbə təsir etməkdə və nisbətən daha təsirli ola bilməkdədir. [37; 5]

Bu çərçivədə Yaponiyanın 1990-cı ildə yaşadığı böhran və böhrandan çıxış məqsədilə tətbiq etdiyi maliyyə stimullaşdırması proqramı maliyyə siyasətinin iqtisadi sabitliyin təmin olunmasındakı roluna dair əhəmiyyətli rola sahibdir. Yaponiyanın 1990-cı illərdəki vəziyyəti tam olaraq Samuelsonun 1948-ci ildə ifadə etdiyi "faiz dərəcələri sıfıra yaxın olarsa, pul siyasəti üçün açıq bir yol yoxdur" vəziyyətinə uyğun idi. [32; 516] Yaponiya hökuməti böhrandan çıxış üçün ekspansionist maliyyə siyasəti tətbiq etmişdir. Maliyyə stimullaşdırması vaxtında olduğundan siyasətdəki gecikmələr olmadığı kimi iqtisadiyyatda canlılıq da meydana gətirmişdir. Yaponiya təcrübəsi dövlət proqramlarının davamlı iqtisadi böyüməni təmin etdiyi və buna əlavə olaraq Samuelsonun 1948-ci ildə söylədiyi maliyyə siyasətinin istehsaldakı azalmanın qarşısının alınması üçün doğru bir yol olduğunu göstərdi. Eynilə 1996-cı ildəki bank böhranı və yaşanmış hadisələr nəticəsində ortaya çıxan davamlı iqtisadi kiçilmə sonrasındakı Yaponiya hökuməti 1998-ci ildə 16 trilyon yenlik dövlət proqramlarını dəstəkləyən və keçici vergi endirimlərini əhatə edən maliyyə canlandırması paketini açıqlamışdır. Bu paketi 1998-ci ildə 24 trilyon yenlik yeni bir stimullaşdırma paketi təqib etmiş, hüquqi şəxslərin gəlir və fiziki şəxslərin mənfəət vergisində davamlı endirim, depozitlərin sığortalanmasında artım, keçici istehlak kuponları və dövlət proqramlarının möhkəmləndirilməsi şəklində genişləndirilmişdir. Maliyyə stimullaşdırması proqramlarının öz təsirlərini göstərmiş və Yaponiyanın real iqtisadi böyüməsi təxminən 3% artmışdır. [37; 25]

Skandinaviya ölkələrində baş verən böhranda isə vergi yükünün azaldılması və transfer xərclərinin ümumi məhsuldarlığın stimullaşdırılmasına istiqamətləndirilməsi maliyyə siyasəti tədbirlərinin əhəmiyyətini ön plana çəkir. Bu ölkələrin qərarverici orqanları büdcədən banklara əhəmiyyətli miqdarda dəstək verməkdən başqa iqtisadi fəaliyyətləri və məşğulluğu dəstəkləmək üçün maliyyə siyasəti tətbiq etmişlər.

Maliyyə siyasətinin iqtisadiyyatı stabiləşdirmə rolunu anlamaqda digər bir təcrübə isə Cənubi Koreyadır. “Koreyada böhrandan əvvəl (1997) maliyyə siyasəti sabitləşdirici vasitə olaraq istifadə edilməməkdəydi və hökumət dalğalanmaların qarşısının alınmasında maliyyə siyasətini qeyri-kafi hesab edirdi. Ancaq 1997-ci ildəki böhrandan sonra maliyyə siyasətinin rolunun qəbulunda radikal bir dəyişiklik oldu. Pul siyasətinin təsirliliyinin azaldığından maliyyə siyasəti iqtisadiyyatda stabiləşmə ünsürü olaraq qəbul edildi. Bu çərçivədə böhrandan dərhal sonra 1997-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) nəzarəti altında reallaşdırılan proqramda cari hesab balansını nəzarət altına almaq üçün maliyyə siyasəti tətbiq edilmişdir. 1998-ci ilin əvvəlindəki iqtisadi çöküş isə hökuməti ekspansionist maliyyə siyasətini tətbiq etməyə məcbur etmişdir”. [33]

Qrafik 11. Koreya iqtisadiyyatının inkişaf dimanikası

Mənbə: Dünya Bankı

(<http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/turkeysymposium/1%20YS%20Koh-PF%20in%20Korea.ppt>)

Qrafik 11-dən göründüyü kimi maliyyə siyasətinin tətbiq edilmədiyi 3 ildə adambaşına düşən milli gəlir 1,6 dəfə azalmış, maliyyə siyasətinin tətbiq edildiyi 1998-ci ildən sonrakı müddətdə isə adambaşına düşən milli gəlir 5 il ərzində 1,7 dəfə artmış və dövlət Maliyyə Böhranının qarşısını alaraq iqtisadi böyüməni və sabitliyi bərpa etmişdir.

İqtisadiyyata maliyyə dəstəyi əsasən maliyyə sektoruna yönəldilmiş olsa da məcmu tələbi maliyyə stimullaşdırıcı paketlə təmin etmək mümkündür. Maliyyə xərclərinin artırılması pul və kreditlərin genişləndirilməsini stimullaşdırdı və nəticədə Keynesin də ifadə etdiyi kimi gəlir-xərcin təsirindən daha böyük multiplikator effekti yaratdı. Əlavə olaraq Koreyada böhrandan sonra da dövlət investisiyaları və maliyyə zəmanətlərinə yüksək səviyyədə etibar edildi.

İqtisadi böhran olduğu dövrlərdə maliyyə siyasətinin aşağıdakı faydalarını sadalamaq olar:

- Maliyyə siyasəti tətbiq olunarkən onun davamlılığı olduqca əhəmiyyət kəsb edir. Hökumətlər iqtisadi durğunluq dövründə davamlı olmayan bir xərc proqramı izləyərlərsə bunu geri çevirmək (yaxşılaşma dövründə) olduqca çətinləşir və uzun müddətdə maliyyə siyasətinin davamlılığını təhlükə altına atırlar. Belə ki, böhran vaxtı aşağı salınmış vergi və rüsumların yenidən bərpa edilməsi təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinə mənfi təsir edəcək və xarici investisiyaların ölkədən çıxmağına səbəb olacaqdır.

- İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehsal amillərinin tam məşğulluğu təmin edilmədiyi üçün iqtisadiyyat istər durğunluq, istərsə də genişlənmə dövründə olsun, ekspansionist maliyyə siyasəti qısa müddətdə istehsal və məcmu tələbi artırma bilər.

- Maliyyə siyasətinin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yanlış tətbiq edilməsi bəzən dalğalanmaları daha da dərinləşdirə bilməkdədir. Bu səbəblə ölkədəki mövcud iqtisadi potensial nəzərə alınmalı və ona uyğun proqram işləyib hazırlanmalıdır. Burada iki əsas problem ortaya çıxmaqdadır. Birincisi iqtisadiyyatın durğunluq dövründə maliyyə genişlənməsi üçün lazımı xarici maliyyələşdirmənin təmin olunmasındakı çətinlik, ikincisi isə iqtisadiyyatın yaxşı zamanlarında dövlət gəlirlərinin həddindən artıq xərclənməsinə səbəb olan siyasi-iqtisadi problemlərdir. Bu səbəblə təklif olunur ki, iqtisadiyyatın inkişaf dövrlərində bu gəlirlər büdcədən kənar fondlarda saxlanılmalı və tənəzzül dövrlərində iqtisadiyyatı maliyyələşdirməlidir.

- İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün daha çox tövsiyyə olunur ki, maliyyə siyasəti iqtisadi inkişaf dövründə tətbiq olunsun. Bu istehsaldakı azalmanın qarşısını ala bilər.

- Avtomatik stabilləşdiricilər əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə durğunluq dönməndə iqtisadiyyatı inkişafa aparmaya bilər. Bu səbəbdən buna əlavə olaraq sosial-iqtisadi proqramlar hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır.

İqtisadi stimullaşdırma pektləri və proqramları məcmu tələbi artıraraq iqtisadiyyatı gücləndirməyi hədəfləyən vergi endirimi ya da xərc artışılarından təşkil oluna bilər. Maliyyə siyasətinə sabitləşdirici bir funksiya yüklənə bilməsi bir neçə kriteriyanın qarşılanmasına bağlıdır: [30]

Birincisi və ən mühümü maliyyə siyasətinin tətbiqi effektiv olmalı və əhəmiyyətsiz iqtisadi təsirlərindən uzaq durulmalıdır.

İkincisi, maliyyə siyasəti tədbirləri doğru zamanda tətbiq edilməlidir. Maliyyə siyasətinin məqsədi mümkün olduğu qədər sürətli şəkildə iqtisadiyyatda təsir effekti yaradaraq qısa müddətdə böyüməyi artırmaqdır. Bu səbəbdən stimullaşdırmanın vaxtında olması əhəmiyyətlidir. Əgər maliyyə siyasəti tədbirləri iqtisadi durğunluq və ya yavaşlama dövründə əlavə xərcə səbəb olursa iqtisadiyyata çox az yardımcı olacaq. Stimullaşdırmaya ehtiyac olduğu anda stimullaşdırma paketi aktivləşdirilməlidir. Vaxtında olmayan siyasətlər inflasiya üzərində təzyiq meydana çıxara bilər və borclarda lazımsız artımlara yol açabilir. Stimullaşdırma təsirini göstərdiyində isə çoxdan fərqli bir dövrə keçilmiş oluna bilər.

Üçüncüsü, fəaliyyət birbaşa və güvənilə bilən olmalıdır. Maliyyə siyasətinin qısa müddətli təsiri, investisiya və xərc qərarlarındakı gecikmələrdən ötrü azala bilər. Fərqli səbəblərə görə stimullaşdırmanın zamanı doğru müəyyən edilməyə bilər. Pis zamanlamanın ən bariz səbəbi təxmin etmə və mövcud vəziyyətin diaqnozundakı gecikmədir. Əgər xərclərə təsir edən maliyyə siyasəti dəyişikliyi dərhal edilməzsə və ya bu siyasətin rəsmiləşdirmə prosedurlarında və tətbiqində gecikmələr varsa əlavə problemlər də ortaya çıxa bilər.

Dördüncüsü, qərarlar bütün sektorlar üçün bir bütün olaraq investisiya və xərcləri təyin etməli və tərəfsiz olmalıdır. Stimullaşdırma müəyyən sektor və ya fəaliyyətlər istiqamətində olarsa iqtisadi problemlərə yol açma bilər. Belə ki, iqtisadiyyatın bir hissəsindən əlavə bütün sektorlar istiqamətində iqtisadi təşviqlər tətbiq olunmalıdır.

Beşincisi, maliyyə fəaliyyətləri bazarlara güvən verməli, istehlak və investisiya üçün pozitiv mühit yaratmalıdır.

Digər tərəfdən staqflyasiya dövründə də maliyyə siyasətinin tətbiqini dəyərləndirmək lazımdır.

1929 Böyük Böhrandan 1970-ci illərə qədər ümumi qəbul görmüş Keynes tərəfindən irəli sürülən siyasətlər ya inflyasiya, ya da durğunluq qarşısında tətbiq olunacaq maliyyə siyasətindən ibarət olmuşdur. Çünki, inflyasiya ilə işsizlik arasında tərs mübasibət vardır və bu əlaqə Fillips əyrisi ilə göstərilməkdədir. Yəni işsizliyin artdığı bir iqtisadiyyatda məcmu tələb azalacağından qiymətlər azalacaqdır. Ancaq 1970-ci illərdə dünyada mövcud olan iqtisadi böhran daha əvvəl görülməmiş yeni bir iqtisadi mühidə şahid olmuşdur və bu iqtisadi mühit staqflyasiyadır. Staqflyasiya iqtisadi durğunluq və inflyasiyanın birlikdə mövcud olduğu iqtisadi vəziyyətdir. Digər bir ifadə ilə durğunluq içində inflyasiyadır. Staqflyasiya ilə birlikdə qısa müddətdə Filips əyrisinin keçərli olmadığı görülmüş, xüsusilə də monetaristlərin inkişaf etdirdiyi təbii işsizlik nisbətində şaquli oxla paralel uzun müddətli bir Filips əyrisi inkişaf etdirilmişdir. Buna görə uzun müddətdə inflyasiya nisbəti nə olursa olsun, işsizlik həddi dəyişməyəcəkdir.

Staqflyasiyanın ortaya çıxmasında fərqli faktorların payı var. Bunlardan ən əsası strukturdur. Strukturla bağlı işsizliyin olduğu bir iqtisadiyyatda struktural dəyişikliklər etmədən sadəcə işsizliklə mübarizəyə dayalı ekspansionist siyasətlərin tətbiq olunması halında işsizlik azalmamaqla birlikdə inflyasiyanın da artmasına səbəb olmaqdadır. Staqflyasiyanın bir digər səbəbi də rəqabət şərtləridir. Xüsusilə monopolist bazarlar mövcud olduqda monopolist firmanın qiymətləri tək başına müəyyən etməsi, iqtisadiyyatda işsizlik olsa belə qiymətlərin artmasına yol açmaqdadır. Bunlardan əlavə xarici şoklar da staqflyasiyaya səbəb ola bilər. Bunun

ən klassik nümunəsi 1974-cü ildəki neft böhranıdır. Neft ixracatçısı ölkələrin satışları dayandırması neft qiymətlərinin artmasına yol açmış və işsizlik mövcud olduğu halda ümumi qiymətlər səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Staqflyasiya ilə mübarizədə maliyyə siyasətinin tətbiqi çətinliklər yaratmaqdadır. Belə ki, həm işsizlik, həm də inflyasiyanın olduğu bir iqtisadi mühitdə maliyyə siyasətinin tətbiq olunması qeyri-müəyyəndir. Ekspansionist maliyyə siyasəti tətbiq olunarsa, işsizlik problemi azalacaq, amma mövcud inflyasiya da dərinləşəcəkdir. Restriksionist maliyyə maliyyə siyasəti tətbiq olunarsa, bu zaman da inflyasiya problemi həll olunacaq, amma mövcud işsizlik daha da artacaqdır. Bu səbəblə staqflyasiya qarşısında net bir maliyyə siyasətindən bəhs etmək çətindir.

Dövlət xərclərinin azaldılması hər nə qədər restriksionist təsir göstərərək inflyasiya problemini həll etsə də, durğunluq probleminin həlli üçün mövcud dövlət xərclərinin iqtisadiyyatda qeyri-fəal istehsal potensialını hərəkətə keçirərək məhsuldar sektorlara yönəldilməsi lazımdır. Staqflyasiya qarşısında dövlət xərclərinin miqdarından əlavə hansı sahələrə xərcləndiyi, yəni məhsuldarlığı əhəmiyyətliyədir.

Staqflyasiya qarşısında tətbiq olunacaq vergi siyasəti isə əmək haqlarının artırılmasını tənzimləməkdən ibarət olmalıdır. Belə ki, həddindən artıq əmək haqqı artımı edən firmaları cəzalandıran və tərsini tətbiq edən firmaları mükafatlandıran vergi siyasəti qiymətlərin artmasının qarşısını alacaqdır.

Pul siyasəti ilə koordinasiya təşkil edən bir dövlət borclanma siyasəti də uzun müddətli tətbiq olunduğunda uğurlu olacaqdır.

İnflyasiyanı nəzarət altına almaq və gəlir bölgüsündə ədaləti təmin etmək üçün dövlətin əmək haqqı və qiymətləri dondurmaq yolu ilə bazara müdaxilə etməsinə, digər bir ifadə ilə əmək haqqı və qiymətlərin formalaşması prosesinə birbaşa müdaxilə etməsinə gəlirlər siyasəti deyilməkdədir.

Əmək haqqı və qiymətlərin dondurulması istiqamətində gəlirlər siyasəti ekspansionist maliyyə siyasəti ilə birlikdə tətbiq olunduğunda daha təsirli bir həll yoluna gətirib çıxara bilər. Ekspansionist maliyyə siyasətinin durğunluğu həll

etməsindən əlavə əmək haqqı və qiymətlərin dondurulması inflyasiyanı təzyiq altına alacaqdır. Belə bir gəlirlər siyasətindən gözlənilən inflyasiya gözləntilərinin qarşısının alınmasıdır.

Görüldüyü kimi staqflyasiya qarşısında maliyyə siyasəti tək başına qeyri-kafi qalmaqdadır. Bu səbəblə gəlirlər siyasəti və ya pul siyasəti vasitəsilə dəstəklənən bir siyasət toplusu tətbiq edilməlidir. Ekspansionist maliyyə siyasəti restriksionist bir pul siyasəti ilə dəstəklənə bilər. Beləcə ekspansionist maliyyə siyasəti durğunluğun qarşısını aldıqda restriksionist pul siyasəti də inflyasiyanın qarşısını alacaqdır.

3.2. Maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Maliyyə siyasəti müasir dövrdə sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması istiqamətində dövlətin gəlirlər və xərclər vasitəsilə iqtisadiyyatı tənzimləməsində dövlətin ayrılmaz siyasətlərindən biridir. Bazar iqtisadiyyatı dövründə maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsinə bir sıra faktorlar təsir edir ki, onlardan biri və ən əsası da maliyyə resurslarının düzgün və səmərəli şəkildə bölüşdürülməsi və istifadəsidir.

Azərbaycanın 1991-ci ildə müstəqillik qazanmasından sonra, xüsusilə 1995-ci ildən etibarən Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı təmin olunmağa başlanmışdır. Bu illər ərzində neft-qaz strategiyasının tətbiqi nəticəsində sayı 20-dən çox olan 30-dan artıq şirkətlə Azərbaycanın neft-qaz yataqlarının birlikdə işlənməsinə dair 26 müqavilə imzalanmışdır. Neft-qaz sektorundan əldə olunan gəlirlər sənayenin digər sektorlarına da yönləndirilmiş və nəticədə digər sektorların da canlanmasına şərait yaranmış, sosial-iqtisadi göstəricilərdə artım tendensiyası müşahidə olunmuşdur. [4]

Dövr ərzində aparılan iri miqyaslı iqtisadi, siyasi və hüquqi islahatların əsas məqsədi demokratik, güclü və davamlı inkişafda olan iqtisadiyyata malik müstəqil dövlətin qurulmasından ibarət olmuşdur. Günümüzdə də bu istiqamətdə işlər aparılmaqdadır. Həyata keçirilən iqtisadi tədbirlər bazar iqtisadiyyatı şəraitində yerli və xarici investisiyaları cəlb etmək və müasir idarəetmə təcrübəsindən istifadə

etmək yolu ilə rəqabətə dözümlü məhsullar istehsal edən müəssisələrin yenidənqurulmasına, işsizlik və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına, nəticə etibarilə Azərbaycanın iqtisadi-siyasi qüdrətinin artırılmasına yönəldilmişdir.

Bu istiqamətlərdə maliyyə siyasətinin effektivliyinin və səmərəliliyinin artırılması məqsədilə 2016-cı il 6 dekabr tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1138 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi təsdiq edilmişdir. “Strateji Yol Xəritəsi” postsovet ölkələri arasında təsdiq olunan ilk belə sənəddir və bu post-neft dövrünə qədəm qoyan Azərbaycanda aparılan islahatların effektiv idarə olunmasını gözlər önünə sərir.

Yol xəritəsində iqtisadi-sosial vəziyyətin yaxşılaşdırılması məqsədilə on bir istiqamət nəzərdə tutulmuşdur. Onlardan səkkizi istehsal sektoruna aiddir. Bura neft-qaz sənayesi, kənd təsərrüfatı ilə əlaqəli sektorlar və gündəlik tələbat malların istehsalı kimi sektorlar daxildir. Eyni zamanda sənəddə iki xidmət sahəsi, iki sosial sfera öz əksini tapmışdır. Üç sektor bilavasitə infrastruktur sahəsi kimi təsdiq edilmişdir. Bütün bu sektorlar üzrə Azərbaycandan, həm də xaricdən ekspertlər cəlb olunmuşdur. Sənədin əhəmiyyətinin böyük olması ilə əlaqədar dövlət orqanlarından da yol xəritəsi ilə bağlı rəylər alınmışdır. Gələcək dövrlər üçün Azərbaycanda iqtisadiyyat və sosial sahədə qəbul olunacaq hər hansı bir dövlət proqramı, layihələri və digər müvafiq sənədlər “Strateji Yol Xəritəsi” proqramı ilə uzlaşdırılmalıdır. Çünki bu sənəd qarşıdakı illər ərzində dövlətin əsas inkişaf sənədi sayılacaqdır.

“Strateji Yol Xəritəsi”-ndə “İqtisadiyyat perspektivi” adlı sənəd ölkədə qısa, orta və uzun müddətli dövrlər üçün maliyyə siyasəti, monetar siyasət, dövlət müəssisələrinin islahatı, yenidənqurulması və bazarın mövcud biznes mühitinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələləri nəzərdə tutmuşdur. “Strateji Yol Xəritəsi”-nin işlənilib hazırlanmasında 400-ə yaxın yerli və xarici ekspertlər birbaşa iştirak etmişdir. Bundan əlavə, sənədin hazırlanması məqsədilə 4000 nəfərlə 150-yə yaxın görüş keçirilmişdir. Qabaqcıl dünya təcrübəsi

öyrənilmiş, həmin təcrübənin əsasında yerli iqtisadi və sosial şərait nəzərə alınaraq “Strateji yol xəritəsi” hazırlanmışdır.

“Strateji yol xəritəsi” vasitəsilə azad rəqabət mühiti, investisiyaların cəlbə, xarici bazarlara çıxış və insan resurslarının inkişafı təmin olunaraq Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında tutduğu mövqeyini gücləndirəcək, yüksək gəlirli ölkələr sırasına daxil edəcəkdir.

Bu sənədi “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasının davamı olaraq da düşünmək mümkündür. Bu konsepsiya Azərbaycanın neft gəlirlərinin yüksək olduğu dövr üçün işlənilib hazırlanmış bir konsepsiya idi. Ancaq hazırda isə Azərbaycan post neft dövrünü yaşayır. Sadəcə milli iqtisadiyyat deyil, qlobal və regional çağırışlarda da dəyişikliklər olduğundan bu çağırışlara da mütləq şəkildə reaksiya verilərək “Strateji Yol Xəritəsi” işlənilib hazırlanmışdır.

“Strateji Yol Xəritəsi” təkcə inkişaf məqsədlərini və hədəflərini deyil, həm də mövcud vəziyyətin təhlilini, qlobal trendləri, tələb olunan investisiyaları və görülməli tədbirləri əhatə etməkdədir.

“Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” (bundan sonra Strateji Yol Xəritəsi) maliyyə siyasətinin fundamentini təşkil edən maliyyə sisteminin daxili strukturunun möhkəmləndirilməsinə və dünya qlobal trendləri izlənilərək onun inkişaf etdirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdir.

Bu Strateji Yol Xəritəsi qlobal iqtisadiyyat və maliyyə bazarlarında müşahidə edilən proseslərə çevik adaptasiya və postneft iqtisadi inkişaf modelinin dəstəklənməsi üçün maliyyə sektoru qarşısında duran yeni çağırışlar və imkanlar nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır. Sənəd maliyyə xidmətləri sektorunun çevikliyi, rəqabətqabiliyyətliliyi, innovativliyi və iqtisadi inkişafı dəstəkləməsi prinsipləri əsasında hazırlanmışdır.[2;4]

Sənəd qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə edir və 2020-ci ilə kimi strateji baxış və tədbirlər planı, 2025-ci ilə kimi uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövrlər üçün isə hədəf baxışdan ibarətdir. Müəyyən edilmiş

məqsədlərə çatmaq üçün Strateji Yol Xəritəsində 2020-ci ilə kimi 5 strateji hədəf və bu istiqamətdə 16 prioritet hazırlanmışdır.

Strateji hədəfləri aşağıdakı kimi qeyd etmək olar: [2; 5]

1) Dinamik və sağlam institutlardan ibarət maliyyə sisteminin formalaşdırılması:

Maliyyə sisteminin problemlərinin həlli istiqamətində bankların kapitallaşması və restrukturizasiyası, aktivlərin sağlamlaşdırılması, maliyyə inklüzivliyinin gücləndirilməsi, mövcud sığorta bazarının inkişafı istiqamətində tədbirlərin daxil olduğu strateji hədəfdir.

2) Maliyyə bazarlarının inkişafı:

Maliyyə bazarlarında məhdudlaşdırıcı bir sıra amillərin aradan qaldırılması üçün pul və kapital bazarının inkişafı, bazarın iştirakçılarına əlverişli maliyyə mühitinin yaradılması istiqamətində strateji hədəfdir.

3) İnfrastrukturun gücləndirilməsi:

İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi məqsədilə mövcud kredit informasiyalarının mübadiləsi sisteminin inkişafı, məhkəmə qərarlarının standartlaşdırılması və mövcud icra intizamının yaxşılaşdırılması, kreditorların hüquqlarının müdafiəsinə yönəlik işlək mexanizmlərin yaradılması istiqamətində strateji hədəflər müəyyən edilib.

4) Tənzimləmə və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi:

Yeni tənzimləmə və nəzarət strukturunun formalaşdırılması üzrə strateji hədəfdir. Bununla maliyyə institutlarının risk idarəetmə prosesləri və rəqəmsal transformasiyası təşviq ediləcəkdir.

5) Maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi:

Maliyyə sistemində işləyənlərin bilik və bacarıqlarının keyfiyyətinin artırılması, habelə maliyyə xidmətlərindən istifadə edən istifadəçilərinin savadının artırılması etibarlı, effektiv və sağlam maliyyə sisteminin formalaşdırılmasına gətirib çıxara bilər. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün maliyyə sisteminin tərkibində olan mütəxəssislərin ixtisaslaşmasının artırılması və maliyyə savadlılığının yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş strateji hədəflər müəyyən edilmişdir.

Bütün sadalanan hədəfləri nəzərə alaraq “Strateji Yol Xəritəsi” qısa, orta və uzunmüddətli dövrlərdə Azərbaycanda iqtisadi və maliyyə mühitinin yaxşılaşması istiqamətində böyük rola sahib olacaqdır.

Maliyyə siyasətinin tətbiqi zamanı məqsədyönlülük prinsipinə əməl olunmalıdır və bu böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, dövlət hədəflər müəyyən edərkən bəzən bir-biri ilə bağlı və ya bağlı olmayan 10-dan, hətta 20-dən çox hədəflər müəyyən edir. Bu isə qısa müddət ərzində effektivliyi aşağı salmaqdadır. Məqsədlər qısa olmalı və bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün maliyyə siyasəti tətbiq olunmalıdır. Məqsədlər bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Belə ki, dövlət ekspansionist maliyyə siyasəti həyata keçirərkən Mərkəzi Bank bunun əksinə olaraq restriksionist pul siyasəti həyata keçirməməlidir. Maliyyə siyasətinin bütün istiqamətləri bir vəhdət təşkil etməlidir. [24; 278]

Maliyyə ehtiyatlarının planlı və ədalətli şəkildə bölüşdürülməsi iqtisadi rayonların, bölgələrin, bələdiyyələrin iqtisadi və mədəni aspektdən bərabər müstəvidə inkişaf etmələrinə səbəb olmaqdan əlavə istehsalın səmərəliliyini də artırmaqdadır. Azərbaycanda maliyyə resursları əsas olaraq maliyyə siyasətinin əsas ələtlərindən biri olan dövlət büdcəsi vasitəsilə bölüşdürülməkdədir.

Ümumiyyətlə, ölkə üzrə həyata keçirilən büdcə siyasəti maliyyə sabitliyinin saxlanılmasını, iqtisadi inkişafın təmin olunmasını, inflyasiyanın aşağı salınmasını təmin edərək islahatların sürətlənməsinə təkan verməlidir. İslahatların ilkin nəticəsi olaraq əhalinin aztəminatlı hissəsinin sosial müdafiəsini dövlət təmin etməlidir. Bu məqsədlə büdcə siyasətində sadalanan istiqamətlərin həyata keçirilməsini və təkmilləşdirilməsini dövlət nəzərdə tutulmalıdır:

- növbəti ilin büdcəsi ilə bağlı verilən proqnozlar iqtisadi baxımdan tam əsaslandırılmalı;
- vergilərin real olaraq yığma imkanları düzgün araşdırılmalı;
- dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri düzgün şəkildə tarazlaşdırılmalı və realizə olunmalı;
- qeyri-neft sektorunda iqtisadi inkişaf əldə etməklə büdcə gəlirlərinin yığım əmsalı daha da artırılmalı;

- fiziki və hüquqi şəxslərin vergi borclarının azaldılması və bu sayədə dövlət gəlirlərinin artırılması istiqamətində lazımi işlər görülməli;

- vergidən yayınmaların qarşısı alınmalı, vergitutma bazası genişləndirilməli və dövlət vergi nəzarətinin daha da gücləndirilməsi üçün vergi qanunvericiliyi təkmilləşdirilməli;

- dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi sürətləndirilməli, nəticədə özəlləşdirmədən əldə olunan gəlirlərin artımına nail olunmalıdır;

- büdcə xərclərində sosial müdafiə və təminat, səhiyyə, təhsil, elmlə bağlı sosial istiqamətlərə ayrılan vəsaitlər artırmalıdır;

- büdcə defisitini inflyasiyaya səbəb olmayan resurslar hesabına maliyyələşdirməli;

“Büdcə gəlirləri – dövlətin funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş maliyyə vəsaitləridir.” [6; 212] Bu mənada dövlətin büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması və mənbələrin artırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət büdcəsinin gəlirləri üzrə əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi sadalamaq olar:

- iqtisadiyyatın neft–qaz gəlirlərindən asılılığının azaldılması istiqamətində işlərin aparılması;

- qeyri-neft gəlirlərinin büdcə gəlirləri içindəki xüsusi çəkisinin artırılması;

- ARDNF-dən dövlət büdcəsinə köçürmələrin zaman içində tədricən azaldılması;

- qanunvericilikdə dəyişikliklər etmək yolu ilə sadələşdirilmiş vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- iqtisadiyyatın bəzi sahələrindəki vergi və gömrük ödəmələri üzrə vergi güzəştlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi, məhdudlaşdırılması və ya ləğv edilməsi;

- dövlətin müəssisələrdə olan nizamnamə fondundakı və ya səhmlərindəki payına əsasən dövlət gəlirləri olan dividendlərin alınması;

- hesablanmış vergi yığımlarının yığım nisbətinin artırılması;

- məcburi sosial sığorta haqlarının yığım faizlərinin artırılması;
- bütün regionlar üzrə yerli gəlir və xərclərin balanslaşdırılması məqsədilə vergi ödəyicilərindən daxil olan gəlirlərin hesabına həmin bölgələrə edilən maliyyə yardımlarının azaldılması;
- gömrük tarifləri sisteminin nisbətən az pilləli sistemə keçid prosesinin təmin edilməsi məqsədilə işlərin davam etdirilməsi;
- icarəyə verilmiş dövlət torpaqlarından əldə olunan gəlirlərin büdcəyə cəlb edilmə əmsalının artırılması;
- özəlləşdirilmədən dövlət büdcəsinə daxilolmaların artırılması istiqamətində tədbirlər görülməsi.

Büdcənin gəlirlərindən əlavə büdcə xərclərinin effektivliyinin artırılması və təkmilləşdirilməsi böyük rola sahibidir. “Büdcə xərcləri – dövlətin öz vəzifə və funksiyalarını yerinə yetirməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan məsrəflərdir”. [6; 248] Dövlət büdcəsinin xərcləri üzrə əsas istiqamətləri isə bu şəkildə sadalamaq olar:

- xarici faktorların təsiri nəticəsində (əsasən neft qiymətlərinin azalması) büdcə gəlirlərinin azalması fonunda restriksionist maliyyə siyasətini tətbiq etmək, dövlət xərclərinin səmərəliliyinin artırılmasını, və onun idarəolunmasını təkmilləşdirmək;
- dövlətin sosial siyasətini davam etdirmək yolu ilə dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş bütün sosial öhdəliklər, dövlət proqramları, sosial, mədəniyyət, idman, təhsil və səhiyyə kimi struktur layihələrinin reallaşdırılması məqsədilə maliyyə vəsaitini yaradaraq bu vəsaitlərdən səmərəli istifadə etmək;
- ölkənin müdafiə təhlükəsizliyinin və gücünün təmin edilməsi məqsədilə maliyyə təminatını artırmaq;
- daxili tələbatın ödənilməsi məqsədilə ərzaq məhsulları üzrə aqrar sektora subsidiyaların ayrılması, güzəştli kreditlərin verilməsi, kənd təsərrüfatı üzrə əsas sahələrin inkişaf etdirilməsi;
- qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyaların artırılması, istehsal və məşğulluq dərəcələrinin artırılması istiqamətində işlərin görülməsi;

- dövlət borcunun idarə olunması istiqamətində səmərəliliyi artırmaq, dövlətin zəmanəti ilə borc almış təşkilatların maliyyə və iqtisadi fəaliyyətinə nəzarəti daha da gücləndirmək;

- dövlət proqramı və layihələrinin ortamüddətli büdcə xərcləri ilə uzlaşdırılmasını, dövlət büdcəsi vəsaitinin hesabına reallaşdırılması nəzərdə tutulan yeni dövlət proqramlarının və layihələrinin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;

- təhsil, sosial sığorta, sosial yardım və səhiyyə sistemində, mədəniyyət və idman sahələrində islahatları daha da təkmilləşdirmək, inkişaf istiqamətlərini nəzərdən keçirmək;

- öncül struktur layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə beynəlxalq maliyyə institutları və təşkilatları ilə birgə maliyyələşdirmənin davam və inkişaf etdirilməsi;

- iqtisadiyyata dövlət investisiyasının yatırılmasının məntiqi nəticəsi olaraq özəl sektorda investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsinə nail olmaq.

Ölkədə mövcud olan maliyyə xidmətləri maliyyə sisteminin əsas həlqəsini meydana gətirir ki, bu da maliyyə siyasətinin tətbiqində effektivliyin və səmərəliliyin əldə olunmasında böyük rola sahibdir. Bu səbəbdən Azərbaycanda maliyyə xidmətləri sektorunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri üzrə aşağıda qeyd olunanları sadalamaq olar:

- bankların kredit risklərinin aşağı salınması;
- işlək olmayan aktivlərin tənzimlənməsi, satışı və idarə edilməsi üzrə hüquqi mexanizmlərin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi;

- bazar risklərinin idarə edilməsi məqsədilə banklarda hedcinq alətlərinin formalaşdırılması;

- maliyyə xidmətləri sahəsində korporativ idarəetmənin artırılmasının təmin olunması;

- kreditorların hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi, girov münasibətlərinin təşkilati və hüquqi mexanizmlərindəki zəifliklərin aradan qaldırılması;

- maliyyə xidmətlərinin əlçatanlığının artırılması;

- qeyri-bank maliyyə seqmentinin inkişaf etdirilməsi;
- maliyyə savadlılığının və informasiya bazasının təkmilləşdirilməsi;
- bankların restrukturizasiyası və sağlamlaşdırılması üzrə alətlərin effektivliyinin təmin olunması;
- bankların rəqəmsal transformasiyasının sürətləndirilməsi məqsədilə tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

Maliyyə siyasətinin bütün istiqamətlərini (büdcə, pul-kredit, investisiya, vergi, sığorta, gömrük və fond) daha diqqətli bir şəkildə öyrənməklə maliyyə siyasətinin səmərəliliyinin daha da artırılması məsələsini təhlil etmək üçün zəncirlərdən ibarət bütün mərhələni nəzərdən keçirmək lazımdır. Bu mərhələyə maliyyə siyasətinin inkişafı üçün vəsaitlərin ayrılması, məqsəd və vəzifə "ağacının" formalaşdırılması, məlumat bazasının yaradılması, proqnozlaşdırma, planlaşdırma, idarəetmənin təşkili, əldə edilmiş nəticələrin qiymətləndirilməsi, nəzarət və stimullaşdırılması daxildir. Onların kombinasiyasının tamlığı aşağıdakı faktorlardan asılıdır: [24; 270]

- Maliyyə siyasətinin bütün istiqamətlərdə həyata keçirilməsinin keyfiyyəti və davamlılığı, yəni hamısı mərhələlərdə göstərilən addımlara uyğun olmalıdır;

- Maliyyə siyasətinin bütün sahələri üçün vahid tələblərdən yaranan tam və çoxşaxəlilik mövcud olmalıdır. Yəni, hər bir maliyyə siyasəti istiqaməti üzrə bu mərhələlər mövcud olmalı və bir-biri ilə vəhdət təşkil etməlidir (məsələn, büdcə, pul-kredit, investisiya, vergi, sığorta, gömrük və fond siyasətində bu mərhələlərin effektivliyi təmin olunmalıdır).

Maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsilə yollarını müəyyən edərkən maliyyə siyasətinin istiqamətlərinə nəzər salmaq daha effektiv bir yol olacaqdır. Bu siyasətin istiqamətləri aşağıdakı şəkildə verilməkdədir.

Şəkil 10. Maliyyə siyasətinin istiqamətləri

Maliyyə siyasətinin bütün istiqamətləri üzrə aşağıda sadalananlar nəzərə alınmalıdır:

1) Növbəti il üçün smeta və büdcənin ilkin versiyası hazırlanması mərhələsində əlaqədar siyasətin hazırlanması üçün əvvəlcə mövcud iqtisadi vəziyyət analiz olunmalı, nəticələri müzakirə olunmalıdır. Yeni dövr üçün hesabatda iqtisadiyyatda nələrin dəyişdiyi, nələrin sabit qaldığı qeyd olunmalıdır.

2) Maliyyə siyasəti üçün məqsəd və vəzifə ağacı formalaşdırılmalıdır. Belə ki, artıq siyasətlə bağlı sərhədlər və sahələr müəyyən olunur və xərclərin iqtisadiyyata paylanması vasitəsilə müəyyən fəaliyyətlər mövcud problemlərin həlli üçün reallaşdırılır.

3) Dövlətin maliyyə siyasətində əsas məqsədi dövlət borclarının azaldılması istiqamətində olmalıdır. Lakin, bu, sosial siyasətin maliyyələşdirilməsinin azalması hesabına olmamalıdır.

4) Hədəflər seçilərkən ilk öncə fəaliyyətləri təkmilləşdirmək üçün büdcə gəlirlərinin artırılmasına əhəmiyyət vermək lazımdır.

5) Maliyyə siyasətinin hər bir istiqaməti üzrə informasiya bazasının təkmilləşdirilməsi lazımdır. O cümlədən məqsəd və vəzifələrdən ibarət "ağac"-ın işlənilib hazırlanması, onların effektivliyinin qiymətləndirilməsi və s. üzrə işlər görülməlidir.

6) Maliyyə siyasətinin bütün istiqamətlərin üzrə proqnozlaşdırma və planlaşdırmanın təkmilləşdirilməsi zəruridir.

7) Digər sahələrin idarə edilməsinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi büdcə siyasətinin təşkilinin mənafeələrini tam nəzərə almalı olduğunu diqqətə çəkir;

8) Maliyyə siyasətinin təsiri hər bir istiqamət üzrə qiymətləndirilməlidir.

Yuxarıdakıları ümumiləşdirsək, onu qeyd etmək lazımdır ki, qeyd olunan maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri maliyyə siyasətinin modernləşdirilməsində əhəmiyyətli bir yerə sahibdir. Qeyd olunanları tətbiq etməklə dövlət bu siyasətin effektivliyini və səmərəliliyini artırma bilər.

Maliyyə siyasətinin effektivliyinin artırılması üçün prinsiplərinə keçmək faydalı olar. Müasir dövrümüzdə maliyyə siyasəti formalaşdırılarkən müəyyən

makroiqtisadi göstəricilər və indekslər vasitəsilə iqtisadiyyat analiz edilməli və tətbiq olunacaq siyasətin elmi əsası olmalıdır. Layihələrin və dövlət proqramlarının sənədlərinin hazırlanması proseduruna individual alimlər cəlb edilməli və onların fikri mütləq şəkildə alınmalıdır. Çünki elm xadimləri sənədlərdə ortaya çıxan biləcək konfliktləri aradan qaldırmaq üçün təkliflər verə bilər və nəticədə maliyyə siyasətinin effektiv tətbiq olunmasına səbəb ola bilərlər.

İqtisadiyyat üzrə sektor və bölgə maraqlarının vəhdəti təmin olunmalıdır. Azərbaycanın mühüm coğrafi mövqeyi, iqlim şəraiti, resursları (xüsusilə də neft və qaz yataqlarının çoxluğu) vardır. Bu səbəblə bu resurslardan əldə olunan gəlirlər qeyri-neft sektorlarına yatırılmalı və iqtisadi-sosial inkişaf Azərbaycanın bütün bölgələrinə yayılmalıdır. Bu səbəblə ölkəmizdə bu istiqamətdə bir neçə dövlət proqramları tətbiq olunmuş və olunmaqdadır. Bu cür layihələrin davam etdirilməsi ölkənin çoxşaxəli inkişafı üçün olduqca əhəmiyyətli rola sahib olacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılmış tədqiqat işi çərçivəsində ortaya çıxan əsas nəticələri və bununla əlaqədar olaraq irəli sürülən təklifləri ümumiləşdirərək aşağıdakı şəkildə ifadə etmək olar:

1) Maliyyə siyasətinin iqtisadi böyümə hədəfinin reallaşdırılmasında maliyyə siyasəti vasitələrindən vergilərin azaldılması əvəzinə dövlət xərclərinin artırılması daha effektiv olacaqdır.

2) 2017-ci ildə Azərbaycanın vergi yükü 14,2% olmuşdur ki, nəticədə Azərbaycan dünya ölkələri sırasında 27-ci yerdə qərarlaşmışdır. Bu səbəblə ümumi vergi yükünün yaxşı səviyyələrdə olmasına görə dövlət maliyyə siyasəti vasitəsilə vergi dərəcələrinin azaldılması prosesində əsasən aztəminatlı əhəlinin vergi yükünün azaldılması istiqamətində işlər görməlidir.

3) Dövlət xərcləri daha çox yeni iş yerlərinin artırılmasına yönəldilməlidir. Beləliklə bir tərəfdən xərclərin artımı məcmu tələbi birbaşa artıracaq və digər tərəfdən də işsizliyin azalması ilə dolayı yolla tələb artımına səbəb olacaqdır. İşsizliyin azalması da işsizlik yardımları müstəvisindəki xərclərin miqdarında azalmaya səbəb olacaq və bu vəsaitlər digər məqsədlər üçün istifadə olunacaqdır.

4) Vergi dərəcələrinin azaldılmasında diqqətli olmaq lazımdır. Çünki, vergi dərəcələri aşağı salındıqda fiziki və hüquqi şəxslərin borc yükü yüksək olarsa, bu zaman onlar vergi endirimindən əldə etdikləri məbləğləri borclarının ödənilməsində istifadə edəcək, gözlənilən istehlak və investisiya artımı təmin olunmayacaqdır.

5) Dövlət xərcləri bütün iqtisadi zonalar üzrə bölüşdürülməli və inkişafdan geri qalmış regionların inkişafı təmin olunmalıdır.

6) Maliyyə siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla istehsalın çoxşaxəli inkişafını təmin etməlidir. Bütün regionlarda iqtisadi potensialdan və təbii resurslarla əlaqədar istehsal sahələri inkişaf etdirilməli və bu dövlətin maliyyə siyasətinin prioritet istiqaməti olmalıdır.

7) İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi dərinlən öyrənilməlidir. Bu ona əsas verir ki, onların makroiqtisadi göstəriciləri və inkişaf tendensiyləri müqayisə edilə

bilsin. Bununla bağlı ölkəmizdə də son illərdə bu kimi göstəricilərin dinamikasında davamlı tendensiya müşahidə edilməkdədir. Bu isə öz növbəsində xarici müəssisələrin Azərbaycanda işləməsi üçün şərait yaradır.

8) Hal-hazırda ölkəmizdə tətbiq olunan maliyyə siyasəti ilk növbədə əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına, neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin digər sektorlara yönəldilməsinə, investisiyaların cəlbinə xidmət edir.

9) Azərbaycanda maliyyə, büdcə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi üçün planlaşdırılma zamanı müasir texnologiyaların imkanları çərçivəsində riyazi hesablamalardan geniş şəkildə istifadə edilməlidir.

10) Büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi neft gəlirlərindən daha çox borclanma yolu ilə təmin edilməlidir. Çünki, borcların artması dövlət orqanları üzərində bir təzyiqə səbəb olacaq və gələcək illər üçün büdcə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə ediləcəkdir.

11) Dövlət borcları daha çox ölkə xaricindən təmin etməlidir, belə ki, xaricdən borclanmanın daxili borclanmaya görə iqtisadi böyümə üzərində müsbət təsirləri vardır. Dövlət daxildən borclandıqda müəssisələr iqtisadiyyata investisiya yatırmaqdan daha dövlətə borc verərək gəlir əldə etmək niyyətində olurlar. Bu isə öz növbəsində investisiyaların azalmasına səbəb olacaqdır.

12) Maliyyə siyasəti ilə pul siyasəti bir-biri ilə koordinasiyalı şəkildə tətbiq edilməlidir. Belə ki, dövlət ekspansionist siyasət vasitəsilə xərcləri artıraraq məcmu tələbi artırmaq istədikdə Mərkəzi Bank restriksionist pul siyasəti tətbiq edərsə, bu zaman iki siyasət bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E., Maliyyə Nəzəriyyəsi, Ali məktəblər üçün dərslik, “Kooperasiya” nəşriyyatı, Bakı, 2014, s. 392
2. “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Bakı, 2016
3. “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi haqqında” ƏSASNAMƏ, Bakı, 2010
4. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”, Bakı, 2016, s. 391
5. İSİM (İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi) Tədqiqat Qrupu, Azərbaycanda Sosial Müdafiə Sistemi: Qiymətləndirmə və Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri, Bakı, 2016, s. 3
6. Bağirov D.A., Həsənlı M.X., Maliyyə, Bakı, “İqtisad Universiteti”, 2010
7. Vəliyev Z.T., Dövlət Büdcəsi, Bakı, “ZIYA+”, 2006, s. 8
8. Qarayev İ.Ə., “Dövlət büdcəsi. Vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərində rolu” mövzusu üzrə təlim materialı, Bakı, 2018, s. 5
<http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/T%C9%99lim%20materiallar%C4%B1/iqtisadimovzular/3.pdf>, s. 5
9. Sadiqov M.M., Məmmədov S.M., Maliyyə, Gəncə, “ADAU”, 2010
10. Şahmar Möhsümov, “Dövlət Neft Fondu Uğurlu Neft Strategiyasının Bəhrəsidir” adlı məqalə, “Respublika” qəzeti, 29.12.2009, N 284, s. 6,
http://www.elibrary.az/docs/QAZET/qzt2009_5235.pdf
11. “2018-ci ilin iqtisadi yekunları” adlı məqalə, Bakı Araşdırmalar İnstitutu,
<https://bakuresearchinstitute.org/az/2018-economic-outcomes-azerbaijan/>
12. Bilge O., Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 24
13. Bilgin Karabulut, “Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansman Yapıları Üzerindeki etkisi”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13

14. Bocutoğlu E. Ekinçi, A. (2009). Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası, Maliye Dergisi, s. 68
15. Burcu Ünüvar, Döngüsel Ekonomiye Geçiş için Finansal Mekanizmalar, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 2013, s. 6
16. Delice Güven, “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı: 20, Kayseri, 2003, s. 60
17. Ergenç Y. E., Ekonomik Krizlerin Nedenleri Ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir, 2009, s. 10
18. Güngör K., Global Finansal Krizin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkileri, 2010, https://www.academia.edu/22128211/GLOBAL_FİNANSAL_KRİZİN_VE_RGİ_GELİRLERİ_ÜZERİNDEKİ_ETKİSİ (20.03.2019), s. 173
19. İsmail Türk, Maliye politikası, Savaş Kitap, 2017
20. Kahyaoğlu H., Finansal Gelişim Politikalarına Yönelik Temel Yaklaşımlar, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2008 Cilt: 45 Sayı: 515, s. 24
21. Kibritçiöğlu A., “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001”, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Yeni Türkiye Dergisi, Cilt 1, Yıl 7, Sayı 44, 2001, s. 175
22. Selçuk Bayramoğlu, Küreselleşme Olgusunun Maliye Politikaları Üzerine Etkisi: “Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, International Journal of Academic Value Studies, Vol: 3, Issue: 15, 2017, 390-404 p.
23. Афанасьев М.П., Модернизация государственных финансов, 2-е изд., Москва, 2007, с. 52
24. Колесов А. С., Финансовая Политика Государства: Методология Оценки И Повышения Результативности, Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, Санкт-Петербургский Государственный Университет, Санкт-Петербург, 2014
25. Мацкуляка И.Д., Государственные и муниципальные финансы, 2-е изд, 2007, с. 41
26. Подьяблонская Л.М., Государственные и муниципальные финансы: учебник, ЮНИТИ ДАНА, 2009

27. Andrew Crockett, What Financial System for the Twenty-First Century? Per Jacobsson Foundation 2011, 4 p.
28. Allen, F. Gale, D. (2000): Comparing Financial System, MIT Press: Cambridge, MA, 32 p.
29. De Gregoria Jose, Guidotti Pablo, "Financial Development and Economic Growth", World Development, 1995, 23 p.
30. Executive Office of The President Council of Economic Advisers, "The Case for Fiscal Policy to Forestall Economic Slowdown", 2008, 1,2 p.
<http://keithhennessey.com/wp-content/uploads/2015/05/The-Case-for-Fiscal-Policy.pdf>
31. Heller, Peter (2005), "Understanding Fiscal Space", IMF Policy Discussion Paper, PDP/05/4, Washington D.C., p. 3
32. Krugman P., "Is Fiscal Policy Poised for a Comeback?", Oxford Review of Economic Policy, Vol.21, No.4, 2005, 515-516 p.
33. Lee Y. Rhee, "Fiscal Policy in Korea: Before and After the Financial Crisis", Int Tax Public Finan, 2006
34. Ley E., "Fiscal Policy for Growth", The World Bank Prem Notes Economy Policy, 2009, 4 p.
35. M. Buckle, J. Thompson, 1998: The UK Financial System, Theory and Practice, 3rd edition, Manchester University Press: Manchester, 26 p.
36. Reinhard H. Schmidt, Marcel Tyrell, What Constitutes a Financial System in General and the German Financial System in Particular? Working Paper Series: Finance & Accounting, February 2004
37. Spilimbergo, Symansky A., Blanchard S., "Fiscal Policy for the Crisis", IMF Prepared by the Fiscal Affairs and Research Departments, 2008
38. Tanley Fischer, Financial System Soundness, Finance & Development / March 1997, 14-16 p.
39. Taskforce on Innovative International Financing for Health systems, Working Group 2 Report, Raising and channelling funds, 2009, 15 p.

40. United Nations, Financing Mechanisms for Information and Communication Technology for Development, New York and Geneva, 2010.
41. World Economic Forum (2012). The Financial Development Report, Geneva, Switzerland and New York, USA
42. <https://www.stat.gov.az/>
43. <http://maliyye.gov.az/>
44. <https://www.cbar.az/>
45. <http://taxes.gov.az/>
46. <http://economy.gov.az/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Biomüxtəlifliyin qorunması üçün ənənəvi və innovativ maliyyə mexanizmləri.....	22
Cədvəl 2. 2013-2018-ci illər üzrə USD/AZN valyuta məzənnəsi.....	46

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Maliyyə sistemində institutlar.....	9
Şəkil 2. Maliyyə sisteminin ünsürləri.....	10
Şəkil 3. Maliyyə sisteminin tərkibi.....	12
Şəkil 4. Maliyyə sistemi sosial sistemin bir hissəsi kimi.....	14
Şəkil 5. Maliyyə sektorunun dövlətin inkluziv inkişafına təsiri.....	15
Şəkil 6. Maliyyə mexanizminin inkişafı indeksi.....	17
Şəkil 7. Dəyişən iş modelləri.....	23
Şəkil 8. “Azalt-yenidən istifadə et-geri döndür” iş modelində maliyyə mexanizmi.....	24
Şəkil 9. Azərbaycanda mövcud olan başlıca büdcədən kənar fondlar.....	34
Şəkil 10. Maliyyə siyasətinin istiqamətləri.....	75

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. İqtisadi dövrlərdə ekspansionist və restriksionist maliyyə siyasəti...	45
Qrafik 2. ÜDM-nin 2006-2018-ci illər üzrə real artımı.....	46
Qrafik 3. 2018-ci ilin yanvar-dekabr ayları üzrə ÜDM (mln. manat), real artım tempi və ÜDM deflyatorunun (əvvəlki illə müqayisədə faizlə) dinamikası.....	47
Qrafik 4. 2015-2019-cu illər üzrə inflyasiyanın səviyyəsi (faizlə).....	48
Qrafik 5. Büdcə xərcləri və neft qiymətlərinin dinamikası.....	50
Qrafik 6. Vergi/ÜDM nisbəti və real ÜDM artımı.....	51
Qrafik 7. Vergi gəlirlərinin məcmu xərclərlə müqayisəsi (milyard dollar).....	52
Qrafik 8. ARDNF-dan dövlət büdcəsinə transferlər və neft qiymətləri (milyard dollar).....	53
Qrafik 9. Fiskal balans və neft qiymətləri.....	54
Qrafik 10. Qeyri neft sektorunun fiskal balansının ÜDM-yə nisbəti.....	55
Qrafik 11. Koreya iqtisadiyyatının inkişaf dinamikası.....	62